

ӘДІЛЕТ

ISSN 2077-9860

ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ “ӘДІЛЕТ”

SCIENTIFIC WORKS OF “ADILET”

№2 (104)

2026

 Caspian University

 Caspian University

ӘДІЛЕТТІҢ
ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ
«ӘДІЛЕТ»

SCIENTIFIC WORKS OF
«ADILET»

№2 (104) 2026

1996 ж. қаңтарынан бастап тоқсанына бір рет шығады
Выходит с января 1996 г. один раз в квартал
Issued from January 1996 once in quarter

Almaty / Алматы / Алматы
2026

Бас редактор
Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» Жоғары құқық мектебінің деканы,
заң ғылымдарының докторы, профессор
Мороз Светлана Павловна

Жауапты редактор
PhD Докторы
Отарбаева Айна Болатқызы

Шығарушы редактор
заң ғылымдарының кандидаты,
Каспий қоғамдық университетінің қауымдастырылған профессоры
Калимбекова Әсел Рахатқызы

Редакциялық алқа

Акимбекова Меруерт Аминовна	<i>PhD докторы, Каспий қоғамдық университетінің профессоры</i>
Акимбекова Саида Аминовна	<i>Заң ғылымдарының докторы, Каспий қоғамдық университетінің академиялық профессоры</i>
Батырбай Нұрбол Мұхтарұлы	<i>PhD докторы, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» ЖҚМ декан орынбасары</i>
Варуль Пауль	<i>Құқық докторы, Тарту университетінің профессоры (Эстония)</i>
Диденко Анатолий Григорьевич	<i>Заң ғылымдарының докторы, Каспий қоғамдық университетінің профессоры</i>
Елюбаев Жумагеллы	<i>Заң ғылымдарының докторы, Каспий қоғамдық университетінің академиялық профессоры</i>
Тамар Зарандиа	<i>Құқық докторы, И. Джавахишвили атындағы Тбилиси мемлекеттік университетінің профессоры (Грузия)</i>
Ильясова Куляш Муратовна	<i>Каспий қоғамдық университетінің Жеке құқықты зерттеу институтының бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, профессор</i>
Карагусов Фархад Сергеевич	<i>Каспий қоғамдық университетінің Жеке құқықты зерттеу институтының бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, профессор</i>
Караев Алипаша Агаханович	<i>Заң ғылымдарының кандидаты, Каспий қоғамдық университетінің Жария құқық ғылыми зерттеу институтының директоры</i>
Книппер Рольф	<i>Құқық докторы (ГФР), Каспий қоғамдық университетінің құрметті профессоры</i>
Кузнецова Наталия Семеновна	<i>Украинаның Құқық ғылымдары академиясының академигі, заң ғылымдарының докторы, профессор</i>
Максатов Нуржан Ришатұлы	<i>PhD, Каспий қоғамдық университеті «Әділет» жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты Ғылыми қызмет департаментінің Экономика салалары және әлеуметтік сала заңнамасы бөлімінің бас ғылыми қызметкері</i>
Ниязова Анара Натүевна	<i>Қырғыз Республикасының білім саласының құрметті қызметкері, заң ғылымдарының докторы, профессор</i>
Нусенов Жолдасбек Муслимович	<i>Каспий қоғамдық университетінің ректоры, ҚазҰТҒА академигі, PhD</i>
Подопригора Роман Анатольевич	<i>ҚР Конституциялық Сотының судьясы, заң ғылымдарының докторы, профессор</i>
Самарходжаев Батыр Билялович	<i>Өзбекстан Республикасы Жоғары судьялар кеңесі жанындағы Судьялар жоғары мектебінің кафедра меңгерушісі, заң ғылымдарының докторы, профессор</i>
Степанова Татьяна Валерьевна	<i>з.ғ.д., профессор, И.И. Мечников атындағы Одесса ұлттық университеті Конституциялық құқық және әділет кафедрасының меңгерушісі (Одесса, Украина)</i>
Сулейменов Майдан Кунтуарович	<i>Жеке құқық ғылыми зерттеу институтының директоры, ҚР ҰҒА академигі, заң ғылымдарының докторы, профессор</i>
Тлешалиев Нурлан Даулеткулович	<i>PhD докторы, ҚР Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің Алматы қаласы бойынша департаментінің басқарма басысы</i>
Ханс-Йоахим Шрамм	<i>Құқық докторы, Висмар қолданбалы ғылымдар университетінің профессоры (ГФР)</i>
Эдвардас Юхневичус	<i>Құқық докторы, Гданьск университетінің Құқық және басқару факультетінің профессоры (Польша)</i>

Редакция мекен-жайы: 500000, Алматы қ., Достық д-лы 85 А.

Е – mail: aina.bolatovna@gmail.com, akalimbekova@mail.ru. Сайт: <https://ojs.adlet-nt.kz>

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Ақпарат және мұрағат комитетінің
2008 ж. 19 желтоқсан No. 9774-Ж куәлігі
«Каспий қоғамдық университетінің» жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға
және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

«Әділеттің» ғылыми еңбектері, 2026. – № 2 (104). – 134 б. – Жылына 4 рет шығады.

© «Каспий қоғамдық университеті», 2026

Главный редактор
Декан Высшей школы права «Әділет» Каспийского общественного университета
доктор юридических наук, профессор
Мороз Светлана Павловна

Ответственный редактор
Доктор PhD
Отарбаева Айна Болатовна

Выпускающий редактор
кандидат юридических наук,
ассоциированный профессор Каспийского университета
Калимбаева Асель Рахатовна

Редакционная коллегия

Акимбекова Меруерт Аминовна	<i>Доктор PhD, профессор Каспийского общественного университета</i>
Акимбекова Саида Аминовна	<i>Доктор юридических наук, академический профессор Каспийского общественного университета</i>
Батырбай Нурбол Мұхтарұлы	<i>Доктор PhD, заместитель декана ВШП «Әділет» по научной и воспитательной работе Каспийского общественного университета</i>
Варуль Пауль	<i>Доктор права, профессор Тартуского университета (Эстония)</i>
Диденко Анатолий Григорьевич	<i>Доктор юридических наук, профессор Каспийского общественного университета</i>
Елюбаев Жумагелды Сакенович	<i>Доктор юридических наук, академический профессор Каспийского общественного университета</i>
Тамар Зарандия	<i>Доктор права, профессор Тбилисского государственного университета им. И. Джавахидови</i>
Ильясова Куляш Муратовна	<i>Главный научный сотрудник НИИ частного права Каспийского общественного университета, доктор юридических наук, профессор</i>
Карагусов Фархад Сергеевич	<i>Д.ю.н., профессор, директор Школы права и государственного управления университета «Нархоз» (г. Алматы, Казахстан)</i>
Караев Алипаша Агаханович	<i>Кандидат юридических наук, директор НИИ публичного права Каспийского общественного университета</i>
Книппер Рольф	<i>Доктор права (ФРГ), почётный профессор Каспийского общественного университета</i>
Кузнецова Наталия Семеновна	<i>Академик Академии правовых наук Украины, доктор юридических наук, профессор, почётный профессор Каспийского общественного университета</i>
Максатов Нуржан Ришатович	<i>PhD, ассоциированный профессор Высшей школы права «Әділет» Каспийского общественного университета, главный научный сотрудник Отдела законодательства отраслей экономики и социальной сферы Департамента научной деятельности Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан</i>
Ниязова Анара Натугевна	<i>Заслуженный работник образования Кыргызской Республики, доктор юридических наук, профессор</i>
Нусенов Жолдасбек Муслимович	<i>Ректор Каспийского общественного университета, академик Казахской национальной академии естественных наук, PhD</i>
Подопригора Роман Анатольевич	<i>Судья Конституционного суда РК, доктор юридических наук, профессор</i>
Самарходжаев Батыр Билялович	<i>Заведующий кафедрой Высшей школы судей при Высшем судейском совете Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор</i>
Степанова Татьяна Валерьевна	<i>д.ю.н., профессор, заведующая кафедрой конституционного права и правосудия Одесского национального университета имени И.И. Мечникова (Одесса, Украина)</i>
Сулейменов Майдан Кунтуарович	<i>Директор НИИ частного права, академик Национальной академии наук Республики Казахстан, доктор юридических наук, профессор</i>
Тлешалиев Нурлан Даулеткулович	<i>Доктор PhD, руководитель управления профилактики коррупции Департамента Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы по городу Алматы</i>
Ханс-Йоахим Шрамм	<i>Доктор права, профессор Висмарского университета прикладных наук: технологии, бизнеса и дизайна (ФРГ)</i>
Эдвардас Юхневичус	<i>Доктор права, профессор факультета права и управления Гданьского университета</i>

Адрес редакции: 500000, г. Алматы, пр. Достык 85 А.

Е – mail: aina.bolatovna@gmail.com, akalimbekova@mail.ru. Сайт: <https://ojs.adlet-nt.kz>

*Свидетельство No. 9774-Ж от 19 декабря 2008 г. Министерство культуры и информации Республики Казахстан
Комитет информации и архивов
«Каспийскому общественному университету» принадлежат исключительные права на перепечатку
отдельных материалов, издание и коммерческое использование журнала*

Научные труды «Әділет», 2026. – № 2 (104). – 134 с. – Выходит 4 раза в год.

© «Каспийский общественный университет», 2026

Chief Editor
Dean of the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University,
Doctor of Legal Sciences, Professor
Moroz Svetlana Pavlovna

Executive editor
PhD
Otarbayeva Aina Bolatovna

Managing editor
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of Caspian University
Kalimbekova Assel Rakhatovna

Editorial board

Meruert Aminovna Akimbekova	<i>PhD, Professor, Caspian Public University</i>
Saida Aminovna Akimbekova	<i>Doctor of Law, Academic Professor at the Caspian Public University</i>
Nurbol Batyrbay	<i>PhD, Deputy Dean for Research and Educational Work of the Higher School of Law "Adilet" at the Caspian Public University</i>
Paul Varul	<i>Doctor of Law, Professor, University of Tartu (Estonia)</i>
Anatoly Grigoryevich Didenko	<i>Doctor of Law, Professor, Caspian Public University</i>
Zhumageldy Sakenovich Elyubaev	<i>Doctor of Law, Professor at the Caspian Public University</i>
Tamar Zarandia	<i>Doctor of Law, Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia)</i>
Kulyash Muratovna Ilyasova	<i>Chief Researcher, Research Institute of Private Law, Caspian Public University, Doctor of Law, Professor</i>
Farkhad Sergeyevich Karagusov	<i>Doctor of Law, Professor, Director of the School of Law and Public Administration at Narxoz University</i>
Alipasha Agakhanovich Karaev	<i>Candidate of Legal Sciences, Director of the Research Institute of Public Law at the Caspian Public University</i>
Rolf Knieper	<i>Doctor of Law (Germany), Honorary Professor at the Caspian Public University</i>
Nataliya Semyonovna Kuznetsova	<i>Academician of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor</i>
Maxatov Nurzhan Rishatovich	<i>PhD, Associate Professor of the Adilet Higher School of Law, Caspian Public University, Chief Researcher of the Department of Legislation of Economic Sectors and the Social Sphere, Scientific Activity Department at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan</i>
Anara Natuevna Niyazova	<i>Honored Worker of Education of the Kyrgyz Republic, Doctor of Law, Associate Professor</i>
Zholdasbek Muslimovich Nusenov	<i>Rector of Caspian Public University, Academician of the Kazakh National Academy of Natural Sciences, PhD</i>
Roman Anatolyevich Podoprighora	<i>Judge of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, Professor</i>
Batyr Bilyalovich Samarkhodzhaev	<i>Head of the Department at the Higher School of Judges under the Supreme Judicial Council of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor</i>
Stepanova Tetiana Valeryevna	<i>Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law and Justice at Odessa I. I. Mechnikov National University (Odesa, Ukraine)</i>
Maidan Kuntuarovich Suleimenov	<i>Director of the Research Institute of Private Law, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, Professor</i>
Tleshaliev Nurlan Dauletkulovich	<i>PhD, Head of the Anti-Corruption Prevention Department of the Agency for Civil Service Affairs of the Republic of Kazakhstan (Almaty City)</i>
Hans-Joachim Schramm	<i>Doctor of Law, Professor at Wismar University of Applied Sciences (Germany)</i>
Edvardas Juchnevicius	<i>Doctor of Law, Professor, Faculty of Law and Administration, University of Gdańsk (Poland)</i>

Postal address: 85 A, Dostyk avenue, Almaty, Kazakhstan

E – mail: aina.bolatovna@gmail.com, akalimbekova@mail.ru. Web - site: <https://ojs.adilet-nt.kz>

Certificate No. 9774-Zh from December 19, 2008 Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information and Archives

«Caspian Public University» owns the exclusive rights to reprint
certain materials, publish and use the journal commercially

Scientific works of "Adilet", 2026. – No. 2 (104). – 134 pp. – Published quarterly.

МАЗМҰНЫ

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ. КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ

<i>Нестерова Е.В. Заңнаманың тұрақтылығы қағидаты және оның шектері: нормалардың уақыт бойынша қолданылу мәселелері және заңды күтулерді қорғау.....</i>	<i>10</i>
<i>Сүлейменов М.К. Экологиялық құқық интеграцияланған құқық саласы ретінде: жүйелік-құрылымдық талдау</i>	<i>19</i>

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС

<i>Карагусов Ф.С. Қарыз алушы қайтыс болған кездегі міндеттемедегі құқықтық мұрагерлік және кепілдің жауапкершілік шегі: кепілдікті сақтау шарты бойынша келісім мәселесі</i>	<i>30</i>
<i>Самарходжаев Б.Б., Кабулова С.И. Жария-құқықтық дауларды сотқа дейін реттеу әдістері</i>	<i>41</i>
<i>Амангалиева А.З., Алиханова Г.А. Шарттық құқықтағы «mitigation» доктринасы: салыстырмалы-құқықтық талдау және оны қазақстан республикасының заңнамасына енгізу ерекшеліктері.....</i>	<i>50</i>
<i>Отарбаева А.Б. Қазақстандағы шетелдік инвестицияларды құқықтық қорғауды қамтамасыз етудегі институционалдық және құқықтық мәселелер: халықаралық және ұлттық реттеу тетіктерін талдау.....</i>	<i>60</i>
<i>Ильясова К.М., Казиева Г.Т. Жер қойнауына және жер қойнауы учаскелеріне қатысты заттық құқықтар жүйесі: Қазақстан Республикасының құқықтық реттеу мәселелерін жетілдіру жолдры</i>	<i>74</i>

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТАНУ

<i>Пакерман Г.А. «Бір белдеу, бір жол» бастамасы шеңберінде «жасыл» инфрақұрылымға инвестициялар тартудың құқықтық тетіктері: Ресей тәжірибесі және халықаралық тәсілдер.....</i>	<i>89</i>
<i>Тен В.В. Сингапурдағы ойын бизнесі туралы заңнаманың ерекшеліктері: Қазақстан Республикасымен салыстырмалы-құқықтық талдау</i>	<i>97</i>

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС. АҚПАРАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК

<i>Козубенко Ю.В. Құқықтық қатынастар теориясы тұрғысынан қылмыстық жауаптылық пен қылмыстық қудалаудың арақатынасы мен өзара байланысы</i>	<i>106</i>
---	------------

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. КОНСТИТУЦИОННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

- Нестерова Е.В.* Принцип стабильности законодательства и его пределы: проблемы действия норм во времени и защиты законных ожиданий..... 10
- Сулейменов М.К.* Экологическое право как интегрированная отрасль права: системно-структурный анализ..... 19

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

- Карагузов Ф.С.* Правопреемство в обязательстве при смерти заёмщика и пределы ответственности гаранта: проблема согласия как условия сохранения обеспечения 30
- Самарходжаев Б.Б., Кабулова С.И.* Способы досудебного урегулирования публично-правовых споров 41
- Амангалиева А.З., Алиханова Г.А.* Доктрина «mitigation» в договорном праве: сравнительно-правовой анализ и особенности её внедрения в законодательство Республики Казахстан 50
- Отарбаева А.Б.* Институциональные и правовые проблемы обеспечения правовой защиты иностранных инвестиций в Казахстане: анализ международных и национальных механизмов регулирования 60
- Ильясова К.М., Казиева Г.Т.* Система вещных прав на недра и участки недр: проблемы правового регулирования и пути совершенствования в Республике Казахстан 74

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ

- Пакерман Г.А.* Правовые механизмы привлечения инвестиций в «зелёную» инфраструктуру в рамках инициативы «Один пояс – один путь»: российский опыт и международные подходы..... 89
- Тен В.В.* Особенности законодательства об игорном бизнесе в Сингапуре: сравнительно-правовой анализ с Республикой Казахстан 97

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ

- Козубенко Ю.В.* Соотношение и взаимосвязь уголовной ответственности и уголовного преследования с точки зрения теории правоотношений 106

CONTENTS

THEORY OF STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

<i>Nesterova E.V. The Principle of Legislative Stability and Its Limits: Issues of the Temporal Application of Legal Norms and the Protection of Legitimate Expectations</i>	10
<i>Suleimenov M.K. Environmental Law as an Integrated Branch of Law: a Systemic and Structural Analysis.....</i>	19

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

<i>Karagusov F.S. Succession in Obligations upon the Death of The Borrower and the Limits of the Guarantor's Liability: The Problem of Consent as a Condition for the Preservation of Securit.</i>	30
<i>Samarkhodzhaev B.B., Kabulova S.I. Methods of Pre-Trial Settlement of Public Law Disputes</i>	41
<i>Amangalieva A.Z., Alikhanova G.A. The Doctrine of "Mitigation" in Contract Law: a Comparative Legal Analysis and Peculiarities of its Implementation in the Legislation of the Republic of Kazakhstan.....</i>	50
<i>Otarbayeva A.B. Institutional and Legal Challenges in Ensuring the Legal Protection of Foreign Investments in Kazakhstan: an Analysis of International and National Regulatory Mechanisms.....</i>	60
<i>Ilyassova K.M., Kazieva G.T. The System of Property Rights to Subsoil and Subsoil Plots: Problems of Legal Regulation and Ways of Improvement in the Republic of Kazakhstan.....</i>	74

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LEGAL STUDIES

<i>Pakerman G.A. Legal Mechanisms for Attracting Investment in "Green" Infrastructure under the Belt and Road Initiative: Russian Experience and International Approaches</i>	89
<i>Ten V.V. Features of Gambling Legislation in Singapore: a Comparative Legal Analysis with the Republic of Kazakhstan.....</i>	97

CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE. INFORMATION LAW AND SECURITY

<i>Kozubenko Yu.V. The Correlation and Interrelationship Between Criminal Liability and Criminal Prosecution from the Perspective of the Theory of Legal Relations</i>	106
--	-----

I – бөлім

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ.
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ**

Раздел I

**ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА.
КОНСТИТУЦИОННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

Section I

**THEORY OF STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL AND
ADMINISTRATIVE LAW**

Е.В. Нестерова¹ ¹ к.ю.н., ассоциированный профессор Высшей школы права «Эділет»

Каспийского общественного университета (г. Алматы, Казахстан)

ORCID ID: 0009-0003-7823-2717; e-mail: homeevn@mail.ru

ПРИНЦИП СТАБИЛЬНОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ЕГО ПРЕДЕЛЫ: ПРОБЛЕМЫ ДЕЙСТВИЯ НОРМ ВО ВРЕМЕНИ И ЗАЩИТЫ ЗАКОННЫХ ОЖИДАНИЙ

Аннотация. Статья посвящена исследованию актуальных проблем правового регулирования недропользования в Республике Казахстан в контексте обеспечения стабильности законодательства и действия норм во времени. Автор акцентирует внимание на коллизионных аспектах, возникающих при применении положений действующего Кодекса Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» (2017 г.) к контрактам, заключенным в период действия ранее принятого Закона «О недрах и недропользовании» (2010 г.). В работе проводится сравнительный анализ оснований и порядка пролонгации периода разведки по ранее действовавшему и новому законодательству, выявляются существенные различия в подходах правового регулирования, создающие риски для добросовестных инвесторов. Автор детально анализирует доктринальное толкование понятия «ухудшение результатов предпринимательской деятельности», а также соотношение императивных норм нового Кодекса и переходных положений, определяющих судьбу ранее возникших правоотношений. Отдельное место в работе занимает анализ условной практической ситуации, демонстрирующей правовую неопределенность и пробельность действующего законодательства в части регулирования оценочных работ и пробной эксплуатации при переходе от разведки к добыче по контрактам старого типа. В статье обосновывается необходимость системного толкования норм Кодекса о недрах с учетом принципа стабильности условий недропользования и законных ожиданий инвесторов, а также предлагаются подходы к разрешению выявленных коллизий с применением механизмов иммунитета от ухудшающих изменений законодательства.

Ключевые слова: недропользование, стабильность законодательства, контракт на совмещенную разведку и добычу, стабилизационная оговорка, действие закона во времени, обратная сила закона, оценочные работы, продление срока разведки.

Введение

Проблематика стабильности условий инвестиционной деятельности в сфере недропользования, а равно как и вопросы действия норм законодательства во времени, предела их обратной силы и соотношения императивных предписаний закона с договорными конструкциями, остается одной из фундаментальных в правовой доктрине и практике Республики Казахстан на протяжении всего периода ее независимого развития. Сохранение остроты данных вопросов обусловлено, прежде всего, высокой

динамикой национального законодательства, призванного обеспечивать модернизацию государственного регулирования и внедрение новых регуляторных подходов в сфере использования природных ресурсов, что зачастую вступает в объективное противоречие с долгосрочным характером инвестиционных отношений и необходимостью формирования предсказуемого правового климата для субъектов предпринимательской деятельности.

Теоретическое осмысление и правоприменительная практика неоднократно

обращались к различным аспектам стабильности правового режима, исследуя пределы законодательного усмотрения государства, механизмы защиты законных ожиданий инвесторов и гарантии неизменности существенных условий их деятельности¹. Вместе с тем, кардинальное обновление отраслевого регулирования, связанное с принятием Кодекса Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» от 27 декабря 2017 года, ознаменовало переход от контрактной системы предоставления права недропользования к лицензионной (за исключением сегмента углеводородов), что актуализировало целый ряд новых, ранее не получавших должного научного осмысления вопросов.

Особое значение в данном контексте приобретает правовой режим контрактов на совмещенную разведку и добычу углеводородного сырья, заключенных до введения Кодекса в действие. Указанные договорные конструкции, предполагающие поэтапную реализацию прав недропользователя, тесно сопряжены с вопросами темпорального действия законодательства и стабильности условий осуществления хозяйственной деятельности. Переход от этапа разведки к этапу добычи в условиях смены нормативной базы порождает сложные коллизии между ранее действовавшими нормами (Закон «О недрах и недропользовании» 2010 г.) и новеллами Кодекса, включая его переходные положения, что создает правовую неопределенность и риски для добросовестных инвесторов.

Цель настоящей статьи состоит в комплексном анализе практических аспектов регулирования недропользования по контрактам на совмещенную разведку и добычу углеводородного сырья, определении юридической судьбы стабилизационных гарантий в условиях смены правового регулирования, а также в выработке подходов к разрешению выявленных коллизий в контексте защиты прав и законных интересов недропользователей.

Методы и материалы

Теоретико-методологическую основу настоящего исследования составили фундаментальные труды отечественных и зарубежных ученых в области инвестиционного права, теории права и законодательства о недрах, в частности работы профессора Ю.Г. Басина и К.М. Ильясовой, посвященные проблемам стабильности законодательства и правовым режимам пользования недрами. Эмпирическую базу исследования образуют нормативные правовые акты Республики Казахстан, регулирующие отношения в сфере недропользования, включая Закон Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» от 24 июня 2010 года (утративший силу), Кодекс Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» от 27 декабря 2017 года, а также официальные комментарии к нему. В процессе работы применялись как общенаучные методы познания (анализ, синтез, системный подход), так и специально-юридические методы: формально-юридический (догматический) метод, позволивший осуществить буквальное и систематическое толкование правовых норм; сравнительно-правовой метод, который был использован для сопоставления правовых режимов, действовавших на момент заключения контрактов и в настоящее время; а также метод правового моделирования, примененный при анализе условной практической ситуации (казуса) для выявления коллизий и пробелов в правовом регулировании. Методологический подход, основанный на сочетании доктринального анализа и интерпретации конкретных нормативных предписаний, позволил выявить существенные противоречия между стабилизационной оговоркой и переходными положениями Кодекса.

Результаты и обсуждение

Стабилизационная оговорка как гарантия защиты прав недропользователя от

¹ Нестерова Е.В. Государственная гарантия стабильности контрактов на недропользование. URL: https://www.lawtek.ru/analytics/1036/gosudarstvennaya_garantiya_stabilnosti_kontraktov_na_nedropolzovaniye_v_respublike_kazakhsta

п (дата обращения: 09.03.2026); Нестерова Е.В. Правовой режим налоговых преференций по инвестиционным стратегическим проектам. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=35060452 (дата обращения: 09.03.2026).

изменений законодательства. Казахстанский законодатель в области регулирования отношений по недропользованию последовательно придерживался принципа стабильности законодательства, действующего на момент заключения контрактов на недропользование. Так, еще с момента принятия в Казахстане в 1996 году Закона «О недрах и недропользовании»² законодательно закреплена гарантия защиты недропользователя от изменений и дополнений законодательства, ухудшающего его положение. Указанная гарантия с некоторыми уточнениями была сохранена в Законе РК от 24 июня 2010 г. «О недрах и недропользовании»³ (далее – Закон о недрах 2010 г.), а впоследствии воспроизведена в действующем Кодексе РК от 27 декабря 2017 г. «О недрах и недропользовании» (далее – Кодекс о недрах).

В соответствии с подп. 6) ст. 4 Кодекса о недрах, к принципам правового регулирования отношений в сфере недропользования отнесена стабильность условий недропользования.

Согласно п. 7 ст. 36 действующего Кодекса о недрах, предусмотрено, что: «Изменения и дополнения в законодательстве Республики Казахстан, ухудшающие результаты предпринимательской деятельности недропользователя по контрактам на недропользование, не применяются к контрактам, заключенным до внесения таких изменений и дополнений.

Гарантии, установленные частью первой настоящего пункта, не распространяются на изменения в законодательстве Республики Казахстан в области обеспечения национальной безопасности, обороноспособности, экологической безопасности, здравоохранения, налогообложения, таможенного регулирования и защиты конкуренции».

Стабилизационная оговорка, предусмотренная в действующем Кодексе о недрах, по своему смыслу, тождественна

предыдущей, которая была предусмотрена в Законе о недрах 2010 года, за исключением выведения из-под действия гарантии стабильности казахстанского законодательства о защите конкуренции.⁴

Таким образом, невзирая на то, что концептуальной новеллой принятого в 2017 году Кодекса о недрах является переход от контрактной системы пользования недрами к лицензионной, тем не менее, законодателем сохранена стабильность всех ранее заключенных контрактов на недропользование и гарантирована защита недропользователей от любых изменений законодательства, ухудшающих результаты их коммерческой деятельности. Более того, в отношении операций по разведке и добыче углеводородов сохранен контрактный режим недропользования.

Так, К.М. Ильясова отмечает, что «Кодекс о недрах предусматривает административно-правовой режим предоставления права недропользования, за исключением случаев предоставления права недропользования для разведки или добычи углеводородов, а также для добычи урана» [1, с. 107].

Это обстоятельство свидетельствует о стремлении казахстанского законодателя к обеспечению стабильности условий недропользования. Так, по мнению авторов Комментария к Кодексу о недрах, «Без преувеличения важнейшую норму для инвесторов, называемую обычно условием о «стабильности контрактов», содержит п.7 комментируемой статьи. В Кодексе о недрах в целом содержится несколько норм по данному вопросу. Так, в пп.6 ст.4 Кодекса о недрах в перечне принципов законодательства о недрах и недропользовании указан в том числе принцип стабильности условий недропользования. Применительно к контрактному режиму отношений принцип стабильности условий недропользования раскрывается в рассматриваемом п.7 комментируемой статьи».⁵

² Закон Республики Казахстан от 27 января 1996 года N 2828. Утратил силу Законом Республики Казахстан от 24 июня 2010 года № 291-IV «О недрах и недропользовании». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U960002828> (дата обращения: 09.03.2026).

³ Закон Республики Казахстан от 24 июня 2010 года № 291-IV «О недрах и недропользовании». Утратил силу Кодексом Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI. URL:

<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000291> (дата обращения: 09.03.2026).

⁴ Закон Республики Казахстан от 24 июня 2010 года № 291-IV «О недрах и недропользовании». Утратил силу Кодексом Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI.

⁵ Комментарий к кодексу «О недрах и недропользовании». ОЮЛ "Казахстанская ассоциация организаций нефтегазового и энергетического комплекса "KAZENERGY". URL:

При этом важно подчеркнуть, что в соответствии с подп. 6) п. 14 ст. 277 действующего Кодекса о недрах, ст. 30 Закона о недрах 2010 г. сохранила свою юридическую силу к отношениям в сфере недропользования, возникшим по контрактам на недропользование, заключенным до введения в действие Кодекса. Таким образом, недропользователи, заключившие контракты в период действия Закона о недрах 2010 г. защищены стабилизационной оговоркой, предусмотренной в редакции ст. 30 указанного Закона.

Стабилизационная оговорка – это принцип защиты для инвестора от ужесточения национального законодательства, подразумевающий сохранение правового и экономического режимов инвестирования в случае неблагоприятного изменения законодательства. Основная роль любого стабилизационного условия заключается в обеспечении сохранения для сторон договора того экономического эффекта, на который они обоснованно рассчитывали в момент заключения договора, невзирая на изменившееся после такого заключения законодательство.

Как отмечает проф. Ю.Г. Басин, «Стабильность законодательства прежде всего касается инвестиционных отношений, точнее, инвестиций, вкладываемых в развитие материального производства. Инвестор расходует значительные денежные средства, планируя возмещение своих затрат и получение доходов через значительные промежутки времени, нередко – через много лет после значительных целевых расходов. И конечно, такой инвестор прежде всего заинтересован в неизменности законодательства, ориентируясь на которое он (инвестор) вступает в данные инвестиционные проекты» [2].

Предусмотренная в ст. 30 Закона о недрах 2010 г. и в п. 7 ст. 36 Кодекса о недрах и недропользовании» стабилизационная оговорка, по своему характеру и содержанию, относится к инвестиционным зонтичным оговоркам замораживающего типа. Так, «замораживающие» оговорки (freezing

clauses) – это условия, в соответствии с которыми национальное право «замораживается» сторонами и распространяется на отношения, возникшие из долгосрочного инвестиционного контракта, в том виде, в каком оно действовало в момент его заключения, невзирая на будущие изменения тех или иных актов законодательства [3, с. 97].

При этом стабилизационная оговорка ст. 30 Закона о недрах 2010 г. и п. 7 ст. 36 Кодекса о недрах замораживает законодательство на момент заключения контракта, обеспечивая защиту недропользователя непосредственно от изменений и дополнений законодательства, произошедших после заключения контракта и ухудшающих результаты предпринимательской деятельности недропользователя. То есть данная норма ставит возможность применения к деятельности недропользователя нового законодательства в зависимость от возможных результатов такого применения. Так, изменения и дополнения законодательства, ухудшающие положение недропользователя, не применяются к контрактам, заключенным до внесения данных изменений и дополнений. Соответственно, положения, улучшающие положение недропользователя (подрядчика), напротив, применяются к указанным контрактам.

Законодательные гарантии для инвесторов-недропользователей от изменений законодательства, как правило, касаются именно последствий ухудшения положения инвесторов. Это естественно, поскольку цель стабилизирующих норм состоит в том, чтобы создать у инвесторов юридическую уверенность, что им не будет хуже после заключения контрактов. Именно об этом прямо говорится в ст. 30 Закона о недрах 2010 г. и в п. 7 ст. 36 действующего Кодекса о недрах.

Законодательство не раскрывает содержание понятия «ухудшение» результатов предпринимательской деятельности недропользователя, которое относится к разряду оценочных. Однако, по нашему мнению, под ним следует понимать

любые негативные последствия в виде увеличения расходов или утраты (потенциального уменьшения) доходов недропользователя, которые вызваны изменениями в законодательстве.

По мнению авторов Комментария к Кодексу РК «О недрах и недропользовании», «Из логики нормы вытекает, что недропользователем должна быть доказана конкретная причинно-следственная связь между спорным изменением и дополнением законодательства, с одной стороны, и прогнозируемым или имеющим место "ухудшением результатов предпринимательской деятельности"».⁶

Таким образом, изменения законодательства, в результате которых происходит либо предполагается (прогнозируется) ухудшение результатов предпринимательской деятельности недропользователя, как например, снижение ожидаемого дохода или другие потери, не применимы к деятельности недропользователя по контракту, заключенному до принятия таких изменений. Соответствующие отношения с недропользователем подлежат регулированию на основании законодательства, действовавшего на момент заключения контракта.

То есть недропользователь вправе рассчитывать на применение к его деятельности по контракту положений Закона о недрах 2010 г., действовавшего в момент заключения контракта, если пришедшие им на смену новые правила Кодекса о недрах, введенного в действие после заключения Контракта, ухудшают результаты предпринимательской деятельности недропользователя.

Практический пример. Рассмотрим далее условную практическую фабулу, в соответствии с которой недропользователь является стороной заключенного в 2016 году контракта на совмещенную разведку и добычу УВС. С момента заключения контракта недропользователь, в соответствии с утвержденными проектными документами, в рамках поисковых работ проводил, в том

числе оценочные работы, которые включали проект пробной эксплуатации (временную эксплуатацию ранее пробуренных на участке разведочных скважин).

Необходимость продолжения оценочных работ для получения полных, точных и объективных данных о количестве запасов, горно-геологических условиях залегания месторождения, технологических параметрах извлечения полезного ископаемого и экономической целесообразности его дальнейшего освоения требует продления срока разведки. В этой связи переход к этапу добычи для недропользователя является экономически нерентабельным.

Основания для продления срока разведки по Закону о недрах 2010 г. Согласно п. 1 ст. 69 Закона о недрах 2010 г., действовавшего в момент заключения контракта, было установлено, что: «Контракт на разведку заключается на срок до шести лет. [...] В случае обнаружения месторождения недропользователь имеет право на продление срока действия контракта на разведку на период, необходимый для его оценки».

Иными словами, срок разведки подлежал продлению на период, необходимый для проведения оценочных работ. При этом, в соответствии с п. 3 ст. 65 Закона о недрах 2010 г., «Проект оценочных работ разрабатывается на срок, необходимый для полной и комплексной оценки и подсчета запасов, а также определения горно-геологических условий залегания месторождения, технологических параметров извлечения полезного ископаемого и экономической целесообразности его освоения».

В свою очередь, п. 7 ст. 65 Закона о недрах 2010 г. предусматривал возможность корректировки (внесения изменений и дополнений, в т.ч. продления) в ранее утвержденный проект оценочных работ: «В случае необходимости изменений и (или) дополнений в условия и объемы работ, определенные утвержденными проектами, составляются проекты изменений и (или) дополнений к утвержденным проектам,

⁶ Комментарий к кодексу «О недрах и недропользовании». ОЮЛ "Казахстанская ассоциация организаций нефтегазового и энергетического комплекса "KAZENERGY".

которые рассматриваются и утверждаются органами, определенными пунктом 5 настоящей статьи».

Таким образом, ранее действовавшее законодательство допускало продление срока разведки на период, необходимый для проведения оценочных работ, в том числе, пролонгацию непосредственно самих оценочных работ и пробной эксплуатации.

Основания для продления периода разведки по Кодексу о недрах 2017 г. Согласно буквальному смыслу п. 2 ст. 117 Кодекса о недрах от 27 декабря 2017 года № 125-VI ЗРК,⁷ продление периода разведки допускается однократно на срок до трех лет, когда возникает необходимость оценки обнаруженной залежи. Иными словами, данное правило не применимо к ситуации, когда проект оценочных работ был утвержден изначально, и с момента предоставления права недропользования недропользователь проводил оценочные работы.

Действие Кодекса о недрах 2017 г. во времени. Общее правило, установленное п.п. 1, 3 ст. 277 Кодекса о недрах, предусматривает, что Кодекс обратной силы не имеет и применяется к контрактам (лицензиям), заключенным (выданным) после введения его в действие. Между тем, ст. 277 и 278 Кодекса о недрах предусматривают ряд специальных правил о ретроспективном действии отдельных норм Кодекса.

При этом ст. 117 Кодекса о недрах, предусматривающая основания и порядок продления периода разведки по контракту на разведку и добычу углеводородов, согласно п. 3 ст. 277 Кодекса о недрах, обратной силой не обладает и на отношения, возникшие до введения в действие Кодекса, не распространяется.

Однако, п. 33 ст. 278 Кодекса о недрах позволяет продление периода разведки по ранее заключенным контрактам на недропользование только по основаниям, предусмотренным п.п. 2 и 3 ст. 117 Кодекса о недрах. Таких оснований всего два:

- 1) в целях оценки обнаруженной залежи (совокупности залежей);
- 2) в целях проведения пробной

эксплуатации.

Таким образом, действующая редакция норм Кодекса о недрах не применима к ситуации, когда проект оценочных работ был утвержден изначально, и с момента предоставления права недропользования недропользователь проводил и оценочные работы, и пробную эксплуатацию.

То есть по действующему Кодексу о недрах, у данного конкретного недропользователя отсутствует право на продление срока разведки по контракту. Иными словами, специфика содержания проектных документов, обуславливающих начало оценочных работ сразу же с момента вступления в силу контракта, и последовавшее за этим изменение отечественного законодательства о недрах (принятие Кодекса о недрах) поставили недропользователя в заведомо неблагоприятное положение, лишив его права на продление разведки как по действующему законодательству, так и по законодательству, действовавшему на дату заключения контракта.

Так, с одной стороны, требовать продления разведки по правилам п. 1 ст. 69 Закона о недрах 2010 г. недропользователь не может, поскольку указанная норма утратила юридическую силу и, в соответствии с п. 14 ст. 277 Кодекса о недрах, ее сохранение в силе и пролонгация не предусмотрены. С другой стороны, недропользователь не может воспользоваться и переходным положением, установленным п. 33 ст. 278 Кодекса о недрах, поскольку буквальное содержание п.п. 2 и 3 ст. 117 Кодекса о недрах не предусматривает основания для продления срока оценочных работ и пробной эксплуатации, а также периода разведки в условиях, когда оценочные работы, в т.ч. пробная эксплуатация начались с момента заключения контракта.

Ухудшение результатов предпринимательской деятельности недропользователя в связи с изменением законодательства о недропользовании. Проведенный выше анализ позволяет утверждать, что на момент заключения контракта недропользователь имел право на

⁷ Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI ЗРК «О недрах и недропользовании». URL:

<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000125>

(дата обращения: 30.03.2026).

продление срока разведки на основании правил п. 1 ст. 69, п.п. 3,7 ст. 65 Закона о недрах 2010 г. В настоящее время, в соответствии с правилами п. 33 ст. 278 и п. 2, 3 ст. 117 Кодекса о недрах, у недропользователя отсутствует право на продление срока разведки по контракту.

Таким образом, если недропользователем будет доказано, что утрата им права на продление срока разведки по контракту негативно отражается на результатах его предпринимательской деятельности, то в силу защищающей недропользователя стабилизационной оговорки, он вправе требовать нераспространения на него ухудшающих норм Кодекса о недрах и соответствующего применения к нему правил пролонгации разведки, предусмотренных в Законе о недрах 2010 г.

Заключение

Проведенное исследование позволяет утверждать, что, несмотря на провозглашение стабильности условий недропользования в качестве одного из основополагающих принципов действующего законодательства Республики Казахстан, правоприменительная практика сталкивается с серьезными коллизиями, порождаемыми переходными положениями Кодекса о недрах 2017 года. Законодатель, сохранив за недропользователями гарантию иммунитета от изменений законодательства, ухудшающих их положение (стабилизационная оговорка), вместе с тем установил переходные нормы, ограничивающие применение ранее действовавших благоприятных правил, в частности, касающихся продления сроков разведки.

Анализ условной правовой ситуации показал, что недропользователи по

контрактам на совмещенную разведку и добычу углеводородов, заключенным до 2017 года и находящимся на этапе оценочных работ, оказались в парадоксальной ситуации. Новые нормы Кодекса, не имеющие обратной силы, лишают их права на пролонгацию разведки по существу, в то время как ранее действовавшие нормы Закона 2010 года, предусматривавшие такое право, утратили юридическую силу и не сохранены в переходных положениях. Данное обстоятельство представляет собой классический пример ухудшения результатов предпринимательской деятельности, которое, однако, может быть преодолено только через механизм доказывания причинно-следственной связи между изменением законодательства и прогнозируемыми экономическими потерями.

В этой связи первостепенное значение приобретает правильное толкование стабилизационной оговорки, закрепленной в пункте 7 статьи 36 Кодекса. С учетом конституционного принципа защиты права собственности и свободы предпринимательства, а также легитимных ожиданий инвесторов, полагавшихся на неизменность правового режима в момент заключения контракта, следует признать, что в описанной ситуации приоритет должны иметь положения Закона о недрах 2010 года, регулирующие порядок продления срока разведки. Дальнейшее совершенствование правового регулирования в данной сфере должно быть направлено на устранение выявленных пробелов и коллизий путем внесения ясности в переходные положения Кодекса либо путем признания за недропользователями права выбора применимого регулирования при условии доказанности ухудшения их положения.

Список литературы

- 1 Ильясова К.М. Кодекс о недрах и недропользовании Республики Казахстан: некоторые актуальные вопросы //Избранные труды в двух томах. Том 2. Правовое регулирование недропользования в Республике Казахстан. Разное. – Алматы, 2018. – С. 107.
- 2 Басин Ю.Г. Государственные гарантии стабильности гражданского законодательства и их особенности // Гражданское законодательство: Статьи. Комментарии. Практика. Вып. 21. – Алматы: Юрист, 2004. – С. 35,36
- 3 Нестерова Е.В. Государственная гарантия стабильности контрактов на недропользование // Гражданское законодательство: Статьи. Комментарии. Практика. Вып. 38. – Алматы: Раритет, 2011. – С. 97.

References

- 1 Il'yasova K.M. Kodeks o nedrakh i nedropol'zovanii Respubliki Kazakhstan: nekotoryye aktual'nyye voprosy // Izbrannyye trudy v dvukh tomakh. Tom 2. Pravovoye regulirovaniye nedropol'zovaniya v Respublike Kazakhstan. Raznoye. – Almaty, 2018. – S. 107.
- 2 Basin YU.G. Gosudarstvennyye garantii stabil'nosti grazhdanskogo zakonodatel'stva i ikh osobennosti // Grazhdanskoye zakonodatel'stvo: Stat'i. Kommentarii. Praktika. Vyp. 21. – Almaty: Yurist, 2004. – S. 35,36
- 3 Nesterova Ye.V. Gosudarstvennaya garantiya stabil'nosti kontraktov na nedropol'zovaniye // Grazhdanskoye zakonodatel'stvo: Stat'i. Kommentarii. Praktika. Vyp. 38. – Almaty: Raritet, 2011. – S. 97.

Е.В. Нестерова ¹

¹ з.ғ.к., Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» Жоғары заң мектебінің қауымдастырылған профессоры (Алматы қ., Қазақстан)
ORCID ID: 0009-0003-7823-2717; e-mail: homeevn@mail.ru

**ЗАҢНАМАНЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ ҚАҒИДАТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ШЕКТЕРІ:
НОРМАЛАРДЫҢ УАҚЫТ БОЙЫНША ҚОЛДАНЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ
ЗАҢДЫ КҮТУЛЕРДІ ҚОРҒАУ**

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасындағы жер қойнауын пайдалану саласындағы құқықтық реттеудің өзекті мәселелерін, заңнаманың тұрақтылығын қамтамасыз ету және құқық нормаларының уақыт бойынша қолданылуы контекстінде зерттеуге арналған. Автор 2017 жылғы Қазақстан Республикасының «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Кодексінің ережелерін бұрын қолданыста болған 2010 жылғы «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» заңның әрекет ету кезеңінде жасалған келісімшарттарға қолдану барысында туындайтын коллизиялық аспектілерге назар аударады. Жұмыста бұрынғы және жаңа заңнама бойынша барлау кезеңін ұзарту негіздері мен тәртібіне салыстырмалы талдау жүргізіліп, құқықтық реттеу тәсілдеріндегі елеулі айырмашылықтар айқындалады, бұл адал инвесторлар үшін тәуекелдер туындайды. Автор «кәсіпкерлік қызмет нәтижелерінің нашарлауы» ұғымының доктриналық түсіндірмесін, сондай-ақ жаңа Кодекстің императивтік нормалары мен бұрын қалыптасқан құқықтық қатынастардың тағдырын айқындайтын өтпелі ережелердің арақатынасын жан-жақты талдайды. Жұмыста шартты тәжірибелік талдауға ерекше орын берілген, ол ескі үлгідегі келісімшарттар бойынша барлаудан өндіруге көшу кезінде бағалау жұмыстары мен сынамалық пайдалану саласындағы құқықтық белгісіздік пен заңнамалық олқылықтарды көрсетеді. Мақалада жер қойнауы туралы заңнама нормаларын жер қойнауын пайдалану шарттарының тұрақтылығы қағидаты мен инвесторлардың заңды күтулерін ескере отырып жүйелі түрде түсіндіру қажеттігі негізделеді, сондай-ақ заңнаманың нашарлататын өзгерістерінен иммунитет тетіктерін қолдану арқылы анықталған коллизияларды шешу жолдары ұсынылады.

Тірек сөздер: жер қойнауын пайдалану, заңнаманың тұрақтылығы, барлау мен өндіруді біріктіретін келісімшарт, тұрақтандыру ережесі, заңның уақыт бойынша қолданылуы, заңның кері күші, бағалау жұмыстары, барлау мерзімін ұзарту.

E.V. Nesterova ¹

¹ C.I.s., Associate Professor, Higher School of Law “Adilet,” Caspian Public University
(Almaty, Kazakhstan)
ORCID ID: 0009-0003-7823-2717; e-mail: homeevn@mail.ru

**THE PRINCIPLE OF LEGISLATIVE STABILITY AND ITS LIMITS: ISSUES OF
THE TEMPORAL APPLICATION OF LEGAL NORMS AND THE PROTECTION
OF LEGITIMATE EXPECTATIONS**

Abstract. The article is devoted to the study of current issues in the legal regulation of subsoil use in the Republic of Kazakhstan in the context of ensuring the stability of legislation and the temporal operation of legal norms.

The author focuses on conflict-of-law aspects arising from the application of the provisions of the current Code of the Republic of Kazakhstan “On Subsoil and Subsoil Use” (2017) to contracts concluded during the period of validity of the earlier Law “On Subsoil and Subsoil Use” (2010). The paper provides a comparative analysis of the grounds and procedures for extending the exploration period under the previous and the new legislation, identifying significant differences in regulatory approaches that create risks for bona fide investors. The author examines in detail the doctrinal interpretation of the concept of “deterioration of the results of entrepreneurial activity,” as well as the correlation between the mandatory provisions of the new Code and the transitional provisions determining the fate of previously established legal relations. Particular attention is paid to the analysis of a conditional practical case demonstrating legal uncertainty and legislative gaps in regulating appraisal works and pilot production during the transition from exploration to production under legacy contracts. The article substantiates the need for a systemic interpretation of the provisions of the Subsoil Code, taking into account the principle of stability of subsoil use conditions and the legitimate expectations of investors, and proposes approaches to resolving the identified conflicts through the application of mechanisms ensuring immunity from adverse changes in legislation..

Keywords: subsoil use, stability of legislation, combined exploration and production contract, stabilization clause, temporal operation of law, retroactive effect of law, appraisal works, extension of exploration period.

ISTIR 10.53.23

UDC 34.096

DOI 10.54649/2077-9860-2026-2-19-28

Дата поступления: 12.03.2026 | Дата принятия: 06.05.2026

M.K. Suleimenov¹

¹ Doctor of Law, Professor, Director of the Research Institute of Private Law at Caspian Public University, Chairman of the Kazakhstan International Arbitration, Member of the International Council under the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, Chairman of the Board of the Arbitration Chamber of Kazakhstan, Member of the Scientific Advisory Council under the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan (Almaty, Kazakhstan)
ORCID: 0000-0002-2199-0790; e-mail: smaidan1941@mail.ru

ENVIRONMENTAL LAW AS AN INTEGRATED BRANCH OF LAW: A SYSTEMIC AND STRUCTURAL ANALYSIS

Abstract. This article examines the problem of determining the place of environmental law within the legal system of the Republic of Kazakhstan on the basis of a systemic and structural analysis. The author substantiates the need to distinguish between the primary and secondary structures of law. Within the primary structure, the system-forming factor is the division into public and private law, while the criterion for differentiating branches is the method of legal regulation – imperative for public branches and dispositive for private ones. Within the secondary structure, four spheres of activity are identified – economic, socio-cultural, administrative-political, and environmental – which serve as system-forming factors for complex branches of law. It is demonstrated that the environmental sphere occupies a unique position, as the notions of a sphere of activity and a branch of law coincide within it. Based on an analysis of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan (2021) and relevant doctrinal approaches, the author proposes to consider environmental law as an integrated branch encompassing natural resource law and environmental protection law as sub-branches. At the same time, land, subsoil, water, and forest law are recognized as independent complex branches forming part of the structure of natural resource law. The introduction of the category of an integrated branch makes it possible to resolve theoretical contradictions between the classical three-level structure of law and the actual practice of regulating environmental relations. The proposed concept opens prospects for revising the systematization of other complex legal formations and may be extrapolated to entrepreneurial, information, and other cross-sectoral legal institutions.

Keywords: environmental law, integrated branch, system of law, complex branch, natural resource law, environmental protection.

Introduction

Determining the place of environmental law within the system of law has traditionally been regarded as one of the most complex and debatable issues in legal scholarship. The classical criteria for distinguishing branches of law – namely, the subject matter and the method of legal regulation – prove insufficiently effective when applied to environmental relations, which are inherently complex in nature, combining both public-law elements (authoritative regulation of environmental protection) and private-law components (property relations arising from natural resource use). The adoption of the

Environmental Code of the Republic of Kazakhstan in 2021, in contrast to the 2007 Code, which primarily focused on environmental protection relations and delegated the regulation of natural resource use to other branches of legislation, has further exacerbated the theoretical uncertainty regarding the correlation between environmental law, natural resource law, land law, subsoil law, water law, and forest law.

In this regard, there is a need to reconsider established structural conceptions and to develop new methodological approaches that would allow for a coherent and non-contradictory description of the legal system, taking into account the actually existing sectoral formations. This article

proposes a solution to this problem based on a systemic and structural analysis of law. The starting premise is that the legal system should distinguish between primary and secondary structures: in the former, the system-forming factor is the division into public and private law, with the method of legal regulation serving as the determining criterion; in the latter, the differentiation is based on spheres of activity (economic, socio-cultural, administrative-political, and environmental). It is within the secondary structure that complex branches of law are formed, which lack their own distinct subject matter and method and instead utilize the regulatory instruments of the primary branches.

Environmental law occupies a special place within the proposed concept. Unlike other spheres of activity, the environmental sphere coincides with the corresponding branch of law, which provides grounds for considering environmental law as an integrated branch encompassing natural resource law and environmental protection law as sub-branches, while land, subsoil, water, and forest law are regarded as independent complex branches. The purpose of this study is to substantiate this structural model, resolve theoretical contradictions in determining the place of environmental law, and propose criteria for its systematization. To achieve this objective, the study employs a systemic and structural method, as well as an analysis of legislation and doctrinal approaches. The article consists of four sections, which consistently address the methodological foundations, the concept of two structures, the specificity of the environmental sphere, and the final model of an integrated branch.

Materials and Methods

The study is based on an analysis of theoretical developments by domestic and foreign scholars in the fields of general legal theory, systems theory, and environmental, land, subsoil, water, and forest law. The empirical foundation comprises the provisions of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan dated January 2, 2021, the previously effective Environmental Code of 2007, as well as legislation governing land, water, forests, and subsoil use.

The methodological framework of the research is grounded in a systemic and structural

approach to the study of law, which makes it possible to consider law as an internally coherent phenomenon composed of interacting elements. The application of this approach enables the identification of hierarchical levels within the legal system (the legal system as a whole – branch of law – legal institution – legal norm), as well as a hierarchy of structures within the system (primary and secondary structures).

The study employs general scientific methods, including analysis, synthesis, induction, and deduction, alongside specific legal methods such as the formal-legal method, the comparative legal method, and the method of legal interpretation. The use of the systemic approach has made it possible to propose a concept of dividing law into primary and secondary structures, as well as to introduce the notion of an integrated branch of law to describe complex structural formations.

Results and Discussion

1. The System-Forming Factor in the Identification of Complex Branches of Law

1. It is necessary to determine the system-forming features underlying the identification of complex branches of law. The secondary structure of law is not a disordered or chaotic aggregation of legal branches; rather, it should constitute a coherent and internally consistent system.

At this level, the system-forming criteria characteristic of the primary branches of law are not applicable. Primary branches are distinguished by their affiliation with either public or private law, with the principal criterion of differentiation being the method of legal regulation – either one of authority and subordination or one based on the equality of the parties.

By contrast, complex branches of law combine norms derived from both public-law and private-law branches. They employ both the subject matter and the methods of regulation characteristic of public and private law alike.

It should be emphasized that complex branches of law do not possess an independent subject matter or their own method of legal regulation. Instead, they rely on the subject matter and methods of the primary branches of law.

More broadly, the secondary structure of law is inherently more flexible, less stable, and

more subjective than the primary structure. The primary structure constitutes the core of the legal system, expressing its essential nature, and should therefore remain relatively stable. While new branches may emerge within it as social relations evolve, this occurs only rarely and only where such branches can be clearly attributed to either public or private law.

As for complex branches, they are more subjective in nature and reflect the necessity or expediency of combining legal norms within a particular regulatory framework. Consequently, newly emerging regulatory needs in specific areas of social relations are typically manifested in the formation of new complex branches of law.

2. Nevertheless, the existence of a system-forming factor for complex branches of law remains essential.

It is proposed that such a factor may be a specific sphere of activity. Social life, in this regard, may be broadly divided into at least four spheres of activity: economic, socio-cultural, administrative-political, and environmental. The boundaries between these spheres are not as clearly defined as those separating public and private law within the primary structure.

Undoubtedly, branches belonging to the economic sphere are closely interconnected with, and often overlap with, those of the socio-cultural, administrative-political, and environmental spheres. The same applies to branches within other spheres. For instance, subsoil use law clearly belongs to the environmental sphere of activity; however, it simultaneously constitutes a form of entrepreneurial activity, which places it within the economic sphere as well.

3. Differentiation of Spheres within the Secondary Structure of Law

Thus, within the secondary structure of law, four principal spheres of activity may be distinguished:

1. the economic sphere of activity;
2. the socio-cultural sphere of activity;
3. the administrative-political sphere of activity;
4. the environmental sphere of activity.

Economic law, socio-cultural law, administrative-political law, and environmental law should not be understood as branches of law

in the strict sense; rather, they represent spheres of activity within which complex branches of law are formed (such as entrepreneurial law, military law, environmental protection law, and others).

4. However, it should be emphasized that the environmental sphere of activity differs significantly from the other spheres. It is the only sphere in which the concepts of a “sphere of activity” and a “branch of law” coincide.

There exists an economic sphere of activity, yet there is no unified economic law as a distinct branch. Within the economic sphere, one may identify such branches as:

- a) entrepreneurial law;
- b) investment law;
- c) foreign economic law;
- d) industrial law;
- e) transport law;
- f) construction law;
- g) agricultural law.

Similarly, there exists a socio-cultural sphere of activity, but no single socio-cultural law. Within this sphere, one may distinguish, for example, sports law, information law, education law, and cultural law.

There is also an administrative-political sphere of activity, but no unified administrative-political law. Within this sphere, one may identify, for instance, judicial law, financial law, military law, and municipal law.

Only within the environmental sphere of activity is it possible to single out a corresponding branch of law – environmental law itself.

2. Integrated Complex Branches of Law

1. The subjective and pragmatic nature of the secondary structure of law makes it possible to reconsider the elements of the legal system. The classical set of elements (legal norm – legal institution – branch of law) may undergo certain modifications, dictated by the established practice of legal r

With the adoption of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan dated January 9, 2007¹, environmental law of the Republic of Kazakhstan was definitively established as a complex branch of law. Sub-branches and the Concept of an Integrated Branch of Environmental Law

The sub-branches of environmental law

¹ Code of the Republic of Kazakhstan dated January 9, 2007 No. 212, Environmental Code of the Republic of Kazakhstan. Repealed by the Code of the Republic of Kazakhstan dated January

include natural resource law and environmental protection law. Natural resource law, in turn, encompasses land law, subsoil law, forest law, and water law. From the standpoint of the classical structure of law, these should be regarded as legal institutions within environmental law. However, both historically and in practice, they have developed as distinct complex branches of law; therefore, it is not entirely appropriate to treat them merely as legal institutions.

In this regard, a possible solution is to recognize the existence within the structure of law of a group (or family) of branches, or an integrated branch of law. In the case of environmental law, it functions precisely as such an integrated branch, within which natural resource law and environmental protection law act as sub-branches. Land, subsoil, water, and forest law, while constituting structural components of natural resource law, should nonetheless be regarded as fully developed complex branches of law in their own right.

The concept of integrated complex branches of law was first advanced by Sergey S. Alekseev [1]. However, two observations may be made regarding his approach.

First, S.S. Alekseev refers to integrated complex branches as “supra-branches” or “super-branches.” It appears unnecessary to assign three different terms to the same phenomenon. Moreover, the designation “supra-branch” or “super-branch” would more appropriately apply to constitutional law, which indeed stands above other branches of law and may justifiably be characterized in such terms.

Second, in certain instances, S.S. Alekseev appears to apply the notion of an integrated branch to what are essentially ordinary complex branches (such as judicial law, which incorporates norms of criminal procedure, civil procedure, and judicial organization law; economic law; and agricultural law).

At the same time, his analysis of the correlation between branches of law within the environmental domain was, for its time, highly accurate. He identified the emergence of a new layer of complex formations – intersecting integrated structures – namely environmental protection law and natural resource law. As complex supra-branches, they do not compete with or exclude one another; rather, each

integrates the normative material of land, water, forest, and subsoil law from its own perspective and within its own analytical framework [1].

Under contemporary conditions, environmental law itself should be regarded as such an integrated branch, with environmental protection law and natural resource law constituting its component parts (sub-branches).

Within the primary structure of law, public law and private law are not, in themselves, branches of law; rather, they represent the fundamental division of law at this level. However, the branches within the primary structure must necessarily belong either to public law or to private law.

A similar logic applies to the secondary structure: spheres of activity do not constitute branches of law (with the exception of environmental law); rather, they represent the foundational division of law at this level. At the same time, the branches within the secondary structure must be attributable to one of the four spheres of activity.

3. The Environmental Sphere of Activity (Environmental Law)

The concept of “environmental law” emerged as a result of the replacement or consolidation of the notions of “natural resource law” and “environmental protection law.”

The modern term “environmental law” originated during the Soviet period as a result of a scholarly discussion organized in 1987 by the journal *Vestnik Moskovskogo Universiteta* [2]. The participants in that discussion rejected the Western-oriented designation “law of the environment” (environmental law) in its literal transcription.

Doctrinal Approaches to the Subject Matter of Environmental Law

According to S. Kulteleev, the subject matter of environmental law comprises historically conditioned production relations that arise within the sphere of operation of environmental legal norms between individuals and organizations, with the mandatory participation of the state, concerning the improvement, restoration, and efficient use of natural objects (ecosystems) for the purpose of environmental preservation and in the interests of present and future generations [3].

D. L. Baideldinov considers environmental law to be an integrated, complex branch of

modern law that encompasses a body of legal norms regulating environmental relations arising between the state and its subjects in the course of interaction with nature and individual natural resources [4].

In environmental legal scholarship, the subject matter of environmental law is typically divided into two groups of social relations: those concerning the rational use of natural resources and those concerning environmental protection (including the protection of natural resources).

For instance, according to S.D. Bekisheva, the subject matter of environmental law may include relations:

- concerning the protection of environmental rights and legitimate interests of individuals, legal entities, and the state;
- concerning environmental protection (environmental conservation relations);
- concerning the rational use of natural resources (natural resource relations) [5].

However, the issue of how environmental law correlates with land, subsoil, water, and forest law is often left unaddressed in the literature.

Land law initially emerged as a branch of law encompassing a wide range of relations connected primarily with land, its subsoil, forests, and waters. In other words, subsoil, forest, and water law were originally incorporated within land law.

With the development of specialized scholarship in subsoil, forest, and water law, these areas gradually became differentiated from land law. Consequently, land law came to be understood as an independent branch regulating land relations, that is, social relations concerning the use and protection of land (with similar developments occurring in relation to subsoil, water, and forest law) [6].

It is noteworthy that most textbooks include sections addressing the relationship between land law and other branches of law, particularly environmental and civil law. However, a clear legal demarcation has not been established. As a result, the same legal norm may simultaneously belong to land law, civil law, and environmental law. Likewise, land relations may be regulated by norms drawn from all three branches. In some cases, a specific part of such relations (for example, those concerning land protection) is governed by land law, while other aspects (such as general provisions) fall under environmental

law.

Moreover, the recognition of land law as a complex branch of law has increasingly gained acceptance in the literature (as noted, for example, by Zh. Kh. Kosanov).

The idea has also been advanced that the common features of land, subsoil, water, and forest law justify their classification as a group of related branches within the legal system. Earlier, N.B. Mukhitdinov referred to this group as a family of branches within the agrarian-law cycle [7].

The idea of distinguishing subsoil law as an independent branch of law was first articulated as early as 1927 and has since been substantiated by numerous scholars. The most comprehensive justification was provided by N. B. Mukhitdinov, one of the founders of the theory of subsoil law, in his 1972 monograph [8].

4. Environmental Law within the Legal System

In determining the place of environmental law within the legal system, it is necessary to proceed from the premise that, if environmental law is regarded as a branch of law, it can only be understood as a complex branch. This approach eliminates the difficulties and inconsistencies that arise when attempting to define its relationship with the primary branches of law.

Within the secondary structure, the norms of constitutional, administrative, civil, and criminal law, when combined within the sphere of environmental activity, constitute environmental law, while at the same time retaining their original character as norms of constitutional, administrative, civil, and criminal law.

2. Correlation of Environmental and Related Branches of Law

2. An important issue that, in my view, has not been fully resolved in environmental legal scholarship is the correlation between the concepts of “environmental law,” “natural resource law,” “environmental protection law,” “land law,” “subsoil law,” “forest law,” and “water law.”

To begin with, it should be clarified that all these formations – regardless of whether they are recognized as branches of law – constitute complex legal formations (branches, sub-branches, or institutions) constructed within the secondary structure of law.

3. Let us consider how this issue is

addressed in legislation.

Paragraph 1 of Article 1 of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan dated January 2, 2021, provides:

“1. This Code regulates social relations in the sphere of interaction between humans and nature (environmental relations) arising in connection with activities of individuals and legal entities that have or may have an impact on the environment.”

From this provision, it may be concluded that environmental relations are understood as social relations arising in the sphere of interaction between humans and nature. In this context, the sphere of interaction between humans and nature should be interpreted as encompassing not only relations concerning environmental protection but also those relating to natural resource use, including land use, subsoil use, water use, and similar activities. Otherwise, the concepts of “environmental relations” and “environmental protection relations” would coincide, rendering the latter redundant. This would leave only two concepts – “environmental relations” and “natural resource relations” – thereby disrupting the conceptual framework that has been developed in legal theory and practice over many years.

Moreover, by its very meaning, the concept of “social relations in the sphere of interaction between humans and nature” clearly includes both relations concerning the use of natural resources and those concerning environmental protection.

It follows that environmental law encompasses both environmental protection law and natural resource law.

However, unlike the Environmental Code of 2007 – which, while primarily regulating environmental protection relations, also included certain provisions on natural resource use (albeit limited to three articles, Articles 10-12) the Environmental Code of 2021² is devoted exclusively to the regulation of environmental protection relations. Paragraph 2 of Article 1 of the 2021 Code stipulates:

“2. Social relations arising in the field of the use of natural resources, as well as, where applicable, their conservation, restoration, and reproduction, shall be regulated, depending on the type of natural resource, by the land, water, and

forest legislation of the Republic of Kazakhstan, the legislation of the Republic of Kazakhstan on subsoil and subsoil use, legislation on the protection, reproduction, and use of wildlife, and other legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of protection and use of natural resources.”

4. In accordance with paragraph 1 of Article 10 of the 2007 Code, natural resource use was defined as “the use of natural resources and/or impact on the environment in the daily life of individuals, as well as in the economic and other activities of individuals and legal entities.” Although this concept lost its formal legislative basis following the repeal of the 2007 Code, there is no reason why it cannot continue to be used for scholarly purposes.

Natural resource use is divided into general and special use.

General natural resource use is permanent in nature and is carried out free of charge to satisfy the essential needs of the population, without the allocation of natural resources for use.

Special natural resource use refers to the activities of individuals and/or legal entities that, on a paid basis, utilize natural resources and/or produce emissions into the environment in accordance with the procedure established by the Environmental Code and other laws of the Republic of Kazakhstan.

The types of natural resource use include:

1. land use;
2. water use;
3. forest use;
4. subsoil use;
5. use of wildlife;
6. use of plant resources;
7. emissions into the environment;
8. other types of natural resource use established by the laws of the Republic of Kazakhstan.

Natural resources are understood as natural objects possessing consumer value, including land, subsoil, water, flora, and fauna.

5. Structure and Internal Correlation of Environmental Law

Thus, environmental law encompasses both natural resource law and environmental protection law.

² The Code of the Republic of Kazakhstan dated January 2, 2021 № 400-VI Ecological Code of The Republic of Kazakhstan. URL:

<https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2100000400>

(accessed: 09.04.2026).

Natural resource law includes land law, water law, forest law, and subsoil (mining) law. It may also be appropriate to include faunal and floristic law, although this remains debatable, particularly with regard to whether they meet the criteria of independent branches of law. In practice, these areas are primarily concerned with the protection of wildlife and plant life, while their use-related aspects may include activities such as hunting, fishing, and the collection of medicinal plants. Natural resource law and environmental protection law intersect, since norms governing the protection of land, water, forests, and subsoil simultaneously belong to both domains.

This results in a pyramidal structure of legal branches: at the apex stands environmental law, whose constituent parts are natural resource law and environmental protection law, which intersect with one another. Within natural resource law are included land law and other related branches.

Such a structure gives rise to a number of contradictions. Land law, as a branch of law, forms part of natural resource law as a branch of law, which in turn is included within environmental law as a branch of law.

Three possible solutions to this issue may be identified:

a) To recognize environmental law not as a branch of law, but as a sphere of activity within which complex branches of the environmental cycle – natural resource law and environmental protection law – operate. Land, subsoil, water, and forest law would then be regarded as sub-branches of natural resource law. However, this approach has effectively been rendered obsolete by the adoption of the Environmental Code, which completed the formation of environmental law as a branch of law.

b) To recognize environmental law as a branch of law. In that case, according to the classical structure of the legal system, natural resource law and environmental protection law would constitute sub-branches of environmental law, while land, subsoil, water, and forest law would be treated as legal institutions within natural resource law. From the standpoint of legal theory, this option appears the most consistent. However, reducing land or subsoil law – even to the level of sub-branches, let alone legal institutions – does not correspond to their actual significance, particularly in the modern economy.

c) To proceed from the evident fact that land, subsoil, water, and forest law are historically established branches of law with longstanding traditions. Reducing their status to that of legal institutions would therefore be inappropriate.

This analysis proceeds from the premise that, although the legal system is formally constructed by the legislator, it must also reflect the actual configuration of norms, institutions, and branches that has developed within the legal system of a given state.

A solution to this problem lies in recognizing the concept of an integrated branch of law as an element of the legal system's structure. Such an integrated branch may be constructed only within the secondary structure of law. Within this framework, land, subsoil, water, and forest law should be regarded as independent branches of law. The level above them constitutes a family of branches, or an integrated branch. In the present case, environmental law functions as such an integrated branch, while natural resource law and environmental protection law operate as its sub-branches. Consequently, land, subsoil, water, and forest law retain their status as ordinary (though complex) branches of law.

Conclusion

The conducted research, grounded in a systemic-structural methodology, makes it possible to formulate a number of theoretical propositions that are significant for the development of the doctrine of the legal system and for determining the place of environmental law within its hierarchy.

The systemic-structural approach, while not claiming metatheoretical universalism, retains substantial heuristic potential when applied to law as a formalized body of normative rules. Its application enables the differentiation of two structural levels within the legal system: the primary structure, whose system-forming factor is the fundamental division into public and private law, with the method of legal regulation serving as the criterion of distinction; and the secondary structure, constituted on the basis of spheres of activity. Within the secondary structure, complex branches of law emerge that lack their own distinct subject matter and method, which necessitates their reliance on the instruments of

primary branches, both in imperative and dispositive modes.

Environmental law occupies a unique position within the secondary structure, as the environmental sphere of activity is the only one in which the concepts of “sphere” and “branch of law” coincide. Unlike the economic, socio-cultural, and administrative-political spheres, which do not possess eponymous branches of law, environmental law functions as an integrative framework for the entire body of normative prescriptions of the environmental cycle.

Based on an analysis of the current legislation of the Republic of Kazakhstan, including the Environmental Code of 2021, as well as doctrinal approaches, it is substantiated that environmental law constitutes an integrated branch of law. The following architectonic model is proposed: environmental law is an integrated branch within which natural resource law and environmental protection law are distinguished as sub-branches, existing in a relationship of intersection due to the dual nature of norms governing the protection of natural objects, which simultaneously belong to both sub-branches. In turn, natural resource law encompasses land law, mining (subsoil) law, water law, and forest law as independent complex branches of law, reflecting their historical rootedness, institutional development, and significance within the system of economic relations.

The introduction of the concept of an “integrated branch” into the categorical apparatus of legal theory makes it possible to resolve the fundamental contradiction between the classical three-level structure (norm – institution – branch of law) and the actually existing practice of legal regulation, in which land, mining, water, and forest law, possessing independent branch status, cannot be reduced to the level of institutions within natural resource law. At the same time, the author proceeds from the methodological premise that the legal system, although constructed by the legislator, must reflect objectively formed relationships between normative formations, their internal logic, and their practical relevance.

Promising directions for further research include: refining the criteria for classifying structural formations as integrated branches; developing mechanisms of coordination and subordination among branches within an integrated structure; and extrapolating the proposed model to other complex legal formations – such as business, information, and sports law – that emerge at the intersection of public and private law. The proposed concept of integrated branches opens new possibilities for the theoretical understanding of the evolution of the legal system in the context of increasingly complex social relations and expanding inter-branch interactions.

References

- 1 Alekseev S.S. The Structure of Soviet Law. – Moscow, 1975. – pp. 196–199. (In Russian) (Алексеев С.С. Структура советского права).
- 2 Petrov V.V. Environmental Law of Russia. – Moscow, 1995. – 558 p. (In Russian) (Петров В.В. Экологическое право России).
- 3 Kultelev S.T. Environmental Law of the Republic of Kazakhstan. General Part. Study Guide. – Almaty: RPRESS, 2011. – p. 65; Kultelev S.T. Selected Works: Environmental Law. Land Law. Agrarian Law. Ed. by S.P. Moroz. In 2 parts. Part 1: Environmental Law. – Almaty: Caspian University, 2025. – p. 23. (In Russian) (Культелев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан. Общая часть; Культелев С.Т. Избранное: Экологическое право. Земельное право. Аграрное право).
- 4 Baideldinov D.L., Bekisheva S.D. Environmental Law of the Republic of Kazakhstan: Study Guide. – Almaty: Interlegal, 2004. – p. 39. (In Russian) (Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан).
- 5 Bekisheva S.L. Environmental Law of the Republic of Kazakhstan: Study Guide. – Karaganda, 2001. – pp. 9–10. (In Russian) (Бекишева С.Л. Экологическое право Республики Казахстан).
- 6 Erenov A.E., Mukhitdinov N.B., Ilyashenko L.V. Subject and System of Soviet Land Law. – Alma-Ata: Nauka KazSSR, 1981. – pp. 39–49; Khadzhiyev A.Kh. Land Law of the Republic of Kazakhstan (General Part): Study Guide. – Almaty: Daneker, 2001. – pp. 12–18; Abdraimov B.Zh., Bogolyubov S.A. Land Law of Russia and Kazakhstan: Problems of Development and Procedural Forms of Implementation. – Moscow: Yurist, 2006. – pp. 13–37; Arkhipov I.G. Land Law of the Republic of Kazakhstan: Study Guide. – Almaty: BORKI, 1997. – pp. 7–8. (In Russian) (Еренов А.Е., Мухитдинов Н.Б., Ильяшенко Л.В.; Хаджиев А.Х.; Абдраимов Б.Ж., Боголюбов С.А.; Архипов И.Г.).

7 Mukhitdinov N.B. Fundamentals of Mining Law: Key Issues of Theory and Practice. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1983. – 248 p. (In Russian) (Мухитдинов Н.Б. Основы горного права).

8 Mukhitdinov N.B. Selected Works in 9 Volumes. Vol. 1: Legal Problems of Subsoil Use. – Almaty, 2010. – pp. 65–75. (In Russian) (Мухитдинов Н.Б. Избранные труды).

М.К. Сүлейменов ¹

¹ з.ғ.д., профессор, Каспий қоғамдық университеті Жеке құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, Қазақстан халықаралық арбитражының төрағасы, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты жанындағы Халықаралық кеңестің мүшесі, Қазақстан Арбитраж палатасының Басқарма төрағасы, Қазақстан Республикасы Конституциялық Соты жанындағы Ғылыми-консультативтік кеңестің мүшесі, ҚР ҰҒА академигі (Алматы қ., Қазақстан)
ORCID: 0000-0002-2199-0790; e-mail: smaidan1941@mail.ru

**ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ИНТЕГРАЦИЯЛАНҒАН ҚҰҚЫҚ САЛАСЫ
РЕТІНДЕ: ЖҮЙЕЛІК-ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ТАЛДАУ**

Аңдатпа. Мақалада жүйелік-құрылымдық талдау негізінде Қазақстан Республикасы құқық жүйесінде экологиялық құқықтың орнын айқындау мәселесі зерттелді. Автор құқық құрылымының бастапқы (негізгі) және екіншілік деңгейлерін ажырату қажеттігін негіздейді. Бастапқы құрылымда жүйеқұраушы фактор ретінде жария және жеке құқыққа бөліну танылады, ал құқық салаларын жіктеу өлшемі ретінде құқықтық реттеу әдісі қарастырылады: жария құқық салалары үшін – императивтік, ал жеке құқық салалары үшін – диспозитивтік әдіс тән. Екінші құрылымда кешенді құқық салаларының қалыптасуына негіз болатын төрт қызмет саласы айқындалды: экономикалық, әлеуметтік-мәдени, әкімшілік-саяси және экологиялық. Экологиялық саланың айрықша орны көрсетілді, себебі дәл осы бағытта «қызмет саласы» мен «құқық саласы» ұғымдары өзара сәйкес келеді. Қазақстан Республикасының 2021 жылғы Экологиялық кодексі мен доктриналық көзқарастарды талдау негізінде экологиялық құқықты табиғи ресурстық құқық пен табиғатты қорғау құқығын ішкі салалар ретінде қамтитын интеграцияланған құқық саласы ретінде қарастыру ұсынылды. Сонымен қатар жер, тау-кен, су және орман құқықтары табиғи ресурстық құқық құрылымына кіретін дербес кешенді құқық салалары ретінде танылды. Интеграцияланған құқық саласы санатын енгізу құқықтың классикалық үшеңгейлі құрылымы мен экологиялық қатынастарды құқықтық реттеудің нақты қалыптасқан тәжірибесі арасындағы теориялық қайшылықтарды еңсеруге мүмкіндік береді. Ұсынылған тұжырымдама өзге де кешенді құқықтық құрылымдарды қайта жүйелеуге жол ашады және оны кәсіпкерлік, ақпараттық және өзге де салааралық құқықтық институттарға қолдануға болады.

Түйін сөздер: экологиялық құқық, интеграцияланған құқық саласы, құқық жүйесі, кешенді құқық саласы, табиғи ресурстық құқық, табиғатты қорғау құқығы, жария және жеке құқық, қызмет саласы.

М.К. Сулейменов ¹

¹ д.ю.н., профессор, директор НИИ частного права КОУ, председатель Казахстанского международного арбитража, Член Международного совета при Верховном Суде РК, Председатель правления Арбитражной палаты Казахстана, Член НКС при Конституционном Суде РК, Академик НАН РК (г. Алматы, Казахстан)
ORCID: 0000-0002-2199-0790; e-mail: smaidan1941@mail.ru

**ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО КАК ИНТЕГРИРОВАННАЯ ОТРАСЛЬ ПРАВА:
СИСТЕМНО-СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ**

Аннотация. В статье на основе системно-структурного анализа исследуется проблема определения места экологического права в системе права Республики Казахстан. Автор обосновывает необходимость разграничения основной и вторичной структур права. В основной структуре системообразующим фактором выступает деление на публичное и частное право, критерием разграничения отраслей является метод правового регулирования – императивный для публичных и диспозитивный для частных отраслей. Во вторичной структуре выделяются четыре сферы деятельности – экономическая, социально-культурная, административно-политическая и

экологическая – выступающие системообразующими факторами для комплексных отраслей. Показано, что экологическая сфера занимает уникальное положение, поскольку в ней совпадают понятия сферы деятельности и отрасли права. На основе анализа Экологического кодекса РК 2021 года и доктринальных подходов предлагается рассматривать экологическое право как интегрированную отрасль, включающую природоресурсное и природоохранное право в качестве подотраслей. При этом земельное, горное, водное и лесное право признаются самостоятельными комплексными отраслями, входящими в структуру природоресурсного права. Введение категории интегрированной отрасли позволяет разрешить теоретические противоречия между классической трёхуровневой структурой права и реально сложившейся практикой регулирования экологических отношений. Предложенная концепция открывает перспективы для пересмотра систематизации иных комплексных образований и может быть экстраполирована на предпринимательское, информационное и иные межотраслевые правовые институты.

Ключевые слова: экологическое право, интегрированная отрасль, система права, комплексная отрасль, природоресурсное право, природоохранное право, публичное и частное право, сфера деятельности.

II – бөлім

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС

Раздел II

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

Section II

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

Ф.С. Карагусов¹

¹ д.ю.н., профессор, директор Школы права и государственного управления
университета «Нархоз» (г. Алматы, Казахстан)
ORCID ID: 0000-0002-9905-0811; e-mail: sk2906@mail.ru

ПРАВОПРЕЕМСТВО В ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕ ПРИ СМЕРТИ ЗАЕМЩИКА И ПРЕДЕЛЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ГАРАНТА: ПРОБЛЕМА СОГЛАСИЯ КАК УСЛОВИЯ СОХРАНЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Аннотация. Статья посвящена анализу правовой природы обязательства гаранта (поручителя) при смерти должника по основному обязательству. Автор критически оценивает правовую позицию, изложенную в Нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 25 ноября 2016 года № 7 и подтверждённую постановлением Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда от 13 марта 2025 года, согласно которой смерть заемщика не прекращает обязательств по гарантии, а гарант продолжает отвечать в полном объеме. В работе обосновывается, что гарантия является обязательством, неразрывно связанным с личностью конкретного должника. Смерть заемщика влечёт замену должника в обязательстве его наследниками, что по аналогии с пунктом 2 статьи 336 ГК РК требует согласия гаранта отвечать за нового должника. При отсутствии такого согласия гарантия подлежит прекращению. Объём ответственности гаранта при его согласии отвечать за наследников должен быть ограничен стоимостью перешедшего к наследникам имущества (статьи 332(2) и 1081 ГК РК). Автор приходит к выводу о наличии законодательного пробела в регулировании замены должника по основаниям, не связанным с переводом долга, и предлагает его восполнение по аналогии закона, а также необходимость комплексной модернизации институтов гарантии и поручительства в гражданском законодательстве Казахстана.

Ключевые слова: гарантия, поручительство, смерть должника, заемщик, наследники, прекращение обязательства, личность должника, аналогия закона.

Введение

Вопрос о судьбе обязательств по гарантии (поручительству) в случае смерти должника по основному обязательству в последнее время приобрёл особую актуальность в связи с неоднозначностью судебной практики. В публикации Д. Абжанова освещен судебный процесс, в котором суды первой инстанции, руководствуясь частью 1 статьи 376 Гражданского кодекса Республики Казахстан (ГК), пришли к выводу о прекращении обязательства по банковскому займу со смертью заемщика и, как следствие, о прекращении гарантии как дополнительного обязательства. Судебная коллегия по гражданским делам Верховного Суда постановлением от 13 марта 2025 года

отменила эти решения, указав на неверное применение судами нормы статьи 376 ГК, и подтвердила позицию, закреплённую в пункте 26 Нормативного постановления ВС РК № 7 от 25 ноября 2016 года. Согласно данной позиции, обязательства по банковскому займу не связаны неразрывно с личностью должника и не прекращаются с его смертью, а гарант продолжает нести ответственность в полном объёме.

Цель данной работы – обосновать, что личность должника имеет принципиальное значение для обязательства гаранта (поручителя), а смерть заемщика, влекущая замену должника его наследниками, при отсутствии согласия гаранта отвечать за нового должника должна служить основанием для прекращения гарантии.

Методы и материалы

В настоящей работе использованы общенаучные методы познания, включая диалектический, системно-структурный и логический методы. Специально-юридические методы представлены формально-юридическим (догматическим) анализом норм гражданского законодательства Республики Казахстан, сравнительно-правовым методом для сопоставления исторического и современного регулирования институтов поручительства и гарантии, а также методом толкования правовых норм. Теоретическую основу исследования составляют труды цивилистов советского и постсоветского периода, в частности работы М.К. Сулейменова, а также современные доктринальные источники по обязательственному праву. Эмпирическую базу формируют нормы Гражданского кодекса РК (статьи 5, 268, 332, 336, 348, 376, 1038, 1040, 1081), Нормативное постановление Верховного Суда РК № 7 от 25 ноября 2016 года, постановление Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда РК от 13 марта 2025 года по делу № 6001-25-00-3пп/6, а также публикация Д. Абжанова, содержащая анализ указанных судебных актов.

Результаты и обсуждение

1. В своей недавней публикации Д. Абжанов информировал юридическую общественность о судебном процессе по одному делу, после ознакомления с которой складывается мнение о неоднозначном понимании казахстанскими судами вопроса о том, прекращаются ли со смертью заемщика обязательства по гарантии.¹

Примечательно, что со ссылкой на постановление Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда Республики Казахстан от 13 марта 2025 года по делу № 6001-25-00-3пп/6 сообщается, что упомянутая «высшая судебная инстанция

подтвердила и развила правовую позицию, изложенную в Нормативном постановлении ВС РК от 25 ноября 2016 года № 7»², в пункте 26 которого определено, что «...со смертью заемщика обязательства по гарантии не прекращаются», а «...гарант продолжает нести ответственность в полном объеме на условиях выданной гарантии».

Одновременно, из этой публикации следует, что несмотря на издание Верховным Судом указанного нормативного постановления еще в 2016 году, по конкретному делу (фабулу которого описывает Д. Абжанов) суды придерживались иной позиции, считая, что (опять-таки, со слов автора рассматриваемой публикации) «со смертью заемщика прекратилось обязательство по банковскому займу в силу ч. 1 статьи 376 ГК РК».³ Поскольку прекращение основного обязательства влечет прекращение дополнительного, суд признал гарантию прекращенной. Из рассуждений суда вытекало, что отношения по взысканию долга должны основываться только на требованиях к наследникам, принявшим наследство после смерти заемщика. На этом основании суд отказал кредитору в иске».

Д. Абжанов считает такую позицию судов относительно прекращения со смертью заемщика его обязательств по банковскому займу и, в связи с этим, касательно прекращения гарантии «досадной ошибкой судов», которую (согласно выраженному им ощущению счастья) своим указанным выше постановлением 2025 года «Верховный Суд исправил».

При этом, он высказал следующую точку зрения: (i) «...Верховный Суд совершенно прав, отменяя решения судов по выше приведенному делу и указывая на неверное применение ими нормы статьи 376 ГК. Высшая судебная инстанция подтвердила, тем самым, позицию о том, что обязательства по банковскому займу не связаны неразрывно с личностью должника и не прекращаются с его смертью»; и (ii) «справедливым следует

¹ Абжанов Д. Как отвечает гарант в случае смерти заемщика (по итогам рассмотрения дела Верховным Судом). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35329711&searchId (дата обращения: 25.03.2026).

² Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 25 ноября 2016 года № 7 «О судебной практике рассмотрения гражданских дел по спорам, вытекающим из

договоров банковского займа». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P160000007S> (дата обращения: 25.03.2026).

³ Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ «Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть)». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_ (дата обращения: 25.03.2026).

считать подход, по которому смерть заемщика не влияет на обязательство гаранта - гарант отвечает по гарантии перед кредитором в том же объеме и на тех же условиях, как если бы отвечал при жизни заемщика. Равным образом сказанное распространимо на отношения поручительства и залога».

2. В содержании своей публикации Д. Абжанов предлагает целый ряд аспектов, интересных и достойных профессионального обсуждения, и согласования позиций. Однако, в данной заметке я ограничусь предложением своей позиции только по вопросу о прекращении гарантии в связи со смертью должника, в обеспечение чьих обязательств гарантия была выдана.

В частности, я могу согласиться с мнением о том, что обязательства по банковскому займу не являются неразрывно связанными с личностью должника и (именно со ссылкой на статьи 376 ГК) не прекращаются с его смертью. Я также согласен с тем, что в своем упомянутом постановлении 2025 года Судебная коллегия по гражданским делам Верховного Суда указала на неверное применение судами при разрешении описанного выше дела нормы статьи 376 Гражданского кодекса Республики Казахстан (ГК).

Однако, несмотря на то что «обязательство по возврату банковского займа не связано неразрывным образом с личностью должника», обеспечивающая такой возврат займа гарантия может как прекратиться, так и сохранить свое действие (на тех же или иных условиях) и после смерти первоначального должника (заемщика). Но если гарантия в этом случае прекращается, то не в силу статьи 376 ГК.

Поэтому я не согласен с категоричностью утверждения Д. Абжанова о том, что «смерть заемщика не влияет на обязательство гаранта, и гарант отвечает по гарантии перед кредитором в том же объеме и на тех же условиях, как если бы отвечал при жизни заемщика». Это утверждение может быть верным только при одном условии – когда гарант согласится отвечать перед кредитором уже за наследников

первоначального должника. При других обстоятельствах такая позиция не является основанной на содержании закона.

По этой же причине я также считаю «однобокой» (и потому – необоснованной) позицию, отраженную в вышеупомянутом Нормативном постановлении Верховного Суда о том, что со смертью заемщика обязательства гаранта не прекращаются.

[Пользуясь моментом, также отмечу некорректность самой формулировки пятого абзаца пункта 26 этого Нормативного постановления Верховного Суда, согласно которому «смерть заемщика не прекращает обязательства по договору банковского займа гаранта, поручителя, залогодателя, ответственность которых предусмотрена нормами пункта 2 статьи 269, статей 287, 288, 299, 329, 330 ГК». ⁴

Договор банковского займа не является основанием возникновения обязательств гаранта. По договору банковского займа обязательства возникают только у должника.

В свою очередь, основанием возникновения обязательства гаранта перед кредитором является отдельный договор, называемый гарантией (см. статью 329 ГК), даже если такой договор гарантии каким-то образом инкорпорирован в текст договора банковского займа. И именно договор гарантии определяет основания и объем ответственности гаранта за исполнение должником обязательств последнего по договору банковского займа.

Ни к одному гаранту ни один кредитор не может предъявить требование на основании договора банковского займа. Требование к гаранту предъявляется только на основании гарантии. Этот момент следует иметь в виду, поскольку требование к гаранту со ссылкой на договор банковского займа не может быть удовлетворено как основанное на не применимом в данном случае договоре как основании для требования / иска. И в данном случае не следует путать ссылку на гарантию как основание требования к гаранту в связи с неисполнением должником обязательств по договору банковского займа.

⁴ Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 25 ноября 2016 года № 7 «О судебной практике

рассмотрения гражданских дел по спорам, вытекающим из договоров банковского займа».

3. Я считаю, что сама по себе смерть заемщика может служить основанием для прекращения гарантии на основании действующих норм ГК. Более того, прекращение гарантии в этом случае должно иметь место в силу непосредственно действия правовой нормы, если только в установленном порядке за смертью первоначального должника не последует предусмотренное законом действие гаранта, с необходимой однозначностью свидетельствующее о согласии отвечать за нового должника на тех же или иных условиях.

Я также считаю, что недостатки содержания ГК (если они и имеются в рассматриваемом случае) не являются причиной для того, чтобы игнорировать конкретные нормы ГК более общего (в данном случае – высшего) порядка и отказывать в признании гарантии прекращенной в случае смерти должника при отсутствии согласия гаранта отвечать за исполнение обязательств из договора банковского займа наследниками умершего заемщика.

4. Со студенческой поры, когда мы изучали гражданское право, в качестве азбучной истины отложилось понимание того, что любое обязательство есть разновидность гражданского правоотношения, и оно всегда есть отношение между конкретными лицами [1], причем «в каждом правоотношении всегда насчитывается не менее двух лиц, в противном случае нет ... правоотношения...» [2].

Так и нормы Гражданского кодекса на каждом этапе развития в Казахстане гражданского законодательства в традициях континентального права (в настоящее время это - статья 268 ГК) всегда четко определяют, что обязательство возникает и реализуется в рамках отношений между двумя сторонами – кредитором и должником.

Безусловно, у каждого обязательства должно быть конкретное содержание, конкретный объект и даже цель. Тем не менее, согласно и теории права, и легальным дефинициям, «содержание обязательства составляют право, правомочие кредитора требовать совершения (или не совершения) должником каких-либо действий и обязанность должника их совершить (или не совершить)». Такое понимание в качестве

цивилистической аксиомы было в давние времена, таким оно остается и сегодня [3].

5. При этом в теории подчеркивается, а в правовых нормах определяется особое место третьих лиц в обязательстве, включение которых в орбиту обязательства связывается с той особой ролью, которую они играют в процессе возникновения, исполнения и прекращения обязательства; и в числе таких обязательств с участием третьих лиц (помимо прочих) традиционно называется регрессное обязательство, возникающее при исполнении гарантом в пользу кредитора по договору гарантии обеспеченного гарантией обязательства должника.

Такое участие третьих лиц в обязательстве называлось «осложнением структуры гражданского правоотношения», которое вызывается увеличением числа участников той или иной правовой связи, «как и возникновением дополнительных (придаточных) к основному правоотношений», а в качестве наиболее распространенного примера такой осложненной структуры приводился договор поручительства (в современных правовых условиях Казахстана это – правоотношения по договору гарантии), которым «устанавливается правовая связь между тремя лицами – кредитором и должником (которые состоят между собой в основном, главном правоотношении) и этих лиц с поручителем. Последний обязывается перед кредитором другого лица (должника) отвечать за исполнение должником [подчеркнуто мной – Ф.К.] своего обязательства полностью или частично».

Именно в связи с этим, уже со студенческой поры в сознании отложилось убеждение в том, что: (i) договор поручительства (сегодня в соответствии с ГК это – также договор гарантии (suretyship guarantee), но не договор независимой гарантии (independent guarantee)) определяет содержание правоотношения между конкретными субъектами, в рамках которого (ii) поручитель / гарант по договору поручительства / договору гарантии обязуется исполнить за четко определенного (конкретного, однозначно поименованного) должника конкретное обязательство в четко

определенном объеме в пользу конкретного кредитора.

Это понимание также основывалось на содержании статьи 130 Гражданского кодекса Казахской ССР, согласно которой «по договору поручительства поручитель обязывается перед кредитором другого лица отвечать за исполнение последним [подчеркнуто мной – Ф.К.] своего обязательства полностью или в части» [4].

[В сущности, похожая структура правоотношений определялась и по гарантии, которая в соответствии со статьей 185 Гражданского кодекса Казахской ССР применялась в силу закона или договора в отношениях между юридическими лицами. В силу такой гарантии в качестве обеспечения исполнения обязательств организации-должника ее вышестоящий орган отвечал перед организациями, являющимися кредиторами организации-должника, полностью или в части за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательства].

Изменение субъектного состава, включая его. способы, основания, условия осуществления и правовые последствия, регулируется специальными положениями ГК о перемене лиц в обязательстве, переходе прав и обязанностей в силу закона (в частности, при наследовании) и т.п. И если в правоотношениях, осложненных участием гаранта, такие положения не применялись, то гарант всегда отвечает за исполнение обеспеченного обязательства конкретным должником в данном обеспеченном обязательстве.

6. То, что гарант отвечает за исполнение обеспеченного гарантией обязательства конкретным должником, а не за исполнение этого обязательства вообще и безотносительно того, кто является должником по основному обязательству, является существенным признаком структуры данного правоотношения не только в исторической ретроспективе, но и соответствует практике и законодательству современных государств (в данном случае речь идет именно о гарантии-поручительстве, а не о независимой гарантии).

В современных условиях гарантия и поручительство так же определяются как обязательство отвечать за должника

[подчеркнуто мной – Ф.К.] в случае дефолта этого должника уплатить деньги или исполнить иные обязанности. При исполнении гарантом этой обязанности к нему переходят все права кредитора против этого должника. При этом подчеркивается, что в законе всегда отражается подход, предполагающий защиту интересов именно гаранта: любое действие кредитора, которое увеличивает риски гаранта без согласия последнего, влечет прекращение обязательств гаранта перед кредитором полностью или частично [5].

Более того, существенным принципом, лежащим в основе конкретных правовых норм, является то, что гарантия прекращается в случае снижения или утраты стоимости регрессного требования (возникающего у гаранта вследствие исполнения им по гарантии), а также когда вообще снижается правовая возможность для гаранта получить от должника возмещение суммы исполненного гарантом по гарантии. Поэтому в цитируемой монографии специально подчеркивается вниманию тех, кто советует банкам и финансовым институтам предоставлять обеспечение исполнения обязательств в форме гарантий: следует всегда помнить о первостепенной важности знания этих правовых принципов.

7. Такой подход был присущ и советскому гражданскому праву. То есть такое регулирование и для нас имеет исторические корни. Во всяком случае еще студентами мы узнали, что «прекращается поручительство и при переводе долга, если поручитель не выразил согласия отвечать за нового должника [подчеркнуто мной – Ф.К.]».

Также в литературе советского периода разъяснялось, что «кредитор не обязан вообще проявлять в отношении поручителя какую-то особую заботливость, но он не должен, во всяком случае, произвольно ухудшать положение поручителя», а в числе примеров действия этого принципа указывалось то, что «если кредитор без согласия поручителя дает должнику отсрочку, обязанность поручителя должна считаться прекратившейся».

Это правило в полной мере применяется и сегодня к случаю, когда заменяется должник в обеспечиваемом гарантией или поручительством (не независимой гарантией)

обязательстве. Оно нашло свое закрепление в вышеупомянутом пункте 2 статьи 336 ГК, а также в пункте 1 статьи 336 ГК, согласно которой «гарантия и поручительство прекращаются ... в случае изменения этого обязательства, влекущего увеличение ответственности или иные неблагоприятные последствия для гаранта и поручителя, без согласия последних».

8. Такая теория и соответствующее законодательное регулирование обусловлены тем, что личность должника, как и изначально определенные условия об основаниях наступления ответственности гаранта по гарантии и ее объеме, имеет принципиальное значение для гаранта.

В наши студенческие времена нам объяснялось это тем, что «принимая на себя ответственность, поручитель учитывает, между прочим, имущественное положение должника и шансы на его платежеспособность к сроку по обязательству; отсрочка главного долга коренным образом меняет положение дела, вследствие чего поручитель должен иметь право отказаться от ответственности по договору поручительства».

Еще одно обоснование в установлении уже действующим казахстанским правом правила о необходимости согласия гаранта или поручителя отвечать за нового должника и прекращении гарантии (поручительства) в отсутствие такого согласия, в частности, при переводе долга по обеспеченному гарантией основному обязательству представлено в нашем учебнике гражданского права 2013 года: «сущность данного правила заключается в том, что для обязательства по гарантии или поручительству свойственен доверительный характер отношений между гарантом или поручителем и должником, а для гаранта или поручителя имеет существенное значение личность должника – гарант или поручитель берут на себя обязательства отвечать наравне или дополнительно с определенным лицом, а не просто за определенное обязательство».

Можно предлагать улучшение словесного и/или даже содержательного выражение этого тезиса, но суть его является абсолютно верной и однозначной – личность должника имеет принципиальное значение для гаранта / поручителя. Допущение того, что гарант должен отвечать за исполнение

обеспеченного его гарантией обязательства наследниками первоначального должника без выражения согласия на это, также противоречит этой сущностной характеристике правоотношения по гарантии-поручительству.

9. Таким образом, обязательство гаранта, возникающее из договора гарантии и договора поручительства, является правоотношением, в котором субъектный состав имеет существенное значение. Это является приоритетным для решения вопроса об исполнении соответствующего обязательства по гарантии / поручительству.

В частности, согласие кредитора на замену должника требуется на основании статьи 348 ГК. А на основании пункта 2 статьи 336 ГК гарантия и поручительство вообще прекращаются с переводом на другое лицо долга по обеспеченному гарантией или поручительством обязательству, если гарант или поручитель не дали кредитору согласия отвечать за нового должника. Думается, что в принципе любое изменение субъектного состава на стороне должника без согласия гаранта и кредитора (причем требуются согласия обоих) должно повлечь за собой прекращение обязательств гаранта.

10. Обращает на себя внимание то, что действующие нормы ГК требуют согласие гаранта на замену должника только при переводе долга (то есть при контрактной смене субъекта правоотношения). Замена должника в правоотношении с участием гаранта / поручителя по другим основаниям не регулируется ГК, и в регулировании этих аспектов можно усматривать законодательный пробел. Хотя есть и устойчивая позиция о том, что в таком случае должны применяться общие положения о прекращении обязательства, что в данной ситуации может быть дискуссионным.

Представляется, что в регулировании вопроса об ответственности гаранта за исполнение обеспеченного гарантией обязательства наследниками умершего должника имеет место именно законодательный пробел, ибо умаляется суть самого отношения между гарантом, кредитором и первоначальным должником, а также то, что «субъект-субъектные» отношения по гарантии, по сути,

трансформируются в «субъект-объектные» отношения, когда перешедшая к наследникам наследственная масса, ее стоимость (какой бы положительной или отрицательной она ни была) является единственным источником исполнения обязательств наследниками по обеспеченному гарантией обязательству.

Заполнение же пробелов осуществляется по правилам статьи 5 ГК о применении гражданского законодательства по аналогии, когда допускается как применение норм гражданского законодательства, регулирующих сходные отношения (аналогия закона), так и урегулирование исходя из общих начал и смысла гражданского законодательства и требований добросовестности, разумности и справедливости (аналогия права).

11. То, что наследники умершего должника являются иным субъектом, и при наследовании происходит замена субъекта в правоотношении, не вызывает сомнений.

Согласно пункту 1 статьи 1038 ГК совершенно определенно указано, что «наследование - это переход имущества умершего гражданина (наследодателя) к другому лицу (лицам) - наследнику (наследникам)», а в соответствии с пунктом 1 статьи 1040 ГК «в состав наследства входит принадлежащее наследодателю имущество, а также права и обязанности, существование которых не прекращается с его смертью».

Таким образом, наследники умершего гражданина могут стать новым должником по заемному обязательству перед банком, в котором первоначальным должником был наследодатель.⁵

Как разъясняет академик М.К. Сулейменов, и при переводе долга, и при наследовании имеет место правопреемство, то есть переход прав и/или обязанностей от одного субъекта к другому: «несомненно, правопреемство возникает в случае изменения субъекта правоотношения» [6].

12. В связи с этим, если закон требует согласие гаранта на замену должника при переводе долга, почему такое согласие не должно требоваться при переходе

обеспеченного его гарантией обязательства должника к наследникам последнего?

Представляется невозможным найти хоть какое-то разумное (как и юридическое) объяснение отказу в применении пункта 2 статьи 336 ГК по аналогии закона к ситуации, когда первоначальный должник замещается его наследниками.

Более того, я совершенно убежден в том, что при наследовании согласие гаранта отвечать по переходящим к наследникам первоначального должника обязательствам по договору банковского займа должно испрашиваться на основании пункта 2 статьи 336 ГК (с применением ли аналогии закона на основании статьи 5 ГК, или без таковой), а в случае, когда гарант не выразит такого согласия, гарантия должна прекращаться.

13. Если же гарант согласится отвечать за исполнение наследниками умершего должника, унаследованного ими обязательства по банковскому займу или иному обязательству, то с учетом вышеописанного принципиального подхода к законодательному обеспечению интересов гаранта (как и действующих норм ГК), объем собственно обязательства гаранта должен быть ограничен стоимостью перешедшего к наследникам имущества первоначального должника.

Этот вывод основан на императивных нормах статей 332(2) и 1081 ГК, в которых указанный принципиальный подход отражен, и согласно которым: (i) «кредиторы наследодателя вправе предъявить свои требования, вытекающие из обязательств наследодателя, к исполнителю завещания (доверительному управляющему наследством) или к наследникам, отвечающим как солидарные должники в пределах стоимости имущества, перешедшего к каждому наследнику», и (ii) «гарант отвечает перед кредитором в том же объеме, как и должник, ..., если иное не установлено договором гарантии».

Поэтому я также категорически не согласен с анализом этих норм и выводом, предложенными Д. Абжановым в его публикации, поскольку его мнение о том, что

⁵ Кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409 Гражданский кодекс Республики Казахстан (особенная

часть). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_ (дата обращения: 25.03.2026).

«справедливым следует считать подход, по которому смерть заемщика не влияет на обязательство гаранта - гарант отвечает по гарантии перед кредитором в том же объеме и на тех же условиях, как если бы отвечал при жизни заемщика» не соответствует ни закону, ни справедливости.

Еще раз подчеркну, что в случае, когда обеспеченное гарантией обязательство переходит к наследникам, должником становятся эти наследники, и пункт 2 статьи 332 ГК в данном случае означает, что гарант отвечает перед кредитором по обязательствам уже не за первоначального должника, а за его наследников (ставших теперь должником этого кредитора). А самое главное – в этом случае уже выделяется имущество (наследственная масса), на которое кредитор может обратить взыскание при неисполнении наследниками обязательства по банковскому займу.

Если же кредитор не может взыскать с нового должника (наследников умершего первоначального должника) больше, чем сумма унаследованного ими имущества, то он также не может взыскать сумму оставшегося баланса долга с гаранта, поскольку (даже если допустить, что гарант ответственен за исполнение обязательства именно наследниками первоначального должника) гарант отвечает в том же объеме, что и наследники.

Кредитор не может требовать от наследников и гаранта больше, чем стоимость унаследованного имущества; как кредитор не может и взыскивать с гаранта больше того, что кредитор вправе требовать от наследников.

14. Только при таком применении действующих норм закона будут соблюдены концептуальные начала гражданского права, должным образом соблюдаться интересы сторон в таких правоотношениях и в необходимой степени учитываться интересы гарантов, а институт гарантии будет применяться надлежащим образом, в том числе понятным и для иностранным участником нашего гражданского оборота.

Если же принять вышеупомянутую позицию Верховного Суда, то искажение правовых идей и юридических норм по вопросу соблюдения прав гаранта в рассматриваемой ситуации представляется

очевидным, а развитие деловой и судебной практики на основе этой позиции может привести к тому, что субъекты рынка будут отказываться от использования гарантий и поручительств в качестве способа обеспечения исполнения обязательств.

15. Еще раз оговорюсь, что эта публикация представляет собой небольшую заметку по злободневному вопросу. В ней предлагается краткая и основанная на цивилистической доктрине оценка судебской позиции (не соответствующей ни теории права, ни содержанию применимых правовых норм) и вывод о наиболее обоснованном применении соответствующих действующих положений ГК о гарантиях и поручительстве.

Однако очевидной является и целесообразность заметного развития, необходимой в современных социально-экономических условиях детализации и актуализации норм ГК о гарантии и поручительстве в рамках давно назревшей комплексной модернизации всей правовой основы гражданско-правовых отношений в Казахстане [7].

В том числе, целесообразным представляется заменить классификацию этих инструментов на более распространенное в международной и иностранной практике правовое регулирование гарантии-поручительства (*suretyship guaranty*) и независимой гарантии (*independent guaranty*); устранить несовершенство действующей редакции относительно правомочий кредитора и защиты прав гаранта, регламентировать особенности распределения правомочий и рисков сторон в правоотношении, в том числе в зависимости от того, кто инициирует предоставление гарантии – кредитор или должник; установить правила относительно исполнения по гарантии и предъявлении требований по ней в случаях несостоятельности должника и гаранта, в процессе конкурсного производства, а также улучшить правовое регулирование по ряду других важных аспектов для гармонизации нашего законодательства с правовыми моделями современного экономического оборота.

Заключение

Проведённое исследование позволяет сделать следующие выводы. Во-первых, обязательство гаранта (поручителя) является правоотношением, в котором субъектный состав имеет существенное значение. Гарант принимает на себя обязательство отвечать за исполнение обеспеченного обязательства конкретным должником, а не за исполнение этого обязательства вообще и безотносительно к личности должника. Личность должника учитывается гарантом при оценке рисков и принятии решения о выдаче гарантии.

Во-вторых, смерть заемщика влечёт замену должника в обязательстве его наследниками в порядке универсального правопреемства (статьи 1038, 1040 ГК). Поскольку при переводе долга на другое лицо в силу пункта 2 статьи 336 ГК требуется согласие гаранта отвечать за нового должника, а при отсутствии такого согласия гарантия прекращается, данный подход по аналогии закона (статья 5 ГК) должен применяться и к

случаям замены должника вследствие наследования. Отказ в применении указанной аналогии не имеет разумного юридического обоснования.

В-третьих, при согласии гаранта отвечать за наследников объём его ответственности должен быть ограничен стоимостью перешедшего к наследникам имущества на основании статей 332(2) и 1081 ГК, поскольку гарант отвечает перед кредитором в том же объёме, что и должник.

Таким образом, позиция Верховного Суда о том, что смерть заемщика не влияет на обязательство гаранта, а гарант отвечает в полном объёме, не соответствует ни цивилистической доктрине, ни содержанию применимых норм ГК. В законодательстве имеется пробел в регулировании замены должника по основаниям, не связанным с переводом долга, что требует восполнения и комплексной модернизации институтов гарантии и поручительства с учётом международного опыта и современных потребностей гражданского оборота.

Список литературы

- 1 Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1950. – 416 с.
- 2 Советское гражданское право. Учебник. В 2-х томах. Под ред. О.А. Красавчикова. – М.: Высшая школа, 1968. – 518 с.
- 3 Гражданское право. Том 2. Вещное право. Обязательственное право: Учебник для вузов (академический курс). Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2013. – 488 с.
- 4 Гражданский кодекс Казахской ССР (Официальный текст с изменениями и дополнениями по состоянию законодательства на 1 января 1988 г. – Алма-Ата: Казахстан, 1989. – 256 с.
- 5 Goode on Commercial Law. Forth edition. MacKendrick E., Ed. Penguin Books. – 1433 p.
- 6 Сулейменов М.К. Правопреемство в гражданском праве: монография. – Алматы: НИИ частного права Каспийского университета, Казахстанский Международный арбитраж, 2023. – 464 с.
- 7 Карагусов Ф. Модернизацию Гражданского кодекса Республики Казахстан откладывать нельзя. В: Актуальные проблемы частного права. К 100-летию со дня рождения профессора Ю.Г. Басина. Научные труды НИИ частного права Каспийского университета. Выпуск 3 / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы: Казахстанский Международный Арбитраж, 2023. – 472 с.

References

- 1 Novitskiy I.B., Lunts L.A. Obshcheye ucheniye ob obyazatel'stve. – M.: Gosudarstvennoye izdatel'stvo yuridicheskoy literatury, 1950. – 416 s.
- 2 Sovetskoye grazhdanskoye pravo. Uchebnik. V 2-kh tomakh. Pod red. O.A. Krasavchikova. – M.: Vysshaya shkola, 1968. – 518 s.
- 3 Grazhdanskoye pravo. Tom 2. Veshchnoye pravo. Obyazatel'stvennoye pravo: Uchebnik dlya vuzov (akademicheskij kurs). Otв. red. M.K. Suleymenov. – Almaty, 2013. – 488 s.
- 4 Grazhdanskiy kodeks Kazakhskoy SSR (Ofitsial'nyy tekst s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu zakonodatel'stva na 1 yanvarya 1988 g. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1989. – 256 s.
- 5 Goode on Commercial Law. Forth edition. MacKendrick E., Ed. Penguin Books. – 1433 p.

6 Suleymenov M.K. Pravopreyemstvo v grazhdanskom prave: monografiya. – Almaty: NII chastnogo prava Kaspiyskogo universiteta, Kazakhstanskiy Mezhdunarodnyy arbitrazh, 2023. – 464 s.

7 Karagusov F. Modernizatsiya Grazhdanskogo kodeksa Respubliki Kazakhstan otkladyvat' nel'zya. V: Aktual'nyye problemy chastnogo prava. K 100-letiyu so dnya rozhdeniya professora YU.G. Basina. Nauchnyye trudy NII chastnogo prava Kaspiyskogo universiteta. Vypusk 3 / Otv. red. M.K. Suleymenov. – Almaty: Kazakhstanskiy Mezhdunarodnyy Arbitrazh, 2023. – 472 s.

Ф.С. Карагусов¹

¹ з.ғ.д., профессор, «Нархоз» университеті Құқық және мемлекеттік басқару
мектебінің директоры (Алматы, Қазақстан)
ORCID ID: 0000-0002-9905-0811; e-mail: sk2906@mail.ru

ҚАРЫЗ АЛУШЫ ҚАЙТЫС БОЛҒАН КЕЗДЕГІ МІНДЕТТЕМЕДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ МҰРАГЕРЛІК ЖӘНЕ КЕПІЛДІҢ ЖАУАПКЕРШІЛІК ШЕГІ: КЕПІЛДІКТІ САҚТАУ ШАРТЫ БОЙЫНША КЕЛІСІМ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа. Мақала негізгі міндеттеме бойынша борышкер қайтыс болған жағдайдағы кепілдің міндеттемесінің құқықтық табиғатын талдауға арналған. Автор Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 25 қарашадағы № 7 нормативтік қаулысында баяндалған және Жоғарғы Соттың Азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2025 жылғы 13 наурыздағы қаулысымен расталған құқықтық ұстанымды сын тұрғысынан бағалайды, оған сәйкес қарыз алушының қайтыс болуы кепілдік бойынша міндеттемелерді тоқтатпайды, ал кепіл толық көлемде жауапты болып қала береді. Жұмыста кепілдіктің нақты борышкердің тұлғасымен тығыз байланысты міндеттеме екендігі негізделді. Қарыз алушының қайтыс болуы міндеттемедегі борышкердің оның мұрагерлерімен ауыстырылуына әкеледі, бұл ҚР Азаматтық кодексінің 336-бабының 2-тармағына ұқсастық бойынша кепілдің жаңа борышкер үшін жауап беруге келісімін талап етеді. Мұндай келісім болмаған жағдайда кепілдік тоқтатылуға тиіс. Кепіл мұрагерлер үшін жауап беруге келісім берген жағдайда оның жауапкершілік көлемі мұрагерлерге өткен мүліктің құнымен шектелуге тиіс (ҚР АҚ-нің 332-бабының 2-тармағы және 1081-бабы). Автор борышкерді ауыстыруды борышты аударумен байланысты емес негіздер бойынша құқықтық реттеуде заңнамалық олқылықтың бар екендігі туралы қорытындыға келеді және оны заң аналогиясы арқылы толықтыруды, сондай-ақ Қазақстанның азаматтық заңнамасында кепілдік институттарын кешенді түрде жаңғырту қажеттігін ұсынады.

Тірек сөздер: кепілдік, поручительство, борышкердің қайтыс болуы, қарыз алушы, мұрагерлер, міндеттеменің тоқтатылуы, борышкердің тұлғасы, заң аналогиясы.

F.S. Karagusov¹

¹ D.I.s., Professor, Director of the School of Law and Public Administration,
Narxoz University (Almaty, Kazakhstan)
ORCID ID: 0000-0002-9905-0811; e-mail: sk2906@mail.ru

SUCCESSION IN OBLIGATIONS UPON THE DEATH OF THE BORROWER AND THE LIMITS OF THE GUARANTOR'S LIABILITY: THE PROBLEM OF CONSENT AS A CONDITION FOR THE PRESERVATION OF SECURITY

Abstract. The article is devoted to the analysis of the legal nature of the guarantor's (surety's) obligation in the event of the death of the debtor under the principal obligation. The author critically assesses the legal position set out in the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated November 25, 2016 No. 7 and confirmed by the Resolution of the Judicial Panel for Civil Cases of the Supreme Court dated March 13, 2025, according to which the death of the borrower does not terminate the obligations under the guarantee, and the guarantor remains liable in full. The paper substantiates that a guarantee constitutes an obligation inseparably linked to the personality of a specific debtor. The death of the borrower entails the substitution of the debtor in the obligation by his or her heirs, which, by analogy with paragraph 2 of Article 336 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, requires the guarantor's consent to be liable for the new

debtor. In the absence of such consent, the guarantee shall be terminated. Where the guarantor agrees to be liable for the heirs, the scope of the guarantor's liability should be limited to the value of the property transferred to the heirs (Articles 332(2) and 1081 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan). The author concludes that there is a legislative gap in regulating the substitution of the debtor on grounds not related to the transfer of debt and proposes to fill this gap by analogy of law, as well as emphasizes the need for comprehensive modernization of the institutions of guarantee and suretyship in the civil legislation of Kazakhstan.

Keywords: *guarantee, suretyship, death of the debtor, borrower, heirs, termination of obligation, personality of the debtor, analogy of law.*

Б.Б. Самарходжаев^{1*} , **С.И. Кабулова**² ¹ д.ю.н., профессор, заведующий кафедрой административно-правовых дисциплин Академии правосудия Республики Узбекистан (Ташкент, Республика Узбекистан)

ORCID ID: 0009-0004-1990-5421, e-mail: sbb_uz@list.ru

² соискатель Академии правосудия Республики Узбекистан
(Ташкент, Республика Узбекистан)

ORCID ID: 0009-0009-9992-7511; e-mail: sdilmurodova07@gmail.com

СПОСОБЫ ДОСУДЕБНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ ПУБЛИЧНО-ПРАВОВЫХ СПОРОВ

Аннотация. В статье исследуются способы досудебного урегулирования публично-правовых споров, возникающих в административных и налоговых правоотношениях. На основе сравнительно-правового метода анализируются внесудебные механизмы защиты прав физических и юридических лиц, включая административное обжалование, альтернативные способы разрешения споров (медиацию), а также деятельность специализированных квазисудебных органов – апелляционных и экспертных советов. Особое внимание уделено зарубежному опыту применения досудебных процедур в странах континентальной и англосаксонской правовых систем, в том числе обязательным моделям досудебного обжалования в Германии, Франции, Южной Кореи и Казахстане. Авторами проанализированы современное состояние и последние изменения законодательства Республики Узбекистан в данной сфере, включая введение правовых экспериментов по досудебному рассмотрению административных актов при оказании государственных услуг и создание Экспертного совета по налоговым спорам при Торгово-промышленной палате. В заключении сформулированы рекомендации по совершенствованию института досудебного урегулирования, направленные на повышение эффективности административной юстиции, снижение судебной нагрузки и укрепление доверия к публичной администрации.

Ключевые слова: публично-правовой спор, досудебное урегулирование, административное обжалование, налоговые споры, альтернативные способы разрешения споров, медиация, апелляционные советы, административная юстиция.

Введение

Наряду с судебным способом защиты прав и законных интересов участников публично-правовых отношений, в правовых системах различных государств широко применяются внесудебные (досудебные) формы разрешения споров. К числу таких форм относится, прежде всего, обжалование действий и решений должностных лиц и государственных органов в административном порядке, то есть путем обращения в соответствующий орган власти.

Административный порядок обжалования традиционно рассматривается как более простой и доступный по сравнению

с судебным. Он не требует уплаты государственной пошлины, характеризуется упрощенными процедурами и, как правило, более короткими сроками рассмотрения. Вместе с тем в юридической литературе и правоприменительной практике общепризнано, что органы публичной власти не всегда склонны к пересмотру собственных решений, что снижает эффективность данного механизма [1].

Несмотря на это, именно рассмотрение споров самими административными органами способно сыграть значимую роль в решении проблемы перегруженности судов, а также в повышении институциональной ответственности публичной администрации за

* Corresponding author: sbb_uz@list.ru

принимаемые решения. Особую актуальность данный подход приобретает применительно к широко распространенным мелким нарушениям, техническим ошибкам, опечаткам и процедурным сбоям, возникающим, в том числе, при оказании государственных услуг.

В связи с этим объективно возникает потребность в создании действенного механизма досудебного рассмотрения публично-правовых споров, а также системы контроля за его функционированием, включая формы общественного контроля.

Методы и материалы

Нормативно-правовую основу исследования составили Конституция Республики Узбекистан, Налоговый кодекс Республики Узбекистан, Кодекс Республики Узбекистан об административном судопроизводстве, Закон Республики Узбекистан «О медиации», а также подзаконные нормативные акты, в том числе Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 24.10.2025 г. № 672 «Об утверждении Положения об Экспертном совете по налоговым спорам при Торгово-промышленной палате Республики Узбекистан» и иные акты, регламентирующие досудебные процедуры в административной и налоговой сферах. В целях сравнительного анализа привлечено законодательство зарубежных государств, в частности Administrative Litigation Act Южной Кореи, а также нормативные документы и рекомендации Совета Европы (Rec № (2001) 9).

Эмпирическую базу работы составили официальные статистические данные о результатах досудебного обжалования, опубликованные отчёты уполномоченных государственных органов, материалы правоприменительной практики (включая сведения о деятельности апелляционных советов и экспертных органов), аналитические обзоры и доклады Бизнес-омбудсмена Республики Узбекистан, а также отдельные практические примеры разрешения публично-правовых споров во внесудебном порядке.

Методологическая основа исследования базируется на совокупности общенаучных и

специально-юридических методов познания. Ведущее место занимает сравнительно-правовой метод, позволивший сопоставить модели досудебного урегулирования публично-правовых споров в различных правовых системах (Германии, Франции, США, Южной Кореи, Казахстана) и выявить их общие черты и национальные особенности. Формально-юридический метод применён для анализа содержания норм национального законодательства, их системного толкования и выявления пробелов и коллизий. С помощью статистического метода обобщены количественные показатели эффективности досудебных процедур (доля споров, разрешённых до суда, сроки рассмотрения и др.). Кроме того, использовались методы системного анализа и моделирования при разработке практических рекомендаций по совершенствованию правового регулирования и институциональных механизмов. Применение указанных методов в совокупности обеспечило достоверность полученных выводов и обоснованность предложений по реформированию системы досудебного урегулирования в Республике Узбекистан.

Результаты и обсуждение

Зарубежный опыт убедительно свидетельствует о том, что наивысшей формой институционального разрешения споров между гражданами и публичной администрацией является административная юстиция, то есть специализированная система административных судов, уполномоченных рассматривать споры публично-правового характера.

Вместе с тем объективные факторы – высокая загруженность судов, стремление сторон к оперативному разрешению конфликта, а также финансовые соображения – обуславливают активный поиск альтернативных и досудебных способов разрешения административных споров.

В этом контексте можно выделить два ключевых направления:

1. традиционное административное (досудебное) обжалование;
2. альтернативные способы разрешения споров (ADR / APC).

Во многих правовых порядках досудебное обжалование и альтернативные процедуры являются обязательной предпосылкой для последующего обращения в суд. При этом ни одна из указанных форм не подменяет собой судебную защиту, суд всегда сохраняет статус высшей и окончательной инстанции разрешения административного спора [2].

Ключевое значение в формировании общеевропейского подхода к внесудебному разрешению публичных споров имеет Рекомендация № Rec (2001) 9 Комитета министров Совета Европы государствам-членам об альтернативах судебному разбирательству в спорах между административными органами и частными лицами.¹

В соответствии с данной Рекомендацией, к альтернативным способам разрешения публично-правовых споров отнесены:

- внутренний пересмотр решений (апелляционные административные процедуры);
- примирение;
- посредничество (медиация);
- переговоры;
- арбитраж.

При этом подчеркивается, что такие процедуры могут осуществляться:

- органом, принявшим оспариваемое решение;
- вышестоящим органом в административной иерархии;
- специально созданным независимым органом.

АРС могут носить как обязательный, так и факультативный характер, однако в любом случае они должны основываться на принципах равенства сторон, беспристрастности, уважения прав участников спора и недопустимости уклонения от требований закона.

Особенностью Рекомендации Rec (2001) 9 является отсутствие закрытого перечня публично-правовых споров, по которым

допустимо применение АРС, а также жестких процедурных требований. Тем самым государствам предоставляется широкая дискреция в формировании национальных моделей досудебного урегулирования.

В Германии досудебное урегулирование налоговых споров носит обязательный характер и рассматривается как форма внутреннего самоконтроля налоговых органов. Налогоплательщик обязан подать письменное возражение в налоговый орган (или вышестоящий орган), и лишь после этого возможно обращение в суд.

Для рассмотрения налоговых и таможенных споров в Германии действуют специализированные финансовые суды земель (Finanzgerichte), не входящие в систему налоговых органов. Без прохождения досудебной стадии обращение в Федеральный финансовый суд (Bundesfinanzhof) невозможно, за исключением прямо предусмотренных законом случаев. Эффективность данной модели подтверждается статистикой: лишь 5-10 % налоговых споров доходят до суда.²

Аналогичные обязательные досудебные процедуры применяются в Испании, Греции, Венгрии и Франции, где функционируют налоговые комиссии или квазисудебные органы при финансовых ведомствах. Во Франции, например, обращение в административный суд по налоговому спору допустимо лишь после его рассмотрения соответствующей комиссией.

В административном судопроизводстве Франции приняты две очереди: сначала требуется административная претензия (административный запрос), потом – только суд. При этом французские органы стимулируют медиацию и согласительные процедуры (не обязывая, но активно продвигая через омбудсмена и посредников). В ряде отраслей (коммунальные услуги, ЖКХ) введены упрощенные процедуры досудебного урегулирования с участием уполномоченных

¹ Рекомендация Rec (2001)9 Комитета министров Совета Европы государствам-членам об альтернативах судебному разбирательству между административными органами и частными сторонами. Принята Комитетом министров 5 сентября 2001 года на 762-м заседании на уровне постоянных представителей. URL: https://www.refworld.org/ru/legal/resolution/coeministers/2001/r u/139424?__cf_chl_f_tk=rzSXe6mVN9Pr1MHMLaZGqlq6OqR

3rLCuJZ2dP.w8EtI-1783247224-1.0.1.1-hS64H8h1TpkU.QiqcKHd5le90K5exOyKqiShRitpXmQ (дата обращения: 02.04.2026).

² Tax Administration 2023. Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies. URL: https://www.oecd.org/en/publications/tax-administration-2023_900b6382-en.html (accessed: 05.04.2026).

органов и муниципальных комиссий.³

Интерес представляют и модели регулирования вопроса уплаты спорной суммы налога. Так, во Франции уплата налога приостанавливается на весь период обжалования, в Италии – налог подлежит уплате до обращения в суд с последующим возвратом, в Бельгии – применяется смешанная модель [3].

В зарубежной практике применяется широкий спектр форм APC, включая:

- переговоры;
- медиацию;
- арбитраж;
- примирительное производство;
- мини-суды;
- независимую экспертизу;
- институт омбудсмена.

Особое развитие медиация получила в Нидерландах, где она используется как на досудебной, так и на судебной стадии. В США действует наиболее развитая и детализированная система APC, закрепленная в Едином законе о медиации (Uniform Mediation Act), а также специальные программы Fast Track Mediation и Fast Track Settlement в сфере налоговых споров [4, с. 17].

Закон о административных судебных делах Южной Кореи (Administrative Litigation Act, 1961, с поправками) предусматривает, что по любому спорному распоряжению гражданин вначале вправе обратиться с административной апелляцией (обжалованием) к соответствующему органу или вышестоящему чиновнику, и лишь в особых случаях – сразу в суд. Конкретно ст. 18 Акта определяет, что иск может быть подан без подачи административного обращения, если орган не вынес решения в течение 60 дней, либо если есть срочная необходимость предотвратить тяжелые последствия. Кроме того, если по тому же вопросу уже поступило окончательное решение апелляционного характера (например, отказ в апелляции), тогда по новой форме и фактам можно идти сразу в суд. Практика корейских судов требует

документально подтверждать направление административной жалобы (например, копию протокола принятия), иначе иск возвращается.⁴

В результате подход Кореи схож с общим выводом: обязательность досудебного обращения (в форме административной апелляции) за исключением случаев бездействия властей или форс-мажора.

Для налоговых споров Казахстан ввел в 2026 г. обязательную апелляционную процедуру через специальную электронную систему. С введением нового Налогового кодекса с 2026 года меняется не только система налогообложения, но и порядок разрешения налоговых споров. Государство стремится сделать процесс более прозрачным, быстрым и ориентированным на досудебное урегулирование.⁵

Всемирная практика показывает, что строгий досудебный порядок снижает нагрузку судов и стимулирует переговоры, но требует высокой культуры делопроизводства и гарантий независимости тех органов, которые эти жалобы рассматривают.

В Узбекистане до недавнего времени отсутствовал единый кодифицированный механизм обязательной досудебной претензии по публично-правовым спорам. Первым шагом стало принятие Кодекса об административном судопроизводстве, закрепившего общие правила рассмотрения административных дел в судах. Однако сам Кодекс АПК прежде всего регламентирует судебное разбирательство, не вводя обязательного досудебного этапа при обращении в суд (за исключением случаев, специально предусмотренных иными законами). Законодательством разрешено обжалование нормативных или ненормативных актов и действий властей, но процесс досудебного урегулирования (например, подача «жалобы» или «претензии» в вышестоящий орган) остается в основном добровольным.

Вплоть до 2024-2025 гг. основные

³ Tax Dispute Resolution Timelines. URL: <https://resourcehub.bakermckenzie.com/en/resources/tax-dispute-resolution-timelines/europe/france/topics/national-procedures#:~:text=,to%20recourse%20to%20judicial%20proceedings> (accessed: 05.04.2026).

⁴ Administrative Litigation act. URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=45101&type=sogan&key=9#:~:text=,27%2C%201994 (accessed: 11.04.2026).

⁵ Налоговые споры в Казахстане: новые правила урегулирования и судебная практика с 2026 года. URL: <https://nrgaudit.kz/kz/nalogovye-spory-v-kazahstane-novye-pravila-uregulirovaniya-i-sudebnaya-praktika-s-2026-goda>

изменения в сфере досудебного урегулирования споров касались налоговых отношений. Постановлением КМ №812 от 09.10.2018 г. при Министерстве финансов был создан Совет досудебного урегулирования налоговых споров – коллегиальный консультативный орган, в котором рассматривались жалобы налогоплательщиков на решения Налогового комитета. Эта инициатива была частью более широкой реформы налоговых органов (ПП-3802 от 26.06.2018), однако к началу 2021 г. положение Совета было отменено (ПП-4938 от 30.12.2020). В концепции налоговой реформы 2018 года уже предлагалось «создание независимого межведомственного экспертного совета при Минфине по досудебному урегулированию налоговых споров с привлечением НКО».⁶

Одним из институционально значимых способов досудебного урегулирования публично-правовых споров является деятельность апелляционных советов, создаваемых при государственных органах. Данный механизм был внедрён в порядке правового эксперимента с 1 августа 2020 года при Государственном таможенном комитете, Государственном комитете по земельным ресурсам, геодезии, картографии и государственному кадастру, Внебюджетном пенсионном фонде при Министерстве финансов Республики Узбекистан, а также при хокимиятах Наманганской, Бухарской и Ташкентской областей.⁷

Обращение заинтересованного лица подаётся в соответствующий государственный орган, при котором образован апелляционный совет, и подлежит передаче в совет руководителем органа в течение одного дня. Апелляционный совет

рассматривает обращение коллегиально и принимает заключение большинством голосов в срок до пятнадцати дней, а при необходимости – до одного месяца.⁸ Заключение носит рекомендательный характер и направляется руководителю государственного органа и сторонам спора в течение трех дней. Руководитель государственного органа вправе принять либо мотивированно отклонить заключение апелляционного совета, уведомив об этом совет и заинтересованных лиц.

Апелляционные советы функционируют как коллегиально-консультативные органы, члены которых осуществляют деятельность на общественных началах и при рассмотрении обращений являются независимыми от государственных органов, должностных лиц и иных субъектов. К их основным задачам относятся досудебное разрешение споров, содействие единообразному толкованию норм законодательства, а также выработка предложений по устранению пробелов и коллизий в правовом регулировании.

Особый интерес представляет правовой эксперимент, реализуемый в городе Ташкенте до 1 июля 2026 года, предусматривающий досудебное рассмотрение административных актов в сфере оказания отдельных государственных услуг.⁹ В рамках данного эксперимента апелляционные советы создаются при Министерстве юстиции Республики Узбекистан и Управлении юстиции города Ташкента и наделяются полномочиями по полной или частичной отмене административных актов, а также возложению на административные органы обязанности по их изменению. Решения указанных апелляционных советов являются окончательными для административных

⁶ Концепция реформирования налоговой системы Республики Узбекистан. URL: https://www.norma.uz/proekty_npa/nalogi_budut_prostymi_i_od_inakovymi_dlya_vseh (дата обращения: 12.04.2026).

⁷ Постановление Президента Республики Узбекистан, от 17.06.2020 г. № ПП-4754 “О мерах по дальнейшему совершенствованию механизмов альтернативного разрешения споров”. URL: <https://lex.uz/ru/docs/4859442> (дата обращения: 12.04.2026).

⁸ Приложение к Постановлению Президента РУз от 17.06.2020 г. N ПП-4754. Положение об Апелляционном совете по досудебному урегулированию споров между физическими и юридическими лицами и государственными органами. URL:

[https://nrm.uz/contentf?doc=626602_polojenie_ob_apellyacionnom_sovete_po_dosudebnomu_uregulirovaniyu_sporov_mejdu_fizicheskimi_i_yuridicheskimi_licami_i_gosudarstvennymi_organami_\(prilozhenie_k_postanovleniyu_prezidenta_ruz_ot_17_06_2020_g_n_pp-4754\)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana](https://nrm.uz/contentf?doc=626602_polojenie_ob_apellyacionnom_sovete_po_dosudebnomu_uregulirovaniyu_sporov_mejdu_fizicheskimi_i_yuridicheskimi_licami_i_gosudarstvennymi_organami_(prilozhenie_k_postanovleniyu_prezidenta_ruz_ot_17_06_2020_g_n_pp-4754)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana) (дата обращения: 12.04.2026).

⁹ Постановление Президента Республики Узбекистан, от 19.05.2025 г. № ПП-188. О введении в качестве правового эксперимента нового порядка досудебного рассмотрения споров по административным актам, связанным с предоставлением государственных услуг. URL: <https://www.lex.uz/ru/docs/7532802> (дата обращения: 12.04.2026).

органов, но могут быть обжалованы заинтересованными лицами в судебном порядке.

В сфере таможенных правоотношений предусмотрен специальный порядок рассмотрения жалоб посредством апелляционных комиссий, создаваемых таможенными органами. Решения таких комиссий являются обязательными для исполнения таможенными органами. При этом подача жалобы в суд приостанавливает исполнение оспариваемого решения таможенного органа до вступления судебного акта в законную силу.¹⁰

В сфере государственных закупок действует постоянно действующая Комиссия по рассмотрению жалоб, образуемая при Министерстве экономики и финансов Республики Узбекистан, состав которой утверждается Кабинетом Министров. Участники закупочных процедур и органы контроля вправе обжаловать действия или бездействие заказчиков и операторов электронных систем как в судебном порядке, так и в указанную комиссию.¹¹

Медиация представляет собой внесудебный способ урегулирования споров с участием независимого медиатора на основе добровольного согласия сторон. Несмотря на то что законодательство о медиации преимущественно ориентировано на частноправовые споры, оно допускает возможность применения медиации и при участии государственных органов, при условии отсутствия затрагивания публичных интересов и прав третьих лиц.

Закон возлагает на государственные органы обязанность принимать меры по применению медиации при возникновении соответствующих споров. Процедура медиации, как правило, не превышает тридцати дней, при этом течение срока исковой давности на период её проведения приостанавливается. В случае достижения медиативного соглашения уплаченная государственная пошлина подлежит возврату,

что усиливает стимулирующую функцию данного института.

С 11 июля 2025 года при Торгово-промышленной палате Республики Узбекистан функционирует Экспертный совет по налоговым спорам — постоянно действующий коллегиальный орган, ориентированный на досудебное урегулирование налоговых споров между субъектами предпринимательства и налоговыми органами. Основной целью его деятельности является сокращение временных и финансовых издержек, связанных с разрешением налоговых конфликтов.

Экспертный совет рассматривает обращения предпринимателей, не согласных с решениями налоговых органов, за исключением споров, рассматриваемых в рамках уголовного производства или уже переданных в суд. По результатам рассмотрения принимается заключение, которое подлежит обязательному рассмотрению налоговыми и иными уполномоченными государственными органами. Заседания совета проводятся не реже двух раз в месяц, а организационное обеспечение его деятельности возложено на Торгово-промышленную палату.¹²

Практических примеров успешного досудебного урегулирования административных споров пока немного. О некоторых случаях сообщалось через механизмы омбудсмена или общественных советов. Например, Бизнес-омбудсмен (при Президенте) регулярно получает жалобы предпринимателей на незаконные решения органов и пытается их уладить досудебно, а затем обращается в суд или вышестоящие органы от имени бизнесмена (подробнее — официальные отчёты омбудсмена). Однако в узком кругу экспертного сообщества отмечают, что многие граждане по-прежнему спешат сразу в суд, минуя претензионные процедуры — главным образом из-за недоверия к их объективности и затягивания сроков. Новый эксперимент в сфере госуслуг

¹⁰ Постановление Президента Республики Узбекистан, от 19.05.2025 г. № ПП-188 “О введении в качестве правового эксперимента нового порядка досудебного рассмотрения споров по административным актам, связанным с предоставлением государственных услуг”.

¹¹ Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан “Об утверждении Положения об Апелляционном

совете Министерства юстиции Республики Узбекистан”. URL: <https://lex.uz/docs/4547022> (дата обращения: 12.04.2026).

¹² Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан, от 24.10.2025 г. № 672 “Об утверждении Положения об Экспертном совете по налоговым спорам при Торгово-промышленной палате Республики Узбекистан”. URL: <https://lex.uz/docs/7788702> (дата обращения: 12.04.2026).

направлен на изменение этой парадигмы, но оценки его эффективности пока отсутствуют. По оценке экспертов, уже сейчас полезно проводить специальные мониторинги соблюдения сроков и качества рассмотрения жалоб, а впоследствии закрепить полученные рекомендации в законодательно утверждённых временных положениях.

Заключение

Досудебное урегулирование публично-правовых споров является неотъемлемым элементом эффективной системы защиты прав граждан и инструментом снижения нагрузки на суды. Зарубежный опыт демонстрирует высокую эффективность обязательных досудебных процедур, особенно в налоговых спорах. Изходя из этого можно сформулировать следующие рекомендации по улучшению досудебного урегулирования споров в Республике Узбекистан:

1. Закрепить законодательно обязательность досудебной жалобы для отдельных категорий споров. Ввести в Кодексе об административного судопроизводства нормы об обязательном претензионном порядке по административным актам (аналог ст. 18 Закона КР “Administrative litigation act”), при этом чётко перечислить исключения (бездействие органов свыше 60 дней, угроза тяжёлого вреда и др.)

2. Укрепить статус и независимость апелляционных/экспертных советов. Уже действующее Постановление Президента Республики Узбекистан, от 19.05.2025 г. № ПП-188 предусматривает независимость апелляционных советов при Минюсте, что следует развивать, рекомендовано на постоянной основе закрепить аналогичные советы по другим видам административных услуг и расширить их компетенцию. Экспертному совету при ТПП по налоговым спорам важно формально включить представителей бизнеса и общественных организаций, обеспечить публичность его решений и обеспечить, чтобы налоговый комитет не мог отклонить заключение совета без мотивированного ответа. Следует также усилить материально-техническую и кадровую поддержку секретариатов советов:

официальные двухмесячные сроки организации их работы должны соблюдаться.

3. Для повышения прозрачности и доверия желательно публиковать мотивировочные итоги рассмотрения жалоб. Анализ показывает, что в Узбекистане практически не публикуются тексты решений апелляционных советов или экспертного совета. По примеру Франции и Германии, можно обязать размещать резолютивную часть и обоснование всех решений апелляционных советов на едином портале (например, в системе «Электронного правительства» или реестре E-qaror). Это позволит налогоплательщикам и юристам изучать типичные позиции органов, избегать повторения ошибок и повысит «прозрачность» процедуры.

4. Опыт Казахстана по переходу на электронный прием жалоб (налоговых – через личный кабинет) показывает эффективность цифровых технологий. Следует внедрить единый электронный сервис подачи жалоб на решения чиновников (через портал госуслуг или мобильные приложения). Это позволит точно фиксировать сроки (важно для соблюдения процессуальных периодов) и упростит доступ малому бизнесу и гражданам к процедуре.

5. В России и Европе в сфере публичных споров набирает популярность административная медиация и «организация встреч» сторон. Рекомендуется предусмотреть институциональные возможности медиации или переговоров в рамках апелляционных советов. Например, при оформлении временных положений советов можно включить норму о привлечении медиаторов или экспертов по соглашению сторон. Это снизит остроту конфликтов и повысит вероятность добровольного урегулирования.

6. В ряде случаев стороны не знают о возможности досудебной жалобы или неправильно оформляют претензии (что приводит к формальным возвратам исков). Следует создать информационно-справочные разделы на официальных сайтах (Минюста, Налогового комитета и судов), подробно описывающие порядок подачи жалоб, образцы претензий и сроки рассмотрения. Регулярные разъяснительные кампании (вебинары, публикации в СМИ) помогут

снизить «невольные ошибки». Это согласуется с Концепцией реформы, где повышение правовой культуры налогоплательщиков включено в план мер.

7. Ввести реестр типовых ошибок и споров, т.е. как сказано в отчёте налогового комитета, предлагается фиксировать «типичные ошибки и спорные ситуации» при проверках. Необходимо создать анализ обращений и сформировать методические рекомендации для чиновников, чтобы минимизировать возникновение спорных ситуаций. Это превентивная мера, снижающая число претензий.

Досудебное урегулирование публично-правовых споров является важным элементом правового государства: оно позволяет

сгладить конфликт, сэкономить ресурсы и повысить эффективность судебной системы. В Узбекистане создание такого механизма только начинается.

Перечисленные изменения должны быть оформлены в нормативных актах (законах и подзаконных регламентах) и тщательно отработаны на практике. Тогда институт досудебного урегулирования сможет перейти из разряда декларативных реформ в реальный эффективный инструмент защиты прав. В долгосрочной перспективе это поспособствует укреплению доверия к органам государственной власти, сокращению количества споров в судах и улучшению делового климата в стране.

Список литературы

- 1 Невоструев А. Г., Мекешкина С. А. Проблемы судебного примирения в административном судопроизводстве // Научные высказывания. 2023. – №19 (43). – С. 48-51. URL: https://nvjournal.ru/article/Problemy_sudebnogo_primireniya_v_administrativnom_sudoproizvodstve
- 2 Рысай Б.Г. Внесудебные формы разрешения административного спора: дис на соискание ученой степени. к.ю.н: 12.00.14. – Нижний Новгород. 2018. – 196 с.
- 3 Коровяковский Д.Г. О некоторых альтернативных способах разрешения споров (ADR) государств, входящих в ВТО (на примере США, Австралии, Франции, Германии, Великобритании, Российской Федерации) // Российский судья. – 2014. - № 11. – С. 16-19.

References

- 1 Nevostruyev A. G., Mekeshkina S. A. Problemy sudebnogo primireniya v administrativnom sudoproizvodstve // Nauchnyye vyskazyvaniya. 2023. – №19 (43). – S. 48-51. URL: https://nvjournal.ru/article/Problemy_sudebnogo_primireniya_v_administrativnom_sudoproizvodstve
- 2 Rysay B.G. Vnesudebnyye formy razresheniya administrativnogo spora: dis na soiskaniye uchenoy stepeni. k.yu.n: 12.00.14. – Nizhniy Novgorod. 2018. – 196 s.
- 3 Korovyakovskiy D.G. O nekotorykh al'ternativnykh sposobakh razresheniya sporov (ADR) gosudarstv, vkhodyashchikh v VTO (na primere SSHA, Avstralii, Frantsii, Germanii, Velikobritanii, Rossiyskoy Federatsii) // Rossiyskiy sud'ya. – 2014. - № 11. – С. 16-19.

Б.Б. Самарходжаев^{1*}, С.И. Кабулова²

¹ з.ғ.д., профессор, Өзбекстан Республикасы Әділет академиясының әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі (Ташкент қ., Өзбекстан Республикасы)

ORCID ID: 0009-0004-1990-5421, e-mail: sbb_uz@list.ru

² Өзбекстан Республикасы Әділет академиясының ізденушісі (Ташкент қ., Өзбекстан Республикасы)

ORCID ID: 0009-0009-9992-7511; e-mail: sdilmurodova07@gmail.com

ЖАРИЯ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАУЛАРДЫ СОТҚА ДЕЙІН РЕТТЕУ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада әкімшілік және салықтық құқықтық қатынастарында туындайтын жария-құқықтық дауларды сотқа дейін реттеу әдістері зерттелді. Салыстырмалы-құқықтық әдіс негізінде жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын қорғаудың соттан тыс тетіктері, соның ішінде әкімшілік шағымдану, дауларды шешудің баламалы тәсілдері (медиация), сондай-ақ апелляциялық және сараптамалық кеңестер сияқты мамандандырылған квазисоттық органдардың қызметі талданды. Континенталдық және англосаксондық құқықтық жүйелер елдеріндегі сотқа

дейінгі рәсімдерді қолданудың шетелдік тәжірибесіне ерекше назар аударылды, оның ішінде Германия, Франция, Оңтүстік Корея және Қазақстандағы міндетті сотқа дейінгі шағымдану модельдері қарастырылады. Авторлар осы саладағы Өзбекстан Республикасы заңнамасының қазіргі жай-күйі мен соңғы өзгерістерін талдайды, соның ішінде мемлекеттік қызметтер көрсету кезінде әкімшілік актілерді сотқа дейін қараудың құқықтық эксперименттерін енгізу және Сауда-өнеркәсіп палатасы жанынан салық даулары бойынша Сараптамалық кеңестің құрылуын қамтиды. Қорытындыда сотқа дейінгі реттеу институтын жетілдіруге бағытталған ұсынымдар тұжырымдалады, олар әкімшілік әділеттіліктің тиімділігін арттыруға, сот жүктемесін азайтуға және жария әкімшілікке деген сенімді нығайтуға бағытталған.

Тірек сөздер: жария-құқықтық дау, сотқа дейін реттеу, әкімшілік шағымдану, салық даулары, дауларды шешудің баламалы тәсілдері, медиация, апелляциялық кеңестер, әкімшілік әділет..

B.B. Samarkhodzhaev ^{1*}, S.I. Kabulova ²

¹ D.I.s., Professor, Head of the Department of Administrative Law Disciplines, Academy of Justice of the Republic of Uzbekistan (Tashkent, Republic of Uzbekistan)
ORCID ID: 0009-0004-1990-5421, e-mail: sbb_uz@list.ru

² Research Applicant, Academy of Justice of the Republic of Uzbekistan
(Tashkent, Republic of Uzbekistan)
ORCID ID: 0009-0009-9992-7511; e-mail: sdilmurodova07@gmail.com

METHODS OF PRE-TRIAL SETTLEMENT OF PUBLIC LAW DISPUTES

Abstract. This article examines methods of pre-trial settlement of public law disputes arising in administrative and tax legal relations. Based on the comparative legal method, the study analyzes extrajudicial mechanisms for the protection of the rights of individuals and legal entities, including administrative appeals, alternative dispute resolution methods (mediation), as well as the activities of specialized quasi-judicial bodies such as appellate and expert councils. Particular attention is paid to foreign experience in the application of pre-trial procedures in countries of continental and common law systems, including mandatory pre-trial appeal models in Germany, France, South Korea, and Kazakhstan. The authors analyze the current state and recent developments in the legislation of the Republic of Uzbekistan in this field, including the introduction of legal experiments on pre-trial review of administrative acts in the provision of public services and the establishment of the Expert Council on Tax Disputes under the Chamber of Commerce and Industry. In conclusion, recommendations are formulated for improving the institution of pre-trial dispute settlement, aimed at increasing the efficiency of administrative justice, reducing the judicial workload, and strengthening trust in public administration.

Keywords: public law dispute, pre-trial settlement, administrative appeal, tax disputes, alternative dispute resolution, mediation, appellate councils, administrative justice.

Амангалиева А.З.^{1*} , Алиханова Г.А.²

¹ з.ғ.м., Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары заң мектебінің докторанты
(Алматы қ., Қазақстан)

ORCID ID: 0000-0003-1545-4227; e-mail: a.amangalieva@cu.edu.kz

² з.ғ.д., Каспий қоғамдық университеті Әділет құқық мектебінің профессоры
(Алматы қ., Қазақстан)

ORCID ID: 0009-0004-7876-5393; e-mail: Praga-07@list.ru

ШАРТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ «MITIGATION» ДОКТРИНАСЫ: САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНА ЕНГІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада ағылшын құқығында, халықаралық жеке құқықты біріздендіру актілерінде және Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасында «mitigation» доктринасының (несие берушінің залалдарды азайту жөніндегі міндеті) теориялық және тәжірибелік аспектілері зерттелді. Автор Англияның прецеденттік құқығында қалыптасқан митигацияның үш негізгі қағидасын, сондай-ақ сот тәжірибесінде қалыптасқан несие берушінің мінез-құлқының ақылға қонымдылық стандарттарын талдайды. Еуропалық шарттық құқықтың модельдік актілерінде (DCFR, PECL, PICC) және Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 364-бабында осы институттың бекітілуіне салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізілді. Құқық қолдану мәселелеріне ерекше назар аударылды: Қазақстанның сот тәжірибесінің біркелкі еместігі, норманың ресми түсіндірмесінің болмауы және митигация тетігінің доктринада жеткіліксіз әзірленгендігі айқындалады. Зерттеу нәтижелері бойынша «mitigation» қағидасының элементтерін енгізу мақсатында ҚР АҚ-нің 364-бабын реформалау қажеттілігі негізделді, соның ішінде несие берушінің залалдарды азайту үшін шеккен ақылға қонымды шығындарын өтеу құқығын бекіту және осы институтты аралас кінә конструкциясымен шатастыруды болдырмау ұсынылады.

Түйін сөздер: шарттық жауапкершілік, залалды өтеу, mitigation қағидасы, залалдарды азайту міндеті, ағылшын шарттық құқығы, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, салыстырмалы құқықтану.

Кіріспе

Қазіргі азаматтық құқықта шарттық міндеттемелерді бұзудан туындайтын залалдарды өтеу мәселелері ең күрделі әрі пікірталас тудыратын бағыттардың бірі болып қала береді. Соңғы уақытта заң әдебиетінде міндеттеме бұзылғаннан кейін несие берушінің мінез-құлқына, атап айтқанда, осындай бұзушылықтың теріс салдарын азайту мақсатында оның тиісті шаралар қабылдау қажеттілігіне қатысты мәселелер жиі көтерілуде. Шетелдік құқықтық жүйелерде, әсіресе жалпы құқық жүйесінде, бұрыннан «mitigation» доктринасы

қалыптасқан, ол несие беруші залалдарды ақылға қонымды әрекеттер арқылы болдырмауға мүмкіндік алған жағдайда өндіріп алынатын залал мөлшерін шектейтін қағидалар жиынтығын білдіреді. Бұл институт халықаралық жеке құқықты унификациялау актілерінде де көрініс тапқан, бұл оның жалпы құқықтық қағида ретінде танылғанын көрсетеді. Алайда Қазақстан Республикасының заңнамасында, Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 364-бабының болуына қарамастан, митигация тетігі тиісті деңгейде дамымаған, ал оны сот тәжірибесінде қолдану тұрқсыз сипатқа ие. Осыған орай, мақаланың мақсаты – ағылшын

* Corresponding author: a.amangalieva@cu.edu.kz

құқығындағы «mitigation» қағидасының мәнін ашу, оның еуропалық модельдік актілерде бекітілу ерекшеліктерін зерделеу және қазақстандық құқықтық реттеумен салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізу. Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін келесі міндеттер айқындалды:

– Ағылшын прецеденттік құқығында қалыптасқан митигацияның үш негізгі қағидасының мәні мен мазмұнын ашу, сондай-ақ несие берушінің мінез-құлқының ақылға қонымдылық стандарттарын айқындау;

– Еуропалық шарттық құқықтың модельдік актілерінде (DCFR, PECL, PICC) және халықаралық жеке құқықты унификациялау актілерінде (CISG, CESL) «mitigation» доктринасының көрініс табуын талдау арқылы әмбебап тәсілдерді анықтау;

– Залалдарды азайту қағидасын қолдану мәселелерін айқындау мақсатында Қазақстан Республикасының заңнамасына (ҚР АҚ-нің 364-бабы) және сот тәжірибесіне салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізу;

– Қазақстандағы қолданыстағы құқықтық реттеудің тиімсіздігінің себептерін айқындау және еуропалық модельдік актілердің жекелеген элементтерін негізге ала отырып, ҚР АҚ-нің 364-бабына өзгерістер енгізу жөнінде нақты ұсыныстар қалыптастыру.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық негізін жалпығылыми және арнайы заңдық әдістердің кешені құрайды. Жұмыста «mitigation» қағидасының мазмұны мен мәнін айқындау үшін формальды-логикалық әдіс, ағылшын прецеденттік құқығы нормалары мен еуропалық шарттық құқықтың модельдік актілерінің өзара байланысын зерттеу барысында жүйелік талдау әдісі, сондай-ақ Англиядағы, халықаралық актілердегі (CISG, PICC, PECL, DCFR, CESL) және Қазақстан Республикасының заңнамасындағы митигацияны құқықтық реттеу тәсілдерін салыстыруға мүмкіндік берген салыстырмалы-құқықтық әдіс қолданылды. Құқық қолдану мәселелерін анықтау үшін сот тәжірибесін талдау әдісі пайдаланылды, оның ішінде ағылшын соттарының шешімдері (Dunkirk Colliery Co v Lever, British

Westinghouse Co v Underground Electric Ry Co, Deutsche Bank AG v Total Global Steel Ltd және т.б.) және қазақстандық соттардың актілері (ҚР Жоғарғы Сотының қаулылары) қамтылды. Доктриналық талдау Г. Трейтель, М. Чен-Уишарт, Ю.Г. Басин, Е.В. Горячева сияқты жетекші цивилист ғалымдардың еңбектеріне, сондай-ақ ҚР Азаматтық кодексіне берілген ғылыми-практикалық түсіндірмелерге негізделді. Эмпирикалық базаны нормативтік құқықтық актілер, сот актілері және soft law үлгілік нормалары құрады.

Нәтижелер және талқылау

Ағылшын құқығындағы «mitigation» ережесі. «Chitty on Contracts» атты ағылшын шарттық құқығы бойынша жетекші оқулықта «mitigation» деген жалпы атаумен жиі айтылатын үш ереже бар екендігі көрсетілген:

1) егер талапкердің ақылға қонымды шараларды қолдану арқылы залалдарды болдырмайтын мүмкіндігі болса, ол жауапкердің шартты бұзуы нәтижесінде келтірілген залалдардың сол бөлігі үшін өтем талап етуге құқылы емес.

2) егер талапкер іс жүзінде жауапкердің шартты бұзуынан туындаған залалдарын болдырмаса немесе азайтса, ол болдырмаған залалдарын өндіріп ала алмайды, тіпті оның жасаған шаралары бірінші ережеге сәйкес одан ақылға қонымды түрде талап етілгеннен көп болса да;

3) егер жауапкердің шартты бұзуынан туындаған залалдарды азайту үшін талапкер ақылға қонымды шараларды қабылдау кезінде залалдарға немесе шығындарға ұшыраса, ол бұл қосымша залалдарды немесе шығындарды жауапкерден өндіріп алуы мүмкін [1, р. 2290].

Жоғарыда аталған митигацияның бірінші ережесіне сәйкес, егер залалды ақылға қонымды шаралар қолдану арқылы болдырмауға болатын болса, залалдар өтелмейді, ал талапкер залалдарын азайту үшін тек ақылға қонымды қадамдар жасауға «міндетті». Дегенмен, ағылшын әдебиетінде көптеген авторлар залалды азайту кредитордың міндеті емес екенін атап өтеді (оны «міндет» ретінде білдіру техникалық тұрғыдан дұрыс емес), себебі залалды азайту үшін ақылға қонымды шараларды қолданбау

ешқандай санкцияларға әкеп соқтырмайды. Керісінше, салдары – болдырмауға болатын залалдардың өтелмеуі ғана болады [2, р. 587].

Залалды өтеу туралы дау туындаған кезде дәлелдеу ауыртпалығы жауапкерге жүктеледі, яғни ол талапкердің парасатты адам ретінде өз залалдарын азайту үшін белгілі бір шаралар жасауға тиіс болғанын және талапкердің осылайша залалдарының бір бөлігін болдырмауға болатынын дәлелдеуі керек [1, р. 2291]. Талапкерден талап етілетін митигациялау стандарты жоғары емес, өйткені жауапкердің өзі құқық бұзушы болып табылады [3, р. 531]. Бұл стандарт ұзақ уақыт бойы прецеденттік құқықта қалыптасты және қазір кейінгі істерде дамуда:

- кәсіпкерлік қызметпен айналысатын талапкер «кәдімгі коммерциялық қызмет шеңберінен тыс басқа ештеңе істеуге міндетті емес» (*Dunkirk Colliery Co v Lever* (1878) 9 Ch. D. 20);¹
- талапкер «парасатты әрі сақ адам өз қызметі барысында жасамайтын шараларды жасауға» міндетті емес (*British Westinghouse Co v Underground Electric Ry Co* [1912] AC 673), ол тек қана өзінің залалдарын азайту үшін ақылға қонымды шаралар жасауға міндетті;²
- талапкердің ақылға қонымды шаралар жасағанын анықтау үшін оның әрекеттері осыған ұқсас жағдайдағы адам үшін объективті түрде ақылға қонымды болды ма деген сұрақ қойылады (*Deutsche Bank AG v Total Global Steel Ltd* [2012] EWHC 1201 (Comm));³
- талапкер өзінің әдеттегі іс-әрекетінің бөлігі болмаса да, айқын шара жасауға мәжбүр болуы мүмкін (*LSREF III Wight Ltd v Gateley LLP* [2016] EWCA Civ 359, [2016] P.N.L.R. 21).⁴

Жалпы алғанда, парасаттылық мәселесі (парасатты адам қалай әрекет етуге тиіс, сол сияқты талапкер әрекет етті ме) қарастырылып отырған істің нақты фактілеріне байланысты [5, р. 58.] және әрбір нақты іс бойынша сот шешеді.

Дегенмен, ағылшын құқығында талапкерден талап етілетін парасаттылық стандартына қатысты бұрынғы істерде белгіленген кейбір қағидаттар бар [3, р. 532]. Мысалы, талапкер өзінің коммерциялық беделіне қауіп төндіретін ешқандай әрекет жасамауы керек (*James Finlay & Co Ltd v Kwik Hoo Tong* [1929] 1 KB 400, CA⁵); талапкер оны күрделі сот ісіне тартатын шаралар жасамауы керек (*Pilkington v Wood* [1953] 1 Ch 770).⁶

Жоғарыда аталған митигацияның екінші ережесіне сәйкес – егер митигациялау шаралары бұзушылықтан туындаған залалдарды жоққа шығарса (болдырмаса), талапкер тек осы бұзушылық үшін номиналды залалды алуға құқылы болады [4, р. 376]. Профессор Г. Трейтельдің еңбегінде митигация әдетте екі идеяны қамтитыны көрсетілген: 1) талапкер өзі болдырмауға тиіс болған залалдарды өндіре алмайды; 2) талапкер бұзушылық нәтижесінде туындаған белгілі бір пайданы есепке алуы тиіс және бұл жағдайда оның залалдары іс жүзінде азайтылады деп айтуға болады. Екінші идеяға сәйкес, талапкер қандай да бір тәуелсіз оқиғадан емес, бұзушылықтан туындаған кез келген пайданы ескеруі тиіс [5, р. 118.]. Профессор М. Чен-Уишарт мұны келесідей түсіндіреді: «талапкердің митигациясы нәтижесінде тікелей алынған пайда талапкердің залал сомасынан шегеріледі. Алайда, егер пайда жанама, жай ғана ілеспе (collateral benefit) болса немесе митигациялау әрекетіне тәуелсіз немесе одан тым алыс әрекеттер нәтижесінде пайда болса,

¹ *Dunkirk Colliery Co v Lever* (1878) 9 Ch. D. 20. URL: <http://www.commonlii.org/uk/cases/UKLawRpCh/1878/172.html>. (accessed: 08.04.2026).

² *British Westinghouse Co v Underground Electric Ry Co* [1912] AC 673. URL: <http://www.commonlii.org/uk/cases/UKLawRpAC/1912/43.html>. (accessed: 08.04.2026).

³ *Deutsche Bank AG v Total Global Steel Ltd* [2012] EWHC 1201 (Comm). URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2012/1201.html>. (accessed: 08.04.2026). *Pilkington v Wood* [1953] 1 Ch 770. URL: <https://ipsaloquitur.com/contract-law/cases/pilkington-v-wood/>. (accessed: 08.04.2026).

⁴ *LSREF III Wight Ltd v Gateley LLP* [2016] EWCA Civ 359, [2016] P.N.L.R. 21. URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2016/359.html>. (accessed: 08.04.2026).

⁵ *James Finlay & Co Ltd v Kwik Hoo Tong* [1929] 1 KB 400. URL: <https://lawprof.co/international-trade/monetary-remedies-shipping-cases/james-finlay-v-kwik-1929-1-k-b-400/>. (accessed: 08.04.2026).

⁶ *Pilkington v Wood* [1953] 1 Ch 770. URL: <https://ipsaloquitur.com/contract-law/cases/pilkington-v-wood/>. (accessed: 08.04.2026).

шегерімдер жасалмайды» [3, pp. 533-534].

Жоғарыда аталған митигацияның үшінші ережесіне сәйкес – егер талапкер залалдарды азайту үшін ақылға қонымды шаралар қолданса, бірақ бұл ақылға қонымды шаралар залалдардың артуына әкеліп соқтырса, талапкер осы ұлғайған залалдарды өндіріп ала алады [4, p. 376].

Ақылға қонымсыз шаралар жасаған талапкер жауапкерге осылайша келтірілген залал үшін жауапкершілік жүктей алмайды деп саналады [2, p. 588]. Сондықтан талапкер өзінің ақылға қонымсыз әрекеттерімен бұзушылықтан туындаған залалдарды көбейтпеуі тиіс. Осыған байланысты, іс-әрекеттің ақылға қонымдылығы ретроспективті талдау арқылы емес, мұндай әрекеттерге қажеттілік туындаған сәт бойынша бағаланады [4, p. 376].

Митигациялау міндеті, әдетте, талапкер бұзушылық туралы білген кезде ғана пайда болады [5, p. 118].

Халықаралық жеке құқықты унификациялау актілеріндегі mitigation ережесі (soft law немесе new lex mercatoria актілері). Mitigation ережесін көптеген ұлттық құқықтық жүйелерден және еуропалық шарттық құқығының модельдік актілерінен табуға болады және ол қазірдің өзінде жалпы қағидат ретінде қарастырылады, әсіресе халықаралық төрелікте [6, pp. 1341-1342]. Мәселен, ол барлық халықаралық актілерде бекітілген – CISG ⁷ (77-бап), PICC ⁸ (7.4.8-бап), PECL [7] (9:505-бап), DCFR [8] (III.-3:705-бап), CESL ⁹ (163-бап).

Жалпы, халықаралық жеке құқықты унификациялау актілерінде митигация ережесі туралы ұқсас нормалар бар. Атап айтсақ, DCFR [8] III.-3:705-бабы және CESL ¹⁰ 163-бабы мазмұндары толығымен бірдей, ал PICC ¹¹ 7.4.8-бабы және PECL [7] 9: 505-бабы «harm» және «loss» терминдеріндегі

айырмашылықтардан басқа дерлік сәйкес келеді. Тек CISG ¹² 77-бабы митигация ережесін толығырақ белгілейді – шартты бұзу нәтижесінде пайда болған залалдар, соның ішінде айрылып қалған пайда, ақылға қонымды шаралар қолдану арқылы азайтылуы мүмкін мөлшерде өтелмейді.

Жоғарыда аталған барлық актілерде митигация (mitigation) ағылшын құқығындағы сияқты аралас/контрибутивтік кінәдан (contributory negligence) ажыратылады және олардың әрқайсысы жеке баппен реттеледі.

Қазақстандық құқықтағы «mitigation» ережесі. «Mitigation» доктринасы Қазақстанның сот-төрелік тәжірибесінде бұрын да қолданылған, дегенмен ол ҚР Азаматтық кодексінде ешқашан бекітілмеген. ҚР Жоғары Төрелік Соты Пленумының 1994 жылғы 21 шілдедегі № 5 «Залалдарды өндіріп алу туралы дауларды қарау тәжірибесі туралы» Қаулысында (2009 жылғы 23 ақпанда күші жойылған) «mitigation» доктринасының кейбір элементтері көрсетілген:

«9. Егер талапкер (несие беруші) залалдардың ұлғаюына қасақана немесе абайсызда себепкер болса немесе оларды азайту шараларын қолданбаса, борышкердің жауапкершілік мөлшері азайтылуға жатады. Залалдарды өндіріп алу туралы дауларды қарау кезінде төрелік сот талапкердің залалды болдырмау немесе азайту үшін қандай шаралар қолданғанын анықтауға міндетті.

20. Айрылып қалған пайда, алынбай қалған табыстары түріндегі залалдарды өндіріп алу кезінде төрелік соттар несие берушінің залалды азайту үшін қажетті шараларды қолданған жағдайда, болдырмауға болатын залалдарды өтеуді талап етуге құқығы жоқ екенін ескеруі тиіс; несие беруші өтеуге талап етілетін залалдардың мөлшерін және олардың борышкердің кінәлі мінез-құлқымен және шарт бойынша күтілетін

⁷ United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (Vienna, 11 April 1980). URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/19-09951_e_ebook.pdf. (accessed: 08.04.2026).

⁸ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016. Published by the International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2016-English-i.pdf>. (accessed: 08.04.2026).

⁹ European Commission: Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European

Sales Law (COM (2011) 635) (11 October 2011). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011PC0635>. (accessed: 08.04.2026).

¹⁰ European Commission: Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European Sales Law (COM (2011) 635) (11 October 2011).

¹¹ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016. Published by the International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT),

¹² United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (Vienna, 11 April 1980).

мүдделермен себептік байланысын дәлелдеуге міндетті».¹³

1994 жылы ҚР Азаматтық кодексінің Жалпы бөлімінің¹⁴ қабылдануымен залалдарды митигациялауға қатысты норма пайда болды (ҚР АҚ 364-бабының 1-тармағы), оны соттар басшылыққа алуы керек болды және осыған орай тиісті сот тәжірибесі қалыптасты. Егер ҚР АҚ 364-бабының 1-тармағын талдайтын болсақ, онда ол ТМД-ға қатысушы мемлекеттерге арналған Модельдік Азаматтық кодекстің 399-бабындағы нормаға ұқсас¹⁵ және тұтастай алғанда «mitigation» доктринасының элементтерін қамтиды, бірақ несие берушінің жауапкерден залалдарды азайту мақсатында шеккен шығындарын (яғни, шығындарды азайту бойынша ақылға қонымды шаралардың құнын) өндіріп алу құқығын көздемейді.

ҚР АҚ 364-бабының нормаларын қолдануға қатысты екіұшты сот тәжірибесі қалыптасқанын атап өткіміз келеді. Мәселен, Алматы қаласының мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотының судьясы З.О. Мадыбаева өз мақаласында «несие беруші залалды қасақана ұлғайтуға бармауы тиіс. Әйтпесе, сот ҚР Азаматтық Кодексінің 364-бабының нормасын қолдануы мүмкін» деп көрсетеді¹⁶. Бірінші сатыдағы соттар залалдарды өндіріп алу туралы істерді қарау кезінде ҚР АҚ 364-бабына сілтеме жасайды, бірақ шарттық тұрақсыздық айыбының мөлшерін азайтуды негіздеу үшін. Бұл ретте соттар тұрақсыздық айыбының мөлшерін азайта отырып, шешімдердің уәждеу бөлігінде

несие берушінің кінәсін көрсетеді, яғни несие беруші берешекті өндіріп алу жөнінде уақтылы шаралар қолданбаған және залал мөлшерін ұлғайтуға себепкер болған¹⁷. Бірақ талапкер залалды азайту үшін ақылға қонымды шаралар қолданбағандықтан, өндіріп алынатын залалдардың мөлшерін төмендету мәселесі мүлдем қарастырылмайды.

Алайда, ҚР Жоғарғы Сотының залалды митигациялау ережесін қолдану бойынша оң тәжірибесі де бар. Мысалы, ҚР Жоғарғы Сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасы 2019 жылғы 13 тамыздағы 6001-19-00-3гп/420 іс бойынша шығарған қаулысында дәлелдердің бірі ретінде «... Қоғам шартты орындамауға байланысты келтірілген залалды азайту үшін барлық мүмкін шараларды қабылдады» деп атап өтті, нәтижесінде талапкердің төменгі соттардың шешімін қайта қарау туралы өтініші қанағаттандырылмады¹⁸. ҚР Жоғарғы Сотының азаматтық және әкімшілік істер жөніндегі қадағалаушы сот алқасы 2011 жылғы 04 тамыздағы 3г-4350-11 іс бойынша шығарған қаулысында дәлелдердің бірі ретінде «жауапкер өзінің “серіктестік залалдарды азайту бойынша ақылға қонымды шаралар қолданбау салдарынан шеккен залалдардың сомасын асыра бағалады” деген мәлімдемелерін негіздеу үшін сенімді дәлелдемелер ұсынбағанын» көрсетті және қадағалау өндірісін қозғаудан бас тартылды.¹⁹

Мұның бәрі қазақстандық соттар ҚР Азаматтық Кодексінің 364-бабының

¹³ Қаулы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумы 1994 жылғы 21 шілде N 5 «Зиянды өндіріп алу жөніндегі дауларды қарау тәжірибесі туралы». Күші жойылды - ҚР Жоғарғы Сотының 2008 жылғы 22 желтоқсандағы N 28 Нормативтік қаулысымен. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P9400005AS_ (қаралу уақыты: 05.05.2026).

¹⁴ Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (қаралу уақыты: 05.05.2026).

¹⁵ Модельный Гражданский кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств (часть первая): принят 29 октября 1994 года. URL: https://iacis.ru/baza_dokumentov/modelnie_zakonodatelnie_akti_i_rekomendacii_mpa_sng/modelnie_kodeksi_i_zakoni_ (дата обращения: 08.04.2026).

¹⁶ Мадыбаева З.О. Обязательства и убытки. URL: https://prg.kz/Document/?doc_id=37212464. (дата обращения: 08.04.2026).

¹⁷ Решение суда по делу №7527-22-00-2/12055 от 23.12.2022. URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/document.xhtml>. (дата обращения: 08.04.2026); Решение суда по делу №7119-23-00-2/1943 от 14.03.2023 г. URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/document.xhtml>. (дата обращения: 08.04.2026); Решение суда по делу №4712-23-00-2/619 от 25.04.2023 г. URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/document.xhtml>. (дата обращения: 08.04.2026); Решение суда по делу №7119-23-00-2/3011 от 19.04.2023. URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/document.xhtml>. (дата обращения: 08.04.2026).

¹⁸ Постановление суда по делу 6001-19-00-3гп/420 от 13.08.2019 г. URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/document.xhtml>. (дата обращения: 08.04.2026).

¹⁹ Постановление суда по делу 3г-4350-11 от 04.08.2011. URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/document.xhtml>. (дата обращения: 08.04.2026).

нормасын толық пайдаланбайтынын, шарттық міндеттемелерді бұзудан туындаған залалдарды өтеу туралы барлық дауларда митигациялау ережесін қолданбайтынын дәлелдейді, өйткені ол несие берушінің міндеті болып саналмайды. Сонымен қатар, қазақстандық сот тәжірибесінде кредитордың борышкердің міндеттемені орындамауы немесе тиісінше орындамауы салдарынан өзіне келтірілген залалдар мөлшерін азайту мақсатында жұмсаған шығындары көбінесе өтелмейді.

Қазақстандық цивилистер де mitigation ережесіне тиісті назар аудармайды және бұл тақырып бойынша ғылыми зерттеулер салыстырмалы түрде аз. Мәселен, Е.В. Горячева міндеттемені орындамау немесе тиісінше орындамау екі тараптың кінәсінен болған жағдайда, сот борышкердің жауапкершілігі көлемін азайтуы керек деп санайды. Ал, егер несие беруші келтірілген залал көлемінің ұлғаюына қасақана немесе абайсыздықпен себепкер болса немесе оларды азайту үшін тиісті шаралар қолданбаса, сот жауапкершілік көлемін азайтуға міндетті емес, тек азайтуға құқылы [9, с. 304]. Сірә, Азаматтық кодекстің 364-бабының ²⁰мұндай түсіндірмесі қазақстандық сот тәжірибесінде қолдау тапқан болуы мүмкін және соттар өз залалдарын азайту үшін тиісті шаралар қолданбаған несие берушіге қатысты mitigation ережесін іс жүзінде қолданбайды.

Дегенмен, Қазақстан соттарының mitigation ережесін қолданбауының негізгі себебі – несие берушінің залалдарын азайту үшін шаралар қолдану міндетін түсіндіретін Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 364-бабының ресми түсіндірмесінің болмауы. «Параграф» АЖ платформасында орналастырылған 2000 жылғы ғылыми-практикалық Комментарийде ҚР АҚ 364-бабына қатысты – несие берушінің кінәсін түсіндіру кезінде міндеттемені орындамағаны немесе тиісінше

орындамағаны үшін тек борышкер ғана емес, сонымен қатар несие беруші де кінәлі болатын жағдай қарастырылады. Сонымен қатар Комментарийде, егер борышкер жауапкершілік мөлшерін (өтелетін залал мен айыппұлдарды да) азайтуды талап етсе, түсініктеме берілген баптың 1-тармағына сәйкес несие берушінің кінәсіне сілтеме жасай отырып, онда ол (борышкер) мұндай кінәнің бар-жоғын да, оның дәрежесін де дәлелдеуге міндетті екендігі көрсетілген²¹. Дегенмен, борышкердің міндеттемені орындамауы немесе тиісінше орындамауынан кейін несие берушінің залалдарды азайту үшін ақылға қонымды шаралар қабылдау міндеті түсіндірілмеген.

Алайда, 1999 жылы кеңестік және қазақстандық ғалым Ю.Г. Басин борышкердің несие берушіге міндеттемені тиісінше орындаудың мүмкін еместігі туралы дереу хабарлау міндеті (АҚ 349-бабы) кредитордың залалды митигациялау жөніндегі міндетін тудырады (АҚ 364-бабы) деп есептеді. Осыған орай, ол өз еңбегінде жазды: «алдын-ала ескертілгеннен кейін, несие беруші міндеттемені бұзудың жағымсыз салдарын болдырмау немесе азайту үшін, ең алдымен, бұзушылықтан туындауы мүмкін залалдарды азайту үшін өзіне байланысты шараларды қабылдауға міндетті болады. Несие берушінің мұндай шараларды қабылдамауы АҚ-нің 364-бабына сәйкес борышкердің жауапкершілік көлемінің қысқаруына әкелуі мүмкін»²². Ғалымның бұл түсіндірмесі ҚР Азаматтық кодексінің 349-бабына қатысты ғылыми-практикалық Комментарийде дәл келтірілген²³. Бірақ қандай да бір себептермен АҚ-нің 364-бабына қатысты Комментарийде бұл идеяның дамуы жоқ: 1) борышкердің міндеттемені орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны туралы білгеннен кейін кредитордың залалдарды митигациялау міндеті түсіндірілмейді; 2) залалдарды митигациялау жөніндегі өз міндетін

²⁰ Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім).

²¹ Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть) (Ответственные редакторы: Сулейменов М.К., Басин Ю.Г.). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=1019750&pos=4132;67. (дата обращения: 09.04.2026).

²² Басин Ю.Г. Ответственность за нарушение гражданско-правового обязательства. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=1012152. (дата обращения: 09.04.2026).

²³ Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть) (Ответственные редакторы: Сулейменов М.К., Басин Ю.Г.). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=1019750&pos=4132;67. (дата обращения: 09.04.2026).

орындамаған кредитордың кінәсі туралы мәселе қаралмайды.

Қазақстандық цивилистер мен кейбір судьялар несие беруші залалдарды азайту үшін ақылға қонымды шаралар қабылдауға міндетті, егер несие беруші бұл ережені пайдаланбаса, борышкердің жауапкершілігі тиісінше азайтылуы мүмкін деген пікір білдіруде. Бірақ, бұл ереже тиімді жұмыс істеуі үшін борышкерге шарттық міндеттемелерді орындамау немесе тиісінше орындамау тәуекелдері туралы несие берушіні дереу хабарлау ұсынылады²⁴. Ал, айрылып қалған пайданы өндіріп алу туралы істерді қараған кезде соттар талапкердің өз залалдарын азайту үшін қандай шаралар қабылдағанын, талапкердің залалдарды болдырмауының нақты мүмкіндігін және олардың келтірілуіне жол бермеу үшін уақтылы шаралар қабылдауын ескеруі керек.²⁵

Сондай-ақ, «Параграф» АЖ платформасында орналастырылған Комментарийде ҚР АҚ 350-бабына қатысты былайша түсіндіріледі: «келтірілген залалдың мөлшерін несие беруші дәлелдейді. Сондықтан ол өз тарапынан залал мөлшерін шектеу үшін барлық шараларды қабылдағанын дәлелдеуі керек. Мысалы, борышкер жеткізіп бермеген шикізатты нарықтан сатып алуға мәжбүр болып, шикізатты көтеріңкі бағамен емес, мүмкін болатын ең төменгі бағамен сатып алды»²⁶.

2020 жылғы ҚР АҚ-нің жаңа Комментарийінде 9-бабына қатысты «нақты залал» ұғымын түсіндіру кезінде нақты залалдың мысалы ретінде құқық бұзушылықтың теріс салдарын барынша азайтуға арналған шығындар көрсетіледі [10, С. 132]. Бұл дегеніміз, заң шығарушы несие берушінің залал мөлшерін азайтуға бағытталған әрекеттерін ескереді, бірақ оны «несие берушінің міндеті немесе құқығы» ретінде заңды түрде бекітпейді. Залалды азайту жөніндегі шаралар концепциясы қазақстандық заңнамада жете бағаланбайды, оны құқықтық реттеу митигация жөніндегі

міндеттің туындау сәтіне және кредитор қабылдайтын шаралардың ақылға қонымдылығы стандартына қатысты жетілдіруді талап етеді.

Біздің ойымызша, ҚР АҚ 364-бабының мазмұнын екі себеп бойынша митигация ережесі бөлігінде жақсарту қажет:

- «несие берушінің кінәсі» деген ұғыммен үш түрлі жағдай қамтылады: 1) борышкер мен несие берушінің міндеттемені бұзудағы аралас кінәсі; 2) несие берушінің залал мөлшерінің ұлғаюына әкелген кінәлі әрекеттері, яғни несие берушінің залал мөлшерін ұлғаюына себепкер болуы; 3) кредитордың залалды азайту жөнінде ақылға қонымды шаралар қолданбауы. Алайда, митигация ережесі (бұзушылықтан кейін, шаралардың ақылға қонымдылығы) және аралас кінә ережесін (несие берушінің әрекеті немесе әрекетсіздігі немесе ол тәуекелін көтеретін оқиға, несие берушінің кінәсінің нысанын есепке алу) қолдану механизмдері, сондай-ақ олардың құқықтық салдары, жоғарыда еуропалық шарттық құқықтың модельдік актілерін талдау кезінде айтылғандай әр түрлі болады.
- митигация ережесі тиісті түрде бекітілмеген, яғни борышкер мен несие беруші үшін залалды азайту бойынша ақылға қонымды шаралар қабылдамау салдары, несие берушінің ақылға қонымды шығындарды өндіріп алу құқығы, сондай-ақ несие берушінің залал сомасынан митигация нәтижесінде тікелей алынған табысты шегеруге және т.б. қатысты нормалар жоқ.

Осыған байланысты, біз DCFR [8] III.-3:705-бабының ережелерін қабылдауды және ҚР Азаматтық Кодексінің 364-бабына енгізуді ұсынамыз, өйткені оның редакциясында «mitigation» доктринасы континенталды құқық жүйесіне бейімделген. Ол үшін ҚР АҚ-

²⁴ Нестерова Е.В. Ответственность за нарушение договора (вебинар от 15 октября 2018 года). URL: https://prg.kz/pravmedia/webinars_list/2336-otvetstvennost-za-narushenie-dogovora.html. (дата обращения: 09.04.2026). Сабырбаева М.Е. Ответственность за нарушение договора. URL: https://prg.kz/Document/?doc_id=39633525. (дата обращения: 09.04.2026).

²⁵ Биманова Ж. Возместить упущенную выгоду. URL: https://prg.kz/Document/?doc_id=33157458. (дата обращения: 09.04.2026).

²⁶ Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть) (Ответственные редакторы: Сулейменов М.К., Басин Ю.Г.).

нің 364-бабын келесідей жаңа нормалармен толықтыру қажет: 1) несие берушінің ақылға қонымды шаралары көмегімен болдырмауға болатын залалдар үшін борышкер жауап бермейді; 2) несие беруші залалды азайту мақсатында шеккен ақылға қонымды шығындарын өтеуді талап етуге құқылы.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу «mitigation» қағидасы ағылшын құқығында несие берушінің әрекеттерінің ақылға қонымдылығы талаптарына негізделген, залал мөлшерін шектеудің икемді әрі тиімді тетігі болып табылатынын көрсетеді. Бұл қағида қатаң мағынадағы заңдық міндет ретінде емес, керісінше толық өтемақы алу шарты ретінде қарастырылады. Халықаралық жеке құқықты унификациялау актілерін талдау аталған ережелердің континенталдық құқықтық дәстүрге сәтті бейімделгенін және шаралар қабылдамаудың салдарын, сондай-ақ митигацияға байланысты шығындарды өтеу құқығын реттейтін нақты нормалар түрінде бекітілгенін айғақтайды. Қазақстандық

құқықта, ҚР АҚ-нің 364-бабының болуына қарамастан, митигация доктринасы жеткілікті деңгейде дамымаған. Ғылыми әдебиетте және сот тәжірибесінде митигация қағидасы мен аралас кінә институтының теңестірілуі, несие берушінің залалдарды азайту жөнінде шаралар қабылдау міндетіне ресми түсіндірменің болмауы, сондай-ақ соттардың бұл норманы залалды өндіріп алу туралы дауларда қолдануға құлықсыздығы оның тиімділігін едәуір төмендетеді. Азаматтық заңнаманы жетілдіру мақсатында ҚР АҚ-нің 364-бабын DCFR-дің III.-3:705-бабының нормаларын имплементациялайтын ережелермен толықтыру ұсынылады, олар борышкерді болдырмауға болатын залалдар үшін жауапкершіліктен босатуды және несие берушіге залалды азайту үшін жұмсалған ақылға қонымды шығындарды өтеу құқығын беруді көздейді. Аталған өзгерістерді енгізу Қазақстан Республикасында шарттық жауапкершілікті құқықтық реттеудің болжамдылығын арттыруға және біркелкі сот практикасын қалыптастыруға ықпал ететін болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Chitty on Contracts / edited by H.G. Beale. – 35 ed., Vol. 1. – London: Sweet & Maxwell, 2023. – 3536 p.
- 2 Beatson J., Burrows A., Cartwright J. Anson's Law of Contract. – 30th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2016. – 763 p.
- 3 Chen-Wishart M. Contract Law. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 615 p.
- 4 Poole J. Textbook on Contract Law. – 13th ed., – Oxford: Oxford University Press, 2016. – 656 p.
- 5 Peel E. Treitel on the Law of Contract. – 15th ed. – London: Sweet & Maxwell, Limited, 2020. – p. 215.
- 6 Schlechtriem & Schwenzer: Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG) / edited by I. Schwenzer, U.G. Schroeter. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2022. – 1602 p.
- 7 Principles of European Contract Law: Parts I and II / Prepared by the Commission on European Contract Law; edited by O. Lando and H. Beale. – The Hague: Kluwer Law International, 2000. – 561 p.
- 8 Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of reference (DCFR) / Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group); edited by C. von Bar, E. Clive. – Full ed. – Vol. I-VI. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 6704 p.
- 9 Горячева Е.В. Определение цены убытков в современном гражданском праве // Актуальные проблемы частного права. Материалы международной научно-практической конференции (в рамках ежегодных цивилистических чтений). – Алматы, 23-24 мая 2002 г. / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы: КазГЮУ, 2003. – С. 304.
- 10 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный). В трех книгах. Книга 1. Статьи 1-114. Издание четвертое, исправленное и дополненное, с использованием судебной практики. – Алматы, 2020. – С. 132.

References

- 1 Chitty on Contracts / edited by H.G. Beale. – 35 ed., Vol. 1. – London: Sweet & Maxwell, 2023. – 3536 p.
- 2 Beatson J., Burrows A., Cartwright J. Anson's Law of Contract. – 30th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2016. – 763 p.

- 3 Chen-Wishart M. Contract Law. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 615 p.
4 Poole J. Textbook on Contract Law. – 13th ed., – Oxford: Oxford University Press, 2016. – 656 p.
5 Peel E. Treitel on the Law of Contract. – 15th ed. – London: Sweet & Maxwell, Limited, 2020. – p. 215.
6 Schlechtriem & Schwenzer: Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG) / edited by I. Schwenzer, U.G. Schroeter. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2022. – 1602 p.
7 Principles of European Contract Law: Parts I and II / Prepared by the Commission on European Contract Law; edited by O. Lando and H. Beale. – The Hague: Kluwer Law International, 2000. – 561 p.
8 Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of reference (DCFR) / Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group); edited by C. von Bar, E. Clive. – Full ed. – Vol. I-VI. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 6704 p.
9 Goryacheva E.V. Determining the Price of Damages in Modern Civil Law // Current Issues of Private Law. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (as part of the Annual Civilistic Readings). – Almaty, May 23-24, 2002 / Ed. M.K. Suleimenov. – Almaty: KazGUU, 2003. – P. 304.
10 Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part): Commentary (article by article). In three books. Book 1. Articles 1-114. Fourth edition, corrected and supplemented, using judicial practice. – Almaty, 2020. – P. 132.

Амангалиева А.З.^{1*}, Алиханова Г.А.²

¹ м.ю.н., докторант Высшей школы права Әділет Каспийского общественного университета (г. Алматы, Казахстан)

ORCID: 0000-0003-1545-4227; e-mail: a.amangalieva@cu.edu.kz

² д.ю.н., профессор Высшей школы права Әділет Каспийского общественного университета (г. Алматы, Казахстан)

ORCID ID: 0009-0004-7876-5393; e-mail: Praga-07@list.ru

ДОКТРИНА «MITIGATION» В ДОГОВОРНОМ ПРАВЕ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ И ОСОБЕННОСТИ ЕЁ ВНЕДРЕНИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В настоящей статье исследуются теоретические и практические аспекты применения доктрины «mitigation» (обязанность кредитора по уменьшению убытков) в английском праве, актах унификации международного частного права и гражданском законодательстве Республики Казахстан. Автор анализирует три основных правила митигации, сформированных в прецедентном праве Англии, а также стандарты разумности поведения кредитора, выработанные судебной практикой. Проводится сравнительно-правовой анализ закрепления данного института в модельных актах европейского договорного права (DCFR, PECL, PICC) и в статье 364 Гражданского кодекса Республики Казахстан. Особое внимание уделяется проблемам правоприменения: выявляется неоднозначность судебной практики Казахстана, отсутствие официального толкования нормы и недостаточная разработанность механизма митигации в доктрине. По результатам исследования обосновывается необходимость реформирования статьи 364 ГК РК с целью имплементации элементов правила «mitigation», в том числе закрепления права кредитора на возмещение разумных расходов, понесённых для уменьшения убытков, и исключения смешения данного института с конструкцией смешанной вины.

Ключевые слова: договорная ответственность, возмещение убытков, правило mitigation, обязанность по уменьшению убытков, английское договорное право, гражданский кодекс Республики Казахстан, сравнительное правоведение.

A.Z. Amangalieva^{1*}, G.A. Alikhanova²

¹ M.L.s., Doctoral Student, Adilet Higher School of Law, Caspian Public University (Almaty, Kazakhstan)

ORCID: 0000-0003-1545-4227; e-mail: a.amangalieva@cu.edu.kz

² I.s., professor of Adilet Higher School of Law, Caspian Public University (Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0009-0004-7876-5393; e-mail: Praga-07@list.ru

THE DOCTRINE OF “MITIGATION” IN CONTRACT LAW: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS AND PECULIARITIES OF ITS IMPLEMENTATION IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. *This article examines the theoretical and practical aspects of the application of the doctrine of “mitigation” (the creditor’s duty to mitigate losses) in English law, instruments of international private law unification, and the civil legislation of the Republic of Kazakhstan. The author analyzes the three core rules of mitigation developed in English case law, as well as the standards of reasonableness of the creditor’s conduct established in judicial practice. A comparative legal analysis is conducted of the incorporation of this doctrine in the model instruments of European contract law (DCFR, PECL, PICC) and in Article 364 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. Particular attention is paid to issues of law enforcement: the inconsistency of Kazakhstani judicial practice, the absence of an official interpretation of the relevant provision, and the insufficient development of the mitigation mechanism in legal doctrine are identified. Based on the results of the study, the necessity of reforming Article 364 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan is substantiated in order to implement elements of the mitigation rule, including the recognition of the creditor’s right to recover reasonable expenses incurred in mitigating losses and the elimination of confusion between this doctrine and the concept of contributory fault.*

Keywords: contractual liability, damages, mitigation rule, duty to mitigate losses, English contract law, Civil Code of the Republic of Kazakhstan, comparative law.

А.Б. Отарбаева ¹

¹ PhD, әл-Фараби ат. ҚазҰУ халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы
(Алматы қ., Қазақстан)

ORCID: 0000-0003-2131-0174; e-mail: aina.89@list.ru

КАЗАҚСТАНДАҒЫ ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ РЕТТЕУ ТЕТІКТЕРІН ТАЛДАУ

***Аңдатпа.** Мақалада соңғы жиырма жыл ішінде тікелей шетелдік инвестициялардың алты есе өсуі аясында Қазақстан Республикасындағы шетелдік инвесторлардың құқықтарын қорғаудың халықаралық-құқықтық және ұлттық тетіктеріне кешенді талдау жүргізілген. Зерттеудің өзектілігі формальды заңнамалық кепілдіктер мен құқық қолдану тәжірибесі арасындағы сақталып отырған алиақтықпен негізделеді, бұл юрисдикцияның инвестициялық тартымдылығы үшін жүйелі тәуекелдер туындатады. Әдіснамалық негізді формальды-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық және институционалдық тәсілдер, сондай-ақ 2020-2025 жылдар аралығындағы сот статистикасы мен арбитраждық шешімдерге жүргізілген талдаулар құрайды. Жұмыста негізгі халықаралық конвенциялар (ICSID және MIGA), «Астана» халықаралық қаржы орталығының Соты қызметі, сондай-ақ ұлттық әкімшілік юстицияның жүйелік кемшіліктері, оның ішінде мемлекеттік органдардың соттардағы ұтылу үлесінің жсоғары болуы және заңға тәуелді актілер арасындағы коллизиялар талданған. Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 17 желтоқсандағы № 1125 Жарлығына ерекше назар аударылып, онда инвесторлардың құқықтарын қорғау жөніндегі бірыңғай комитет шеңберінде қадағалау және алдын-алу функциялардың шоғырлануы бағаланған. Реформаның әлеуетті артықшылықтарымен қатар (дауларды сотқа дейін реттеуге басымдық берілуі), имплицитті тәуекелдер де (өкілеттіктердің шамадан тыс шоғырлануы, процессуалдық мерзімдердің нақты белгіленбеуі) айқындалған. Қорытындыда заңнаманы үйлестіруге және инвесторлардың құқықтарын қорғау тиімділігін арттыруға бағытталған нақты құқықтық, процессуалдық және институционалдық шаралар ұсынылады, бұл өз кезегінде орнықты экономикалық өсудің қажетті шарты болып табылады.*

***Түйін сөздер:** тікелей шетелдік инвестициялар, инвесторлардың құқықтарын қорғау, Халықаралық арбитраж, құқық қолдану тәжірибесі, инвестициялық даулар, Қазақстан.*

Кіріспе

Қазіргі жаһандық экономикада шетелдік инвестициялар тек сыртқы қаржыландыру көзі ғана емес, сонымен қатар технологиялық жаңғыртудың, еңбек ресурстары біліктілігін арттырудың және ұлттық экономикалардың халықаралық экономикалық қатынастарға араласуының маңызды факторы болып табылады. Аталған мән-жайлар оларды құқықтық реттеу мен қорғау қажеттілігін

айқындайды. Соңғы екі онжылдықта Қазақстан Республикасында жинақталған тікелей шетелдік инвестициялар көлемі 2006 жылғы 25,6 млрд АҚШ долларынан 2026 жылдың басында 156,4 млрд долларға дейін өсіп, алты еседен астам ұлғайды ¹. Алайда сандық динамика өз алдына құқықтық жүйенің тиімділігінің сөзсіз дәлелі бола алмайды. Керісінше, сыртқы қаржыландырудың экспоненциалды өсуі шарттық және институционалдық тетіктердің

¹ Салым бағыты бойынша тікелей инвестициялар. URL: <https://nationalbank.kz/kz/news/pryamyie-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya> (қаралу уақыты: 05.05.2026)

сенімділігіне пропорционалды түрде өсетін талаптар қояды. Инвесторлардың мүліктік құқықтарын қорғау саласындағы жүйелік дисфункциялар капитал ағынының баяулауына әкеліп, бұрын салынған қаражатқа қауіп төндіруі мүмкін. Бұл формалды құқықтық декларациялар мен нақты құқық қолдану тәжірибесі арасындағы арақатынас мәселесін өзекті етеді. Шетелдік инвесторлардың құқықтарын қорғаудың сенімді, кемсітусіз және рәсімдік тұрғыдан қолжетімді кепілдіктерін қамтамасыз ету мемлекет-реципиенттер үшін де, жалпы халықаралық қоғамдастық үшін де басым міндет болып табылады. Осыған байланысты қолданыстағы халықаралық-құқықтық және ұлттық инвестицияларды қорғау тетіктері қаншалықты тиімді және оларды Қазақстанда толыққанды іске асыру жолындағы негізгі кедергілер қандай екенін айқындау маңызды.

Шетелдік инвестицияны тартудың маңыздылығына орай, Қазақстан Президенті инвесторларды қолдаудың көпдеңгейлі институционалдық архитектурасы қалыптастыруды, оған Үкімет, Бас прокуратура және Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 17 желтоқсандағы № 1125 Жарлығымен құрылған әрі 2026 жылы қызметін бастаған Инвесторлардың құқықтарын қорғау жөніндегі комитет кіреді. Сондай-ақ, проактивті режимде Үкімет жанындағы Инвестициялық штаб (2019 жылы құрылған) жұмыс істейді: 2026 жылдың бірінші тоқсанының қорытындысы бойынша жалпы сомасы 25,5 млрд АҚШ долларын құрайтын 44 жоба қаралды, ал Штаб тапсырмаларының орындалуына мониторингті 2026 жылдан бастап жаңа өкілеттіктер шеңберінде Бас прокуратура жүзеге асырады. Барлық өңірлерде әкімдердің төрағалығымен, прокурорлардың қатысуымен штабтар жұмыс істейді, сондай-ақ әкімдіктер тарапынан бизнес-қоғамдастықпен бірлесіп

«инвестицияларға тапсырыстар» бекітілетін тоқсан сайынғы стратегиялық сессиялар енгізілген ². Сонымен қатар тәжірибе көрсеткендей, институционалдық тетіктердің болуы әрдайым олардың тиімді іске асырылуымен қатар жүрмейді. Эмпирикалық деректер әкімшілік кедергілердің, бюрократиялық кідірістердің және мемлекеттік органдар тарапынан жүйелік бұзушылықтардың сақталып отырғанын көрсетеді, әсіресе салық, кеден рәсімдері және жер-қала құрылысы қатынастары салаларында. Бұдан бөлек, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Төрағасы жария түрде Қаржы министрлігі қатысқан сот істерінің 81,4 %-ын ұтылатынын ³, әрі талаптардың негізгі бөлігі камералдық бақылау нәтижелерін жоюға, қосылған құн салығын қайтару сомаларын даулау мен әкімшілік тексеру нәтижелеріне байланысты екенін атап өтті. Демек, институционалдық ұйымдастыру мен құқық қолдану шындығы арасындағы бұл алшақтық дербес ғылыми пайымдауды талап ететін тұжырымдамалық мәселені қалыптастырады.

Теориялық тұрғыдан қарағанда, шетелдік инвесторлардың құқықтарын қорғау өзара байланысты екі деңгейде қамтамасыз етіледі: халықаралық-құқықтық және ұлттық. Халықаралық деңгейде 1965 жылғы Инвестициялық дауларды реттеу туралы Вашингтон конвенциясы ⁴(ICSID) және 1985 жылғы Инвестицияларға кепілдіктер беру жөніндегі көпжақты агенттік құру туралы Сеул конвенциясы ⁵ (MIGA). Дәл осы екі халықаралық-құқықтық актіні қарастыру олардың әмбебап сипатына, Қазақстан Республикасы тарапынан ратификациялануына және халықаралық инвестициялық құқық жүйесінде кеңінен танылуына байланысты негізделеді.

Ұлттық деңгейде құқықтық реттеудің негізгі құралы ретінде Қазақстан

² Олжас Бектенов Президент тапсырмаларын жүзеге асыру аясында инвесторлардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша кеңес өткізді. URL: <https://primeminister.kz/news/olzas-bektenov-prezident-tapsyrmalaryn-zuzege-asyru-aiasynda-investorlardyn-kukyktyryn-korgau-maseleleri-boiynsa-kenes-otkizdi-31350> (қаралу уақыты: 05.05.2026)

³ Сот практикасына шолу. URL: <https://sud.gov.kz/kaz/content/sot-praktikasy-na-sholu> (қаралу уақыты: 05.05.2026)

⁴ Вашингтонская Конвенция «О порядке разрешения инвестиционных споров между государствами и иностранными лицами» от 18 марта 1965 г. URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/17585/edition/297642/ru> (дата обращения: 01.05.2026)

⁵ Сеульская Конвенция об учреждении многостороннего агентства по гарантиям инвестиций от 11 октября 1985 г. URL: <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=43588> (дата обращения: 03.05.2026)

Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ Кәсіпкерлік кодексі де ерекше мәнге ие, онда шарттардың тұрақтылығының кепілдіктері, рәсімдік иммунитеттер, сондай-ақ инвесторлар үшін фискалдық ынталандырулар шаралары бекітілген. Сонымен қатар Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 17 желтоқсандағы №1125 «Инвесторлардың құқықтарын қорғау және активтерді қайтару саласындағы мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру туралы» Жарлығы да маңызды, ол жүйелік дисфункцияларға бағытталған институционалдық жауап ретінде қабылданған құжат. Алайда аталған Жарлықтың әлеуеті мен оны іске асыру барысында туындауы мүмкін тәуекелдер де ғылыми талдауды қажет етеді. Осыған байланысты, зерттеу аясында шетелдік инвестицияларды қорғаудың халықаралық-құқықтық және ұлттық тетіктерін жан-жақты талдау, оларды Қазақстан тәжірибеде қолданылуын бағалау, сондай-ақ анықталған кемшіліктерді ескере отырып, қолданыстағы заңнаманы одан әрі жетілдіру қажеттілігін негіздеу өзекті болып табылады.

Материалдар және әдістер

Жұмыстың әдіснамалық негізі формалды-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық және институционалдық тәсілдерге негізделген. Формалды-құқықтық әдіс халықаралық шарттар мен ұлттық заңнамалық актілерді түсіндіру үшін негіз болды. Салыстырмалы-құқықтық әдіс ICSID және MIGA тетіктерін салыстыру, сондай-ақ Қазақстан заңнамасының халықаралық стандарттарға сәйкестігін бағалау мақсатында пайдаланылды. Бұл ретте аталған конвенциялардың түбегейлі әртүрлі функцияларды орындайтыны (бірі – дауларды шешу, екіншісі – тәуекелдерді сақтандыру) ескерілді. Аталған мән-жай оларды тікелей салыстыруға мүмкіндік бермейді, алайда

олардың өзара толықтырушы сипатын айқындауға мүмкіндік береді. Институционалдық талдау мемлекеттік кірістер органдарының тәжірибесін және Инвесторлардың құқықтарын қорғау жөніндегі комитеттің қызметін зерттеу барысында қолданылды, бұл тек формалды өкілеттіктерді ғана емес, сонымен қатар олардың өзара іс-қимылындағы жасырын дисфункцияларды, соның ішінде сот қателіктеріне ведомстволық иммунитетті және процессуалдық теріс пайдалануларды анықтауға мүмкіндік берді.

Эмпирикалық база ретінде Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің статистикалық деректері, Жоғарғы Соттың аналитикалық шолулары, «Астана» халықаралық қаржы орталығының (АХҚО) есептері⁶, сондай-ақ БҰҰ Сауда және даму жөніндегі конференциясының (ЮНКТАД) инвестициялық дауларды реттеу жөніндегі деректер базасында жүйеленген сот және арбитраждық есебі пайдаланылды⁷. Эмпирикалық база 2020–2025 жылдар аралығындағы ашық деректер негізінде қалыптастырылды, бұл жекелеген жағдайларды емес, орнықты үрдістерді айқындауға мүмкіндік береді. Аталған кезеңді таңдау жеткілікті сот статистикасының болуымен және Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекс күшіне енгенге дейінгі және кейінгі практиканы қамту қажеттілігімен негізделген.

Нормативтік негізді Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі⁸, Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 17 желтоқсандағы № 1125 «Инвесторлардың құқықтарын қорғау және активтерді қайтару саласындағы мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру туралы» Жарлығы⁹, Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі, сондай-ақ негізгі халықаралық шарттар – 1965 жылғы Инвестициялық дауларды реттеу туралы

⁶ «Астана» халықаралық қаржы орталығы. URL: <https://aifc.kz/kz/basty-bet/> (қаралу уақыты: 05.05.2026)

⁷ Investment Dispute Settlement Navigator – Kazakhstan. URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement/country/107/kazakhstan> (accessed: 04.05.2026)

⁸ Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ «Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі». URL: (қаралу уақыты: 05.05.2026)

⁹ Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 17 желтоқсандағы № 1125 «Инвесторлардың құқықтарын қорғау және активтерді қайтару саласындағы мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру туралы» Жарлығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2500001125> (қаралу уақыты: 05.05.2026)

Вашингтон конвенциясы¹⁰ және 1985 жылғы Инвестицияларға кепілдіктер беру жөніндегі көпжақты агенттік құру туралы Сеул конвенциясы (MIGA)¹¹ құрайды. Сот актілерін және доктриналық дереккөздерді сыни дискурс-талдау құқықтық тетіктердің тиімділігін тек формалды құқықтық құрылымдар тұрғысынан ғана емес, бизнес пен мемлекет үшін нақты экономикалық салдарлар призмасы арқылы бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, сотқа дейінгі тергеп-тексеру материалдары мен ішкі ведомстволық құжаттарға қолжетімділіктің болмауы институционалдық талдаудың толықтығын шектейтінін атап өткен жөн. Бұл процессуалдық бұзушылықтар мен олардың экономикалық салдарлары арасындағы себеп-салдарлық байланыстарға қатысты қорытындыларға белгілі бір шектеулер жүктейді.

Нәтижелер және талқылау

1. Шетелдік инвестицияларды қорғаудың халықаралық-құқықтық кепілдіктері: негізгі тетіктері және олардың шектеулері

Шетелдік инвестицияларды тарту процесінде тек қолайлы инвестициялық ахуалды қалыптастыру ғана емес, сонымен қатар инвесторлардың құқықтарын сақтау мен тиімді қорғауды қамтамасыз ету шешуші мәнге ие. Аталған кепілдіктер көпдеңгейлі құқықтық қорғау жүйесін қалыптастыратын бірқатар халықаралық шарттарда бекітілген. Бұл жүйе саяси тәуекелдерді азайтудың алдын-алу тетіктерін де, инвестициялық дауларды шешудің институционалдық рәсімдерін де қамтиды. Доктринада атап өтілгендей, шетелдік инвестициялау халықаралық экономикалық қатынастардың бір түрі болып табылады [1]. Инвестициялардың құқықтық режимі үшін оның негізгі мәнін айқындау маңызды: тұлғаны шетелдік инвестор ретінде тану оған тиесілі жеңілдіктер мен кепілдіктерді тануды білдіреді [2, 9-10 бб.]. Дәл осы құқықтардың

толық көлемде танылуы және олардың кейіннен сот немесе арбитраж арқылы қорғалуы инвестордың базалық сенімін қалыптастырады, онсыз тұрақты әрі ұзақ мерзімді ынтымақтастық мүмкін емес¹².

Халықаралық-құқықтық нормалар инвесторға мемлекет-реципиенттің мінез-құлқымен байланысты тәуекелдерді алдын ала бағалауға мүмкіндік беруге бағытталған [3, 38-39 бб.]. Сонымен қатар, қорғау кепілдіктері экспроприациядан, реквизициядан және тәркілеуден бас тарту міндеттемесін қамтиды, дегенмен халықаралық келісімдер императивтік талаптар сақталған жағдайда мұндай шараларға жол береді. А.М. Ибрагимов атап өткендей, тікелей инвестицияларды құқықтық қорғау кепілдіктері мазмұны жағынан жекеше құқықтық сипатқа ие, алайда нысаны бойынша халықаралық жария-құқықтық тәртіп аясында рәсімделуі мүмкін [4, б. 135]. Осылайша, мемлекет-реципиенттің өзіне алған міндеттемелерін орындамауы мамандандырылған институционалдық тетіктер арқылы жүзеге асырылатын халықаралық жауапкершілікке әкеледі. Қарастырылған теориялық тұжырымдамалар өз көрінісін қорғау жүйесінде дербес функция атқаратын екі іргелі халықаралық құжатта – Сеул және Вашингтон конвенцияларында табады.

Саяси тәуекелдерді барынша азайтудың алдын-алу құралы 1985 жылғы 11 қазанда қабылданған Инвестицияларға кепілдіктер беру жөніндегі көпжақты агенттікті (MIGA) құру туралы Сеул конвенциясы. Оның Вашингтон конвенциясынан (дауларды шешу) айырмашылығы, MIGA коммерциялық емес тәуекелдерден сақтандырудың превентивтік функциясын орындайды¹³. Конвенцияның негізгі элементтері ретінде мыналарды бөліп көрсетуге болады: Агенттіктің толық халықаралық құқықсубъектілігі (1-баптың (b) тармақшасы); жеке талапты халықаралық ұйымның мемлекетке қоятын талабына трансформациялауға мүмкіндік беретін суброгация институты (18-бап); мүше

¹⁰ Вашингтонская Конвенция «О порядке разрешения инвестиционных споров между государствами и иностранными лицами» от 18 марта 1965 г.

¹¹ Сеульская Конвенция об учреждении многостороннего агентства по гарантиям инвестиций от 11 октября 1985 г.

¹² Олжас Бектенов Президент тапсырмаларын жүзеге асыру аясында инвесторлардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша кеңес өткізді.

¹³ Сеульская Конвенция об учреждении многостороннего агентства по гарантиям инвестиций от 11 октября 1985 г.

мемлекеттер арасында тәуекелдерді икемді бөлуге жағдай жасайтын «демеушілік кепілдіктер» (І Қосымша, 24-бап). Сонымен қатар, Конвенцияда елеулі шектеулер көзделген: кепілдіктер тек дамушы мүше мемлекеттердегі инвестицияларға беріледі (14-бап), қабылдаушы үкіметтің алдын ала мақұлдауы талап етіледі (15-бап), ал жалпы сипаттағы кемсітусіз экспроприациялық шаралар кепілдік қамтуынан шығарылады (11-бап). Аталған шектеулер халықаралық шарттардың тек ең төменгі стандарттарды белгілейтінін және формальды түрде экспроприацияға жатпайтын, бірақ іс жүзінде инвестор қызметіне ықпал ететін ұлттық реттеушілік шаралар үшін белгілі бір кеңістік қалдыратынын көрсетеді. Қазақстанға қатысты айтқанда, ел MIGA мүшесі болып табылады, алайда бұл тетікті қазақстандық инвесторлардың қолдану тәжірибесінде шектеулі күйінде қалып отыр, бұл бір жағынан ақпараттандыру деңгейінің жеткіліксіздігімен, екінші жағынан кепілдіктер алу рәсімдерінің күрделілігімен түсіндірілуі мүмкін.¹⁴ Аталған мәселенің өзегін ICSID-ке дауды бергеннен кейін дипломатиялық қорғауға және халықаралық талаптарға тыйым салатын 27-бап құрайды, бұл өз кезегінде дауды мемлекетаралық қатынастар саласынан жекеше құқықтық жазықтыққа көшіреді. Алайда ICSID елеулі шектеулерді де атап өткен жөн: рәсімдердің ұзақтығы (орта есеппен 3-5 жыл) және арбитраждың жоғары құны бұл тетікті негізінен ірі корпорациялар үшін ғана қолжетімді етеді. Шағын және орта бизнес үшін ол іс жүзінде қолжетімсіз болып қалып, халықаралық сот төрелігіне қол жеткізуде теңсіздік туындатады. Дегенмен, қабылданған тиімділік критерийлері бойынша ICSID шешімдердің орындалу деңгейінің жоғары болғанымен (90 %-ға дейін), қолжетімділіктің төмендігі мен құнының жоғарылығы оның қолданылуын айтарлықтай шектейді.

Жаһандық арбитраждың аталған

кемшіліктерін жоюға бағытталған өңірлік балама ретінде «Астана» халықаралық қаржы орталығы (АХҚО) қарастырылады. Оның қызметі ағылшынның жалпы құқық нормаларына негізделген, бұл аталған құқықтық дәстүрге үйренген шетелдік инвесторларды объективті түрде тартуды жоғарылатып, дауларды қараудың неғұрлым жедел мерзімдерін (орта есеппен 6–12 ай) және ICSID-пен салыстырғанда төмен шығындарды ұсынады. Статистикалық деректер АХҚО юрисдикциясының жоғары сұранысқа ие екенін растайды: АХҚО Соты талап сомасы 2,7 млрд АҚШ долларынан асатын 266 шешім шығарды; АХҚО Халықаралық арбитраждық орталығы 1135 арбитраждық және 3862 медиациялық істі қарауға қабылдап, шешімдердің 100 % орындалуын қамтамасыз етті.¹⁵ Мұндай сұраныс инвесторлардың Қазақстанның жалпы сот жүйесіне деген сенім деңгейінің жеткіліксіздігін көрсетеді, алайда бұл оны толықтай жоққа шығару емес, керісінше халықаралық стандарттарға негізделген мамандандырылған юрисдикцияны таңдауды білдіреді. Сонымен қатар, АХҚО юрисдикциясы оның аумағындағы қызметпен байланысты даулармен шектеледі, ал ICSID жаһандық ауқымға ие, бұл олардың инвесторлар құқықтарын қорғау жүйесіндегі өзара толықтырушы сипатын айқындайды.

АХҚО Соты қызметінің юрисдикциялық негізі «Астана» халықаралық қаржы орталығы туралы 2015 жылғы 7 желтоқсандағы № 438-V Конституциялық заңның 13-бабында¹⁶ және Қазақстан Республикасы 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ Азаматтық процестік кодексінің 24-бабында¹⁷ бекітілген. ҚР АПК-нің 24-бабына сәйкес, азаматтық-құқықтық қатынастардан туындайтын сотқа ведомстволық бағынысты дау (жанжал) тараптардың жазбаша келісімі бойынша, егер бұл заңмен тыйым салынбаған болса, АХҚО сотының қарауына берілуі мүмкін. Бұл норма АХҚО Сотының ықтимал юрисдикциясын

¹⁴ Вашингтонская Конвенция «О порядке разрешения инвестиционных споров между государствами и иностранными лицами» от 18 марта 1965 г.

¹⁵ Халықаралық төрелік орталығы. Жалпы ақпарат. URL: <https://iac.aifc.kz/kk/> (қаралу уақыты: 03.05.2026)

¹⁶ Қазақстан Республикасының Конституциялық 2015 жылғы 7 желтоқсандағы № 438-V ҚРЗ «Астана» халықаралық қаржы орталығы туралы Заңы. URL:

<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000438> (қаралу уақыты: 03.05.2026)

¹⁷ Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ «Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> (қаралу уақыты: 03.05.2026)

Конституциялық заңның 13-бабымен тікелей айқындалған айрықша құзырет шеңберінен едәуір кеңейтеді және инвестициялық шарттар тараптарына салалық заңнамада тікелей сілтеме болмаған жағдайда да АХҚО юрисдикциясын таңдауға мүмкіндік береді.

АХҚО Сотының қаржылық қолжетімділігі 2023 жылғы 1 сәуірде АХҚО Сотының Төрағасымен бекітілген № 1 Тәжірибелік нұсқаулықпен айқындалған сараланған алымдар шкаласы арқылы қамтамасыз етіледі. Аталған нұсқаулық 1,5 млн теңгеге дейінгі (шамамен 3 333 АҚШ доллары) талаптар бойынша алым төлеуден босатуды көздейді. 1,5 млн теңгеден 4,5 млрд теңгеге дейінгі (3 334-тен 10 млн АҚШ долларына дейін) талаптар үшін пропорционалды алым белгіленген: жеке тұлғалар үшін талап сомасының 0,5 %-ы және заңды тұлғалар үшін 1,5 %-ы. Талап сомасы 4,5 млрд теңгеден асқан жағдайда (10 млн АҚШ долларынан жоғары) тіркелген алымдар қолданылады: жеке тұлғалар үшін 23 000 000 теңге (шамамен 50 000 АҚШ доллары) және заңды тұлғалар үшін 68 000 000 теңге (шамамен 150 000 АҚШ доллары). Мүліктік емес талаптар бойынша 45 000 теңге (шамамен 100 АҚШ доллары) мөлшерінде тұрақты алым алынады. Апелляцияға рұқсат беру, апелляциялық шағым беру және атқару парағын беру алымнан босатылған.¹⁸ Бұдан бөлек, 2023 жылғы 1 сәуірге дейін АХҚО Сотының пайдасына арбитраждық ескертпемен жасалған шарттар бойынша дауларды әкімшілендіру тегін негізде жүзеге асырылады.

Мұндай алымдар құрылымы АХҚО Сотын, әсіресе орта және шағын сомадағы даулар үшін, ICSID-пен салыстырғанда анағұрлым қолжетімді етеді, бұл оның өңірдегі инвесторлар құқықтарын қорғаудың тиімді әрі қолжетімді құралы ретіндегі рөлін растайды. АХҚО мен ICSID-ті салыстыру барысында АХҚО-ның дауларды қарау мерзімдерінің қысқалығын (орта есеппен 6–12 ай) және шығындарының төмендігін атап өтуге болады. Алайда оның юрисдикциясы АХҚО аумағындағы қызметпен байланысты

даулармен шектеледі, ал ICSID жаһандық қамтуға ие.

Осылайша, халықаралық тетіктер дауларды кейінгі кезеңде шешу тұрғысынан тиімді болғанымен, ұлттық әкімшілік рәсімдерді жүйелі реформалауды алмастыра алмайды және әкімшілік актілерді қабылдау сатысында инвесторлар құқықтарын алдын ала қорғауды қамтамасыз етпейді. Осыған байланысты Қазақстан заңнамасы мен құқық қолдану тәжірибесінде қарастырылған конвенцияларда бекітілген халықаралық стандарттарға сәйкестігі туралы мәселе туындайды. Аталған қорытынды ұлттық инвестициялық заңнаманы және құқық қолдану тәжірибесі инвесторларды қорғаудың негізі ретінде талдау қажеттілігін, сондай-ақ ұлттық құқықтық тетіктердің дауларды сот немесе арбитраж сатысына дейін жеткізбей алдын алу қабілетін бағалаудың маңыздылығын айқындайды.

2. Ұлттық инвестициялық заңнама: жүйелік талдау және ішкі қайшылықтар

Құқықтық реттеудің ұлттық деңгейіне жүгінсек, халықаралық-құқықтық кепілдіктермен қатар шетелдік инвесторлардың құқықтарын қорғауда Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінің (ҚР КК) 25-тарауы маңызды. ҚР КК-нің 274-бабына сәйкес, инвестициялар лизинг шартын жасасқан кезден бастап қаржы лизингі нысанасын, сондай-ақ оларға құқықтарды қоса алғанда, заңды тұлғаның жарғылық капиталына немесе ұзақ мерзімді активтерді ұлғайтуға, сондай-ақ мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобасын, оның ішінде концессиялық жобаны іске асыру үшін инвестор салатын мүліктің барлық түрлері (жеке тұтынуға арналған тауарлардан басқа) ретінде айқындалады.¹⁹ Заң деңгейінде ҚР КК кепілдіктердің бірнеше санатын бекітеді: шарттардың тұрақтылығы, процессуалдық иммунитеттер (тексерулерді прокурорлық келісу), өтемақымен алып қою негіздері, фискалдық ынталандырулар және арбитражды таңдау еркіндігі.

Сонымен бірге, бұл модельдің тиімділігі құқық қолдану деңгейінде едәуір төмен. Заң

¹⁸ Практическая Инструкция № 1: Сборы. URL: <https://court.aifc.kz/wp-content/uploads/2025/04/Prakticheskaya-Instruktsiya-Suda-MFTSA-1-Sbory.pdf> (дата обращения: 03.05.2026).

¹⁹ Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ «Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі».

нормасын іске асыру мақсатында қабылданатын заңға тәуелді актілер жиі ішкі қайшылықтарды қамтиды және лауазымды тұлғалардың жауапкершіліктен жалтару құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін. Мәселен, Қазақстан Республикасының «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» кодексінің өтпелі ережелері (әсіресе жер қойнауын пайдаланушылар үшін салық режимдерінің тұрақтылығын қолдану тәртібі жөніндегі нормалар) негізгі нормалармен жиі қайшылыққа түседі. Жоғарғы Сот төрағасының мойындауына сәйкес, бұл осы саладағы сот дауларының оннан тоғызының туындауына себеп болады. Ұқсас коллизиялар Салық кодексі мен инвестициялық преференциялар туралы нормалар арасында да байқалады, мұнда салық органдары кодекстің мәніне қайшы келетін заңға тәуелді актілерге сілтеме жасай отырып, преференцияларды шектеулі түрде түсіндіреді.

Қосымша құн салығын қайтаруға қатысты даулар осының айқын мысалы болып табылады. 2024 жылы 200-ден астам іс қаралып, олардың 70 %-ында соттар инвесторларды қолдап, салық органдарының заңға тәуелді актілерді шектеулі түсіндіруін заңсыз деп таныды. Бұл мысал салық заңнамасы мен инвестициялық шарттар талаптар арасындағы қайшылықтардың жүйелі сот дауларының негізін қалыптастыратынын көрсетеді. Қаржы министрлігіне қарсы талаптардың басым бөлігі дәл осы камералдық бақылау шешімдерінің күшін жоюмен байланысты. Тұрақтылық қағидатынан алынған ерекшеліктердің (атап айтқанда, акцизделетін тауарлар мен ұлттық қауіпсіздік мәселелері бойынша) болуы инвестордан шартқа дейінгі кезеңде мұқият құқықтық кеңес алуды талап етеді. 2025-2026 жылдардағы заңнаманың қарқынды жаңартылуы, инвестициялар үшін жаһандық бәсекелестікке жауап ретінде жаңа шарт түрлерін (инвестициялық және арнайы инвестициялық шарттар) енгізу және преференциялар құралдарын (салықтық және кедендік жеңілдіктерді қоса алғанда) кеңейту арқылы көрінгенімен, түбегейлі мәселені шешпейді. Жарияланған шарт тұрақтылығы іс жүзінде салықтық және кедендік реттеуге өзгерістер енгізу тәжірибесі арқылы әлсіреуі

мүмкін, бұл инвесторды саяси және бюрократиялық циклдерге тәуелді етеді.

Сонымен қатар, заң шығарушы белгілі бір дәрежеде бұл тәуекелдерді түсініп, оларды азайту бағытында шаралар қабылдап отырғанын мойындау қажет. Алайда заңға тәуелді актілердің коллизияларына негізделген сот дауларының сақталуы құқық қолдану шындығының заңнамалық декларациялардан артта қалып отырғанын көрсетеді. Инвесторлардың қатысуымен қаралатын істер бойынша сот тәжірибесін талдау ең жиі дауланатын нормалар ретінде салықтық жеңілдіктер мен шарттардың тұрақтылығы талаптарына қатысты ережелерді айқындайды. Бұл тек заңнамалық емес, сонымен қатар ұйымдық деңгейде де заңға тәуелді актілерді үйлестіру қажеттігін көрсетеді. Осылайша, ұлттық инвестициялық заңнама құқықтық айқындықтың қажетті деңгейін тек құқық қолданудағы дисфункцияларды жою және заңға тәуелді актілерді үйлестіру жағдайында ғана қамтамасыз ете алады, бұл аталған мәселенің әлі де шешімін таппағанын көрсетеді.

3. Ұлттық әкімшілік әділет жүйесіндегі құқық қолдану тәжірибелік жүйелік аспектілері

Инвесторлар құқықтарын қорғаудың ішкі мемлекеттік тетіктерін қолдану практикасын талдау құқық қолдану қызметін жетілдіру тұрғысынан назар аударуды талап ететін белгілі бір үрдістерді айқындауға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, мемлекеттік органдар Қазақстан Республикасының Әкімшілік процесстік-процессуалдық кодексінде бекітілген әкімшілік нормалардың жаңа стандарттарына толық көлемде бейімделмегені байқалады. Мемлекеттік кірістер органдарының қызметінде жүйелік сипаттағы бұзушылықтар анықталады, оларды мынадай түрде жіктеуге болады:

– процессуалдық бұзушылықтар: сұрау салулар тексеру аяқталуға жақын уақытта немесе ол аяқталғаннан кейін жолданады, тексерулерді жүргізу мерзімдері әрдайым сақтала бермейді;

– нақты мән-жайларды бұрмалау: тексеру актілерінде дәлсіздіктерге жол беріледі, заң нормаларын түсіндіру әрдайым бірізді сипатқа ие емес;

– дәлелдемелік базаның жеткіліксіздігі:

ведомстволар негізделген және құжаттармен расталған дәлелдемелерді жинау және соттарға ұсыну жөніндегі өз өкілеттіктерін толық көлемде пайдаланбайды.²⁰

Аталған мән-жайлар процессуалдық тәртіпті одан әрі жетілдірудің, әкімшілік заңнама нормаларын бірізді қолдануды қамтамасыз етудің, сондай-ақ инвесторлар қатысатын даулар бойынша дәлелдемелік базаны қалыптастырудың бірыңғай тәсілдерін әзірлеудің қажеттілігін көрсетеді. Мұндай бұзушылықтардың себептері ретінде жекелеген лауазымды тұлғалардың біліктілігінің жеткіліксіздігімен қатар, заңдылықты сақтаудан гөрі ведомстволық мүдделерді қорғауға бағдарланған қалыптасқан институционалдық мәдениетті де атауға болады.

Аталған процессуалдық ерекшеліктер инвесторлар үшін сот процестерін жүргізуге байланысты қосымша уақыт пен қаржылық шығындарға әкеледі. Мысалы, «Gold Mining Corp» ЖШС мемлекеттік органдармен жер даулары бойынша 47 сот процесінің барлығында жеңіске жеткеніне қарамастан, соттық сүйемелдеуге елеулі шығындарға әкелген. Даулар жер учаскелерін формалды негіздер бойынша беруден бас тартуға қатысты болған, ал кейіннен бұл бас тартулар соттар тарапынан негізсіз деп танылған. Бұл мысал дауларды сотқа дейін реттеу тетіктерін одан әрі жетілдіру және сот рәсімдерін оңтайландыру қажеттігін айқын көрсетеді. Сот талқылаулары тараптар үшін шамадан тыс ауыртпалық туғызбауы тиіс, керісінше бұзылған құқықтарды қалпына келтірудің тиімді құралы болуы қажет. Инвестициялық даулар құқықтарды қорғау құралы болғанымен, кейбір жағдайларда созылмалы сипатқа ие. Бұл сот өндірісінің тиімділігін арттыруға және істерді қарау мерзімдерін қысқартуға бағытталған қосымша ұйымдастырушылық және құқықтық шараларды талап етеді.

Жоғарыда аталған бұзушылықтар санаттарымен қатар, олардың институционалдық салдарларын да атап өткен жөн. Бұл салдарлар инвесторлардың сот жүйесін жеткілікті деңгейде қолжетімді

немесе тиімді емес ретінде қабылдауынан көрініс табады. Мұндай жағдай юрисдикцияның инвестициялық тартымдылығына теріс әсер етеді. Аталған ахуал инвестициялық белсенділікті арттыруға бағытталған стратегиялық мақсаттарды іске асыруға, әсіресе капиталды көп қажет ететін жер қойнауын пайдалану саласында, белгілі бір тәуекелдер туғызады. 2023 жылдың бірінші жартыжылдығында инвестициялар көлемінің 4 трлн теңгеге дейін өсуіне қарамастан (2022 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 110 %-ға жоғары), құқық қолдану практикасының күрделілігі сақталуда. Бұл, өз кезегінде, Қазақстан Республикасының «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» кодексінің өтпелі ережелері мен негізгі нормалары арасындағы коллизиялармен түсіндіріледі. «СНПС-Ақтөбемұнайгаз» АҚ өкілі Махамбет Санжанов форум барысында атап өткендей, қол жеткізілген инвестициялық өсімді құқықтық реттеуді одан әрі жетілдіру және жүйелік құқықтық қайшылықтарды жою арқылы бекіту қажет.

Сонымен қатар, мемлекеттік органдар қызметінің жекелеген процессуалдық аспектілері Қазақстанның екіжақты инвестициялық келісімдерінде бекітілген «әділ және тең қатынас» қағидатына толық көлемде сәйкес келмеуі мүмкін екенін ескеру қажет. Бұл ұлттық құқық қолдану практикасын халықаралық-құқықтық стандарттармен үйлестіруді талап етеді. Атап айтқанда, жоғарыда сипатталған салықтық әкімшілендіру практикасы өзінің процессуалдық ерекшеліктерімен және мерзімдердің созылуымен инвестордың құқықтарын тиімді қорғаудан айрылуына әкелуі мүмкін, формалды түрде халықаралық конвенциялардағы ерекшеліктер шеңберінде қала отырып. Мұндай шаралар классикалық мағынада экспроприация болып табылмайды, алайда олардың экономикалық әсері бойынша соған ұқсас болуы мүмкін.

Сонымен бірге, талдаудың толықтығын қамтамасыз ету мақсатында инвесторлардың өздері де әрдайым мінсіз процессуалдық тәртіп көрсете бермейтінін мойындау қажет.

²⁰ Жаким Ж. В 7-8 делах из 10 инвесторы были правы в споре с государством // Литер, 03.02.2024. URL: <https://liter.kz/v-7-8->

[delakh-iz-10-investory-byli-pravy-v-spore-s-gosudarstvom-1706948789/](https://liter.kz/v-7-8-) (дата обращения: 03.05.2026).

Кейбір жағдайларда сот даулары инвесторлар тарапынан экологиялық немесе салықтық міндеттемелердің толық сақталмауы салдарынан туындайды, бұл инвестициялық процестің барлық қатысушыларының тәртібін арттыру қажеттігін көрсетеді.

Осылайша, формалды түрде прогрессивті процессуалдық кодекстерге ие ұлттық әкімшілік әділет жүйесі құқық қолдану практикасын одан әрі жетілдіруді қажет етеді, әсіресе процессуалдық мерзімдерді сақтау, нормаларды бірізді түсіндіру және дәлелдемелік базаны қалыптастыру бөлігінде. Бұл мән-жай инвесторлардың құқықтарын қорғаудың халықаралық тетіктеріне жүгіну қажеттігін объективті түрде айқындайды, алайда олардың да өзіндік институционалдық және процессуалдық ерекшеліктері мен шектеулері бар. Осыған байланысты инвесторлар құқықтарын қорғау жүйесін кешенді түрде реформалау қажеттілігі туындайды.

4. Инвестициялық дауларды санаттау және арбитраждық талқылаулардың маңызы

Инвестициялық дауларды талдау теориялық тұжырымдамалардан эмпирикалық деректерге көшуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде халықаралық және ұлттық тетіктердің де сұранысқа ие екендігін растайды. Шетелдік арбитраждарға жүгіну негіздерінің кең ауқымын төрт негізгі санатқа топтастыруға болады:

(1) фискалдық даулар – салықтар мен айыппұлдарды заңсыз өндіріп алу, валюталық шектеулер;

(2) шарттық даулар – шарттық міндеттемелердің орындалмауы, инвестициялық келісімшарттардың бұзылуы;

(3) реттеушілік шаралар – жер қойнауын пайдалану құқығынан айыру, акцияларды ұлттандыру, экспроприация және компанияларды тарату;

(4) сот және әкімшілік актілер – Қазақстан соттарының шешімдері, Үкімет пен жергілікті органдардың әрекеттері.

Нақты мысалдарға мыналар жатады: жер қойнауын пайдалану құқығынан айыру, банк акцияларын ұлттандыру, фармацевтикалық компанияны экспроприациялау,

кепілдіктердің сақталмауы, монополияға қарсы айыппұлдар салу, мемлекет тарапынан қудалау, құрылыс жобаларын тоқтату және басқалар.²¹ Реттеушілік шаралар тарапынан жасалған құқықбұзушылық ретінде британдық Victoria Oil & Gas компаниясының Қазақстанға қарсы талабын келтіруге болады. 2006 жылдан бастап Атырау облысындағы Кемеркөл кен орнын игеру лицензиясына иелік еткен компания 2008 жылы облыстық экономикалық соттың шешімімен бұл құқықтан айырылып, лицензия басқа операторға берілген. Victoria Oil & Gas Ұлыбритания мен Канадада байланысты сот талқылауларында жеңіске жеткеніне қарамастан, дау түпкілікті реттелмеген күйінде қалған. 2025 жылғы наурызда компания ICSID-те арбитраждық талабын тіркеп, өз шығындарын шамамен 500 млн АҚШ доллары көлемінде бағалаған.²² Бұл мысал шетелдік юрисдикцияларда формалды соттық қорғау болған жағдайда да дауды түпкілікті реттеу үшін халықаралық арбитраждық тетіктерге жүгіну қажеттігін көрсетеді, ал мемлекет әрекеттері формалды түрде экспроприация болып табылмағанымен, инвестор құқықтарының бұзылуы ретінде саралануы мүмкін. Сонымен қатар, ЮНКТАД деректер базасын талдау Қазақстанға қарсы талап-арыздардың елеулі бөлігі салықтық даулармен және келісімшарттарды бұзумен байланысты екенін айқындайды, бұл Қаржы министрлігінің ұлттық соттардағы істерді ұтылу үлесінің жоғары екендігі туралы деректермен өзара үйлеседі.

Қолда бар мәліметтерге сәйкес, 2026 жылдың басына қарай ICSID шеңберінде Қазақстанға қарсы кемінде 15 іс қаралуда, олардың шамамен жартысы салықтық талаптарға қатысты. Бұл фискалдық даулардың жүйелі сипатын растайды. Талап-арыздардың әртүрлілігі мемлекеттің тек реттеуші ғана емес, сонымен қатар әрекеттері жиі дау нысанына айналатын контрагент ретінде де көрінетінін дәлелдейді, бұл әкімшілік рәсімдерді жүйелі түрде реформалауды талап етеді.

Сонымен қатар, ICSID-те дауды қарау үшін тараптардың жазбаша арбитраждық

²¹ Investment Dispute Settlement Navigator – Kazakhstan.

²² Victoria Oil & Gas and others v. Kazakhstan. URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement/cases/1436/victoria-oil-gas-and-others-v-kazakhstan> (accessed: 04.05.2026).

келісімі қажет. Бұл талап еріктілік қағидатын қамтамасыз еткенімен, келісімшарттарында арбитраждық ескертпе көзделмеген инвесторлар үшін қосымша кедергі қалыптастырады, салдарынан олар ұлттық соттарға жүгінуге мәжбүр болады. Екінші жағынан, дәл осы ерікті келісімнің болуы арбитраждық процестің қамтамасыз етіп, юрисдикцияны мәжбүрлі түрде таңуды болдырмайды. Барлық санаттардағы инвестициялық даулардың кең таралуы халықаралық та, ұлттық та тетіктердің қазіргі күйінде превентивтік қорғауды толық көлемде қамтамасыз ете алмайтынын көрсетеді. Аталған қорытынды даулар санын қысқартуға және олардың алдын алуды бақылауды күшейтуге бағытталған соңғы институционалдық реформаны – №1125 Президент Жарлығын бағалау қажеттілігіне алып келеді.

Қарастырылған эмпирикалық деректер кешені – Қаржы министрлігінің істерді ұтылу үлесінің жоғары болуынан және мемлекеттік кірістер органдары қызметінің процессуалдық ерекшеліктерінен бастап, заңға тәуелді актілер арасындағы коллизиялар мен жалпы сот жүйесіне деген сенім деңгейінің төмендігіне дейін – 2025 жылғы 17 желтоқсандағы Президент Жарлығын қабылдауды қорғау парадигмасын өзгертуге қабілетті маңызды институционалдық қадам ретінде айқындайды. Инвестициялық омбудсмен функцияларын Қазақстан Республикасының Бас Прокурорына беру және Активтерді қайтару комитетін Инвесторлар құқықтарын қорғау комитетіне қайта құру²³ құқық қорғау әлеуеті мен даулардың алдын алу шараларын бір орталыққа шоғырландыруды білдіреді. Комитет туралы ережені (Жарлықпен бекітілген, 14-бөлім) талдау Комитетке кең ауқымды өкілеттіктер берілгенін көрсетеді: әкімшілік актілерді келісу (тексерулер, талап-арыздар, келісімшарттар жасасудан бас тарту), міндетті қорытындылар бере отырып дауларды сотқа дейін реттеу, инвесторлардың мүдделеріне әсер ететін кез келген актілерге наразылық білдіру, сондай-ақ сот актілері мен атқарушылық іс жүргізудің заңдылығын

қадағалау.²⁴ Институционалдық тұрғыдан алғанда, Жарлық залалды кейіннен өтеу моделінен превентивтік қадағалауға басымдық беруді көздейді, бұл лауазымды тұлғалардың негізсіз және процессуалдық тұрғыдан ақаулы әрекеттерін олар жасалу сатысында-ақ тоқтатуға, дауды сотқа жеткізбей шешуге теориялық мүмкіндік береді. Атап айтқанда, тексерулер мен талап-арыздарды олар берілгенге дейін келісу құқығы мемлекеттік кірістер органдарының процессуалдық бұзушылықтармен тексерулер бастауына жол бермеуге бағытталған.

Сонымен бірге, реформаны теңгерімді талдау ықтимал тәуекелдерді ескеруді талап етеді. Біріншіден, қадағалау өкілеттіктерінің прокуратурада шоғырлануы бизнеске әкімшілік бақылаудың күшеюіне алғышарттар жасайды, бұл белгілі бір жағдайларда шамадан тыс араласу ретінде бағалануы мүмкін. Екіншіден, Комитетке активтерді қайтару (суброгациялық талап-арыздар) және инвесторларды қорғау функцияларының қатар берілуі бір ведомство шеңберінде мемлекеттің фискалдық мүдделері мен инвестордың жеке мүдделері арасында әлеуетті мүдделер қақтығысын туындатады, бұл олардың нақты процессуалдық ажыратылуын талап етеді. Үшіншіден, Комитеттің өз әрекеттеріне шағымдану тетігінің Жарлықта нақты айқындалмауы (жалпы әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібімен мұндай мүмкіндік жоққа шығарылмайды) бақылаусыздық тәуекелін тудырады. Төртіншіден, Жарлықта Комитет шешім қабылдауының нақты процессуалдық мерзімдері, сондай-ақ әкімшілік актілерді келісу немесе келісуден бас тарту критерийлері (мысалы, «негізсіз» акт ұғымының мазмұны) белгіленбеген. Бұл превентивтік бақылау сатысында рәсімдердің созылуына әкеліп, жаңа бюрократиялық кедергілер қалыптастыруы мүмкін. Сонымен қатар, Жарлықтың тиімділігі формалды өкілеттіктер көлемінен гөрі, Комитеттің ішкі рәсімдерінің сапасына, оның актілерін соттық бақылау кезіндегі соттардың тәуелсіздігіне және мемлекеттік аппараттың құқық үстемдігі қағидатын дәйекті сақтау қабілетіне

²³ Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 17 желтоқсандағы № 1125 «Инвесторлардың құқықтарын қорғау және активтерді қайтару саласындағы мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру туралы» Жарлығы.

²⁴ Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 17 желтоқсандағы № 1125 «Инвесторлардың құқықтарын қорғау және активтерді қайтару саласындағы мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру туралы» Жарлығы.

байланысты болатынын атап өткен жөн. Шетелдік ұқсас институттармен (мысалы, Қытайдағы инвесторларды қорғау прокуратурасы немесе Үндістандағы инвестициялық омбудсмен институты) салыстырмалы талдау мұндай құрылымдардың табыстылығы кең өкілеттіктерден гөрі нақты регламенттеу мен атқарушы биліктен тәуелсіздікке негізделетінін көрсетеді.

Реформаның табыстылығын бағалау нақты өлшенетін индикаторларды қамтуы тиіс. Ұсынылып отырған көрсеткіштер (екі жыл ішінде мемлекетпен сот даулары санын 20 %-ға қысқарту, халықаралық арбитраждарға жүгіну санын 15 %-ға төмендету, инвестициялық дауларды қараудың орташа мерзімдерін қазіргі 12–18 айдан 6–9 айға дейін қысқарту, сондай-ақ инвесторлардың ұлттық сот жүйесіне деген сенім деңгейін арттыру) халықаралық тәжірибе мен ЭЫДҰ елдеріндегі ұқсас институттардың орташа тиімділік көрсеткіштеріне негізделіп отырып, Қазақстан жағдайына бейімделген. Мұндай индикаторларсыз реформаның тиімділігін бағалау қиын болады. Сонымен қатар, реформа бастапқы кезеңнің өзінде-ақ мемлекет тарапынан жинақталған жүйелік мәселелерді кешенді түрде шешуге ұмтылысты көрсетеді, бұл инвестициялық қауымдастық үшін оң сигнал болып табылады.

Сонымен қатар, реформаны теңгерімді талдау ықтимал тәуекелдерді ескеруді талап етеді. Біріншіден, қадағалау өкілеттіктерінің прокуратурада шоғырлануы бизнеске әкімшілік бақылаудың күшеюіне алғышарттар жасайды, бұл белгілі бір жағдайларда шамадан тыс араласу ретінде бағалануы мүмкін. Екіншіден, Комитетке активтерді қайтару (суброгациялық талап-арыздар) және инвесторларды қорғау функцияларының қатар берілуі бір орган шеңберінде мемлекеттің фискалдық мақсаттары мен инвесторлардың жеке мүдделері арасында ықтимал мүдделер қақтығысын туындатады, бұл оларды нақты процессуалдық тұрғыдан ажыратуды талап етеді. Үшіншіден, Комитеттің өз әрекеттеріне шағымдану тетігінің айқын белгіленбеуі (дегенмен оның әкімшілік сот ісін жүргізудің жалпы тәртібі шеңберінде болуы жоққа

шығарылмайды) бақылаусыздық тәуекелін туғызады. Төртіншіден, Жарлықта Комитет шешім қабылдауының нақты процессуалдық мерзімдері, сондай-ақ әкімшілік актілерді келісу немесе келісуден бас тарту критерийлері (мысалы, «негізсіз» акт ұғымының мазмұны) айқындалмаған. Бұл превентивтік бақылау кезеңінде рәсімдердің созылуына әкеліп, жаңа бюрократиялық кедергілер қалыптастыруы мүмкін. Сонымен қатар, Жарлықтың тиімділігі формалды өкілеттіктер көлемінен гөрі Комитеттің ішкі рәсімдерінің сапасына, оның актілерін соттық тексеру кезіндегі соттардың тәуелсіздігіне және мемлекеттік аппараттың құқық үстемдігі қағидатын дәйекті сақтау қабілетіне байланысты екенін атап өткен жөн. Шетелдік ұқсас институттармен (мысалы, Қытайдағы инвесторларды қорғау прокуратурасы немесе Үндістандағы инвестициялық омбудсмен институты) жүргізілген салыстырмалы талдау мұндай құрылымдардың табыстылығы кең өкілеттіктерге емес, нақты регламенттеуге және атқарушы биліктен тәуелсіздікке негізделетінін көрсетеді.

Реформаның табыстылығын бағалау нақты өлшенетін индикаторларды қамтуы тиіс. Ұсынылып отырған көрсеткіштер (екі жыл ішінде мемлекетпен сот даулары санын 20 %-ға қысқарту, халықаралық арбитраждарға жүгіну санын 15 %-ға төмендету, инвестициялық дауларды қараудың орташа мерзімдерін қазіргі 12–18 айдан 6–9 айға дейін қысқарту, сондай-ақ инвесторлардың ұлттық сот жүйесіне деген сенім деңгейін арттыру) халықаралық тәжірибе мен ЭЫДҰ елдеріндегі ұқсас институттардың орташа тиімділік көрсеткіштеріне негізделіп, Қазақстан жағдайына бейімделген. Мұндай индикаторларсыз реформаның тиімділігін бағалау қиынға соғады. Сонымен қатар, реформа бастапқы кезеңнің өзінде-ақ мемлекет тарапынан жинақталған мәселелерді жүйелі түрде шешуге ұмтылысты көрсетеді, бұл инвестициялық қауымдастық үшін оң белгі болып табылады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу қойылған мақсатқа тікелей жауап беретін келесі негізгі

қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялар ағыны тұрақты өсім динамикасын көрсеткенімен, инвесторлардың құқықтық қорғалуының сапасы асимметриялық сипатта қалып отыр. Халықаралық арбитраждық тетіктер (АХҚО жүйесі, ICSID, MIGA) шешімдердің орындалу сенімділігі тұрғысынан (орындалу критерийі) жоғары деңгейде болғанымен, олардың шағын және орта бизнес үшін қолжетімсіздігі (қолжетімділік критерийі), рәсімдердің ұзақтығы (жеделдік критерийі) және жоғары құны (күн критерийі) сияқты кемшіліктері бар. ICSID-пен салыстырғанда, АХҚО дауларды неғұрлым жедел әрі арзан шешуді ұсынады, алайда оның юрисдикциясы шектеулі. Сонымен қатар, АХҚО Соты алымдардың сараланған шкаласының (шағын талаптар үшін босату, ірі даулар үшін тіркелген мөлшерлемелер) және процессуалдық икемділіктің (тараптардың келісімі бойынша дауларды беру мүмкіндігін көздейтін ҚР АПК-нің 24-бабы) арқасында орта бизнес пен ірі инвесторлар үшін қолжетімділік пен сот төрелігінің сапасы арасындағы теңгерімді қамтамасыз ететін нақты балама ретінде қарастырылады.

Екіншіден, ұлттық әкімшілік әділет жүйесінде жүйелік процессуалдық құқық бұзушылықтар, ведомстволық иммунитеттің сақталуы және заңға тәуелді актілердің ішкі қайшылықтары орын алады, бұл құқықтық айқындық қағидатын әлсіретіп, инвесторлар үшін қосымша тәуекелдер туғызады. Құқық қолдану тәжірибесін талдау мемлекеттік кірістер органдары тарапынан орын алатын процессуалдық құқық бұзушылықтардың жиі орын алатынын көрсетті, бұл өз кезегінде ұзаққа созылған сот даулары мен қосымша шығындарға әкеледі.

Үшіншіден, №1125 Президент Жарлығы қадағалауды орталықтандыру және превентивтік тетіктерді енгізу тұрғысынан маңызды қадам болып табылады, алайда ол билік өкілеттіктерінің шоғырлануына және қорғау мен активтерді қайтару функциялары арасындағы ықтимал қайшылықтарға байланысты ішкі қарама-қайшылықтарды да қамтиды, бұл одан әрі процессуалдық нақтылауды талап етеді.

Төртіншіден, реформаның тиімділігі нақты ұйымдастырушылық және процессуалдық шараларға байланысты, олар заңға тәуелді актілер деңгейінде іске асырылуы тиіс, атап айтқанда Комитеттің актілерді келісу тәртібі бойынша нақты мерзімдер мен критерийлерді белгілеуі негізінде.

Инвестициялық ахуалды тұрақты жақсартуға қол жеткізу үшін жүргізілген талдаудан туындайтын шаралар кешенін үш негізгі бағыт бойынша іске асыру орынды :

1. Құқықтық шаралар: инвестициялық қызметті реттейтін барлық заңға тәуелді актілерді жүйелі түрде қайта қарау және үйлестіру, анықталған коллизиялар мен қайшылықтарды жою – бұл жұмыс барысында сипатталған сот дауларының негізгі себептерін жоюға мүмкіндік береді.

2. Процессуалдық шаралар: инвесторлардың құқықтарына әсер ететін мемлекеттік органдар шешімдеріне тәуелсіз сарапшылардың қатысуымен міндетті сотқа дейінгі аудит енгізу – бұл процессуалдық құқық бұзушылықтардың алдын алуға мүмкіндік береді; Инвесторлар құқықтарын қорғау комитетінің әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) арнайы сот алқасында шағымдану тетігін әзірлеу, яғни қадағалау функциясының шамадан тыс күшею тәуекелдерін теңгеруге мүмкіндік береді.

3. Институционалдық шаралар: мемлекеттік қызметшілердің кәсіби деңгейі мен процессуалдық тәртібін арттыру, әкімшілік әділет саласында міндетті оқыту бағдарламаларын енгізу және процессуалдық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті күшейту – бұл жоғарыда сипатталған институционалдық мәдениетті өзгертуге бағытталған.

Құқық үстемдігі қағидатын инвесторлар мен мемлекет тарапынан бірдей әрі дәйекті сақтау және инвестициялық процестің барлық қатысушыларының нақты есептілігін қамтамасыз ету жағдайында (яғни соттық бақылау, тәуелсіз мониторинг және Комитет қызметінің жария есептілігі тетіктерінің болуы) экономикалық өсім мен құқықтық айқындық арасындағы тұрақты теңгерімге қол жеткізу мүмкін болады. Бұл, өз кезегінде жүргізіліп отырған реформалардың түпкі мақсаты болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Федянин Ю.М. Международно-правовое регулирование иностранных инвестиций и их обеспечение в международном праве // Вестник экономики, права и социологии. – 2013. – №. 1. – С. 187-190.
- 2 Международные инвестиции и международные закупки / Под ред. Засл. деят. науки РФ, д.э.н., проф. В.Е. Есипова: учебн. пособие. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1998. – 313 с.
- 3 Фархутдинов И.З. Иностранные инвестиции в России и международное право. – Уфа: Изд-во Башкир. гос. ун-та, 2001. – 264 с.
- 4 Ибрагимов А.М. Международно-правовые гарантии в сфере защиты иностранных инвестиций // МЖМП. – 2011. – № 2 (82). – С. 135-140.

References

- 1 Fedyanin YU.M. Mezhdunarodno-pravovoye regulirovaniye inostrannykh investitsiy i ikh obespecheniye v mezhdunarodnom prave // Vestnik ekonomiki, prava i sotsiologii. – 2013. – №. 1. – S. 187-190.
- 2 Mezhdunarodnyye investitsii i mezhdunarodnyye zakupki / Pod red. Zasl. deyat. nauki RF, d.e.n., prof. V.Ye. Yesipova: uchebn. posobiye. – SPb.: Izd-vo SPbGUEF, 1998. – 313 s.
- 3 Farkhutdinov I.Z. Inostrannyye investitsii v Rossii i mezhdunarodnoye pravo. – Ufa: Izd-vo Bashkir. gos. un-ta, 2001. – 264 s.
- 4 Ibragimov A.M. Mezhdunarodno-pravovyye garantii v sfere zashchity inostrannykh investitsiy // MZHMP. – 2011. – № 2 (82). – S. 135-140.

А.Б. Отарбаева ^{1*}

¹ PhD, старший преподаватель кафедры международного права КазНУ им. аль-Фараби
(г. Алматы, Казахстан)

ORCID: 0000-0003-2131-0174; e-mail: aina.89@list.ru

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ И ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНЫХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация. В статье проведён комплексный анализ международно-правовых и национальных механизмов защиты прав иностранных инвесторов в Республике Казахстан в условиях шестикратного роста прямых иностранных инвестиций за последние два десятилетия. Актуальность исследования обусловлена сохраняющимся разрывом между формальными законодательными гарантиями и правоприменительной практикой, что формирует системные риски для инвестиционной привлекательности юрисдикции. Методологическую основу составляют формально-юридический, сравнительно-правовой и институциональный подходы, а также анализ судебной статистики и арбитражных решений за период 2020–2025 годов. В работе проанализированы ключевые международные конвенции (ICSID и MIGA), деятельность Суда Международного финансового центра «Астана», а также системные недостатки национальной административной юстиции, включая высокий уровень проигрышей государственных органов в судах и коллизии подзаконных нормативных актов. Особое внимание уделено Указу Президента Республики Казахстан № 1125 от 17 декабря 2025 года, в рамках которого оценена концентрация надзорных и превентивных функций в едином Комитете по защите прав инвесторов. Наряду с потенциальными преимуществами реформы (приоритет досудебного урегулирования споров) выявлены и имплицитные риски (чрезмерная концентрация полномочий, отсутствие чётко установленных процессуальных сроков). В заключении предложены конкретные правовые, процессуальные и институциональные меры, направленные на гармонизацию законодательства и повышение эффективности защиты прав инвесторов, что, в свою очередь, является необходимым условием устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, защита прав инвесторов, международный арбитраж, правоприменительная практика, инвестиционные споры, Казахстан.

A.B. Otarbayeva ^{1*}

¹ PhD, senior lecturer at the Department of International Law of al-Farabi KazNU
(Almaty, Kazakhstan)

ORCID: 0000-0003-2131-0174; e-mail: aina.89@list.ru

INSTITUTIONAL AND LEGAL CHALLENGES IN ENSURING THE LEGAL PROTECTION OF FOREIGN INVESTMENTS IN KAZAKHSTAN: AN ANALYSIS OF INTERNATIONAL AND NATIONAL REGULATORY MECHANISMS

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of international legal and national mechanisms for the protection of foreign investors' rights in the Republic of Kazakhstan in the context of a sixfold increase in foreign direct investment over the past two decades. The relevance of the study is обусловлена the persistent gap between formal legislative guarantees and law enforcement practice, which generates systemic risks for the investment attractiveness of the jurisdiction. The methodological framework includes formal-legal, comparative-legal, and institutional approaches, as well as an analysis of judicial statistics and arbitral awards for the period 2020–2025. The study examines key international conventions (ICSID and MIGA), the activities of the Astana International Financial Centre Court, and systemic deficiencies in national administrative justice, including a high rate of losses by state authorities in courts and conflicts among subordinate normative acts. Particular attention is paid to Presidential Decree No. 1125 of December 17, 2025, which is assessed in terms of the consolidation of supervisory and preventive functions within a unified Committee for the Protection of Investors' Rights. Alongside the potential advantages of the reform (a shift toward pre-trial dispute resolution), implicit risks are also identified (excessive concentration of powers and the absence of clearly defined procedural time limits). The conclusion proposes specific legal, procedural, and institutional measures aimed at harmonizing legislation and enhancing the effectiveness of investor protection, which constitutes a necessary condition for sustainable economic growth.*

Keywords: *foreign direct investment, protection of investors' rights, international arbitration, law enforcement practice, investment disputes, Kazakhstan.*

ГРНТИ 10.55.21

УДК 347.2/.3

DOI 10.54649/2077-9860-2026-2-74-87

Дата поступления: 17.04.2026 | Дата принятия: 29.05.2026

К.М. Ильясова¹ , Г.Т. Казиева^{2*}

¹ д.ю.н., профессор, Арбитр Казахстанского международного арбитража, арбитр Арбитражного центра Национальной палаты предпринимателей РК «Атамекен», член научно- консультативного совета при Конституционном Суде Республики Казахстан
(г. Алматы, Казахстан)

ORCID ID: 0000-0001-7293-8952; e-mail: servitut2005@mail.ru

² к.ю.н., старший научный сотрудник НИИ частного права Каспийского общественного университета (г. Алматы, Казахстан)

ORCID ID: 0000-0001-5398-4128; e-mail: gkaz@mail.ru

СИСТЕМА ВЕЩНЫХ ПРАВ НА НЕДРА И УЧАСТКИ НЕДР: ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В настоящей статье анализируется система вещных прав в сфере недропользования Республики Казахстан в контексте конституционной новеллы о принадлежности недр народу. Рассматривается правовая природа права недропользования, а также иных имущественных прав на недра и участки недр, включая право доверительного управления и право собственности, реализуемое государством в интересах народа. Методологическая база исследования основана на диалектическом, формально-юридическом и сравнительно-правовом методах, что позволило комплексно оценить действующее законодательство и доктринальные подходы. В результате исследования выявлены системные пробелы: отсутствие легального регулирования сервитутов на нераспределенные участки недр, неопределенность правового режима использования подземного пространства для строительства метрополитена, трубопроводов и иных инфраструктурных объектов, а также коллизия между геометрическим определением недр и правовым режимом добычи общераспространенных полезных ископаемых для недропользовательских целей. Обоснована необходимость корректировки геометрического подхода к определению недр либо установления четкого разграничения прав на поверхность и недра. Предложено дополнить систему вещных прав сервитутами и специальным правом пользования недрами для целей, не требующих приобретения лицензии. Практическая значимость работы состоит в разработке конкретных рекомендаций по совершенствованию Кодекса РК «О недрах и недропользовании», направленных на устранение правовой неопределенности и обеспечение баланса публичных и частных интересов в сфере недропользования.

Ключевые слова: вещные права, недропользование, недра, участки недр, право собственности, сервитут, законодательство Республики Казахстан, правовое регулирование.

Введение

Формирование эффективной системы вещных прав в сфере недропользования выступает одним из ключевых условий обеспечения баланса между публичными интересами государства и частными потребностями участников гражданского оборота. В настоящее время законодательство

Республики Казахстан признает объектами вещных прав недра и участки недр, при этом основным правовым титулом является право недропользования. Вопросы же формирования вещных прав на иные объекты – полезные ископаемые, техногенные минеральные образования и другие производные от недр образования – остаются за рамками настоящего исследования, что

* Corresponding author: gkaz@mail.ru

обусловлено их самостоятельной правовой природой и спецификой оборотоспособности.

Степень научной разработанности темы характеризуется неравномерностью. В доктрине гражданского права вопросы понятия и видов вещных прав традиционно рассматриваются применительно к земельным участкам, объектам жилищной сферы, иному недвижимому имуществу и ценным бумагам [1], тогда как в сфере недропользования системный подход к изучению вещных прав представлен лишь в отдельных комплексных работах [2], тогда как преобладающее число публикаций посвящено анализу отдельных правовых институтов – преимущественно права недропользования и сервитутов на недра (участки недр) [3]. Между тем, определение системы вещных прав в рассматриваемой сфере имеет не только теоретическое, но и прикладное значение, поскольку позволяет комплексно охарактеризовать правовые формы пользования недрами, установить правовой режим соответствующих прав и дать оценку степени удовлетворения законных интересов участников оборота посредством существующих правовых конструкций. Такой подход, кроме того, дает возможность выявить потребности, не обеспеченные действующим законодательством, и тем самым обосновать направления совершенствования системы вещных прав, способной наиболее полно отвечать запросам экономического оборота.

Актуальность исследования существенно возрастает в связи с конституционными изменениями, закрепившими принадлежность недр народу Казахстана (п. 3 ст. 6 Конституции РК), что порождает неопределенность в понимании содержания данного права, его соотношения с режимом государственной собственности и влияния на иные вещные правомочия. Дискуссионными остаются также вопросы о возможности установления сервитутов на нераспределенные недра, о правовой природе использования подземного пространства для строительства инфраструктурных объектов, не требующего приобретения права недропользования, а также о соотношении геометрического и функционального подходов к определению границ недр. Цель

настоящей работы состоит в комплексном исследовании системы вещных прав в сфере недропользования, выявлении пробелов и противоречий в правовом регулировании и разработке обоснованных предложений по совершенствованию законодательства Республики Казахстан в данной области.

Методы и материалы

Методологическая основа исследования представлена совокупностью общенаучных и специальных юридических методов. В работе использован диалектический метод познания, позволивший рассмотреть систему вещных прав в динамике развития законодательства. Формально-юридический метод применен при анализе норм Конституции РК, Гражданского кодекса РК, Кодекса РК «О недрах и недропользовании», а также Земельного кодекса РК. Сравнительно-правовой метод использован для сопоставления казахстанского законодательства с доктринальными подходами и зарубежными правовыми конструкциями. В качестве теоретической базы привлечены научные труды М.К. Сулейменова, А.В. Венедиктова, а также работы, посвященные вопросам права собственности и общенародного достояния. Эмпирическую основу составили нормативные правовые акты, акты судебных и конституционных органов, а также материалы юридической практики в сфере недропользования.

Результаты и обсуждение

В настоящее время объектами вещных прав в рассматриваемой сфере являются недра и участки недр. Что касается такой формы пользования как добыча общераспространенных полезных ископаемых (далее – ОПИ) для непредпринимательских целей, то из положений п. 1 ст. 237 Кодекса о недрах и недропользовании от 27 декабря 2017 года №

125-VI ЗРК¹ следует, что добыча ОПИ может быть осуществлена в пределах границ земельного участка. Почвенный слой в контексте положений п. 1 ст. 42 Земельного кодекса Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442² не входит в понятие земельного участка, это самостоятельный объект, но вещные права на земельный участок распространяются на почвенный слой. Соответственно, право на добычу ОПИ распространяется на почвенный слой. Добыча в границах земельного участка (на поверхности земли) и в пределах почвенного слоя с учетом геометрического подхода в определении понятия «недра», предусмотренного в п. 1 ст. 10 Кодекса о недрах, не должна формально относиться к недропользованию. Однако, добыча ОПИ для указанных целей отнесена Кодексом о недрах к сфере недропользования. Соответственно, ограничить добычу ОПИ только границами земельного участка и почвенного слоя, на наш взгляд, нельзя, и такое право должно распространяться на недра земли. Полагаем, что объектом вещного права для указанных целей является часть недр земли, находящаяся под почвенным слоем в пределах горизонтальных границ земельного участка.

Изложенный вывод основан на положениях пунктов 6 и 7 ст. 237 Кодекса о недрах³, из которых прямо следует, что рассматриваемый вид пользования относится к пользованию недрами, а также на положениях п. 1 ст. 42 ЗК РК, согласно которому предоставление права на добычу ОПИ для собственных нужд осуществляется вместе с предоставлением прав на земельный участок, под которым расположена соответствующая часть недр. Следует при этом отметить, что объем добычи ОПИ для собственных нужд не предполагает проникновение в недра на большую глубину.

Таким образом, недра и участки недр признаются законодательством РК в качестве объектов, в отношении которых могут быть сформированы вещные права. Само понятие и

признаки вещных прав являются предметом многих научных исследований, в которых освещаются также спорные вопросы теории вещных прав⁴ [4]. При этом следует отметить, что квалификацию указанных объектов в качестве вещей не разделяют авторы, которые считают, что недра, земля, другие природные ресурсы не могут быть вещами [5, с. 44]. Так, В.А. Удинцев отрицал возможность установления вещных прав на недра, основываясь на том, что такого объекта не существует [6, с. 147].

Недра и участки недр являются объектами, которые способны удовлетворить разные потребности участников гражданского оборота. Следует обратить внимание на то, что юридическое понятие «недра» не совпадает с содержащимися в них полезными ископаемыми. Недра более широкое понятие, чем полезные ископаемые. Еще в советский период существовали споры о функции недр. Одни авторы отождествляли недра с полезными ископаемыми, другие признавали, что недра обладают признаком пространства и могут быть использованы для размещения разных подземных объектов [7].

Следует отметить, что пользование недрами осуществляется посредством формирования системы вещных прав. В соответствии с действующим законодательством РК, за исключением случаев добычи ОПИ для непредпринимательских целей, государственного геологического изучения недр и геологического изучения недр, пользование недрами осуществляется через режим права недропользования путем формирования участков недр. Однако, одного режима права недропользования и указанных видов пользования недрами недостаточно, чтобы удовлетворить существующие потребности участников гражданского оборота. Так, например, в настоящее время потребности участников гражданского оборота в строительстве и эксплуатации ряда подземных объектов (коммуникационных

¹ Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI ЗРК «О недрах и недропользовании». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000125> (дата обращения: 13.04.2026).

² Кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442 «Земельный кодекс Республики Казахстан». URL:

https://adilet.zan.kz/rus/docs/K030000442_ (дата обращения: 14.04.2026).

³ Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI ЗРК «О недрах и недропользовании».

⁴ Скрябин С.В. Вещное право. Учебное пособие. - Алматы, 2009. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30523630; (дата обращения: 14.04.2026).

линий, трубопроводов, метро и других подземных сооружений, строительство которых в ст. 249 Кодекса о недрах и недропользовании⁵ не отнесено к сфере недропользования), не могут быть удовлетворены за счет установленных видов вещных прав в сфере недропользования. В частности, право недропользования для этих целей не приобретается. Другие вещные права для реализации указанных потребностей Кодексом о недрах не предусмотрены. В связи с изложенным, система вещных прав на недра в настоящее время включает в себя режим государственной собственности, реализуемой в интересах народа (п. 3 ст. 6 Конституции РК, ст. 11 Кодекса о недрах, ст. 193 ГК РК), система вещных прав на участки недр включает право недропользования, которое приобретается только для определенных целей. Так, согласно ст. 30 Кодекса о недрах в рамках лицензионного режима право недропользования приобретается для геологического изучения недр, разведки твердых полезных ископаемых (далее – ТПИ), добычи ТПИ и ОПИ, использования пространства недр и старательства. В рамках контрактного режима право недропользования согласно п. 3 ст. 35 Кодекса о недрах и недропользовании и недропользовании приобретается для разведки и добычи или добычи углеводородов, для добычи урана.

В связи с тем, что потребности участников гражданского оборота в недропользовании не ограничиваются указанными целями, возникает вопрос о том, какие имущественные права вещно-правовой природы на недра и участки недр необходимо сформировать в законодательстве РК, помимо вышеперечисленных.

Среди имущественных прав большое значение имеют вещные права. Еще в римском частном праве все вещные права делили на две категории: 1) на свое имущество (вещь), т.е. право собственности; 2) на чужое имущество, т.е. права не собственника [8]. Перечень

вещных прав в настоящее время дается в п. 1 ст. 195 ГК РК и включает, помимо права собственности, право землепользования, право хозяйственного ведения, право оперативного управления, сервитут. Этот перечень не является исчерпывающим и может включать другие вещные права, предусмотренные ГК или иными законодательными актами.

Согласно новеллам, внесенным в п. 3 ст. 6 Конституции РК⁶, в ст. 193 ГК РК⁷, отныне недра принадлежат народу Казахстана. Следует отметить, что в системе вещных прав нет такого права как принадлежность недр народу. В ГК РК, Кодексе о недрах также нет такого субъекта права собственности как «народ» и, в целом, такого субъекта имущественных отношений. Так, согласно п. 1 ст. 1 ГК РК участниками гражданских отношений являются граждане, юридические лица, государство, а также административно-территориальные единицы. Согласно п. 3 ст. 2 Кодекса о недрах и недропользовании участниками регулируемых данным Кодексом отношений являются государство, граждане и юридические лица РК⁸. Полагаем также, что принадлежность недр народу Казахстана не создает режим общей собственности всех граждан РК на недра. По сути, принадлежность недр народу должна была означать общенародную собственность, которая не относится к частной или государственной собственности. Однако, в п. 1 ст. 6 Конституции РК не предусмотрена такая форма собственности.

Вместе с тем, следует отметить, что Конституционный суд РК в своем нормативном постановлении от 11 июля 2023 г. № 20-НП «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан Закона Республики Казахстан «О возврате государству незаконно приобретенных активов», Конституционного закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституционный закон Республики Казахстан «О прокуратуре»,

⁵ Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI ЗРК «О недрах и недропользовании».

⁶ Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года). URL: https://prg.kz/document/?doc_id=1005029&pos=4;89 (дата обращения: 15.04.2026).

⁷ Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-XIII Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_ (дата обращения: 15.04.2026).

⁸ Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI ЗРК «О недрах и недропользовании».

законов Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам возврата государству незаконно приобретенных активов», «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях» и «О внесении дополнения в Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс)», ссылаясь на положения п. 3 ст. 6 Конституции РК о принадлежности недр и других природных ресурсов народу, исходит из того, что обновленная норма Основного Закона обязывает государство предпринять все необходимые меры по защите принадлежащего народу Казахстана права собственности на эти объекты и возврату незаконно полученных природных ресурсов и связанных с ними активов законному владельцу для их использования непосредственно в интересах народа, воля которого по данному вопросу отчетливо была выражена на республиканском референдуме 2022 года и закреплена в Конституции Республики Казахстан.

С такой трактовкой п. 3 ст. 6 Конституции РК, с учетом положений п. 1 указанной статьи о признании и равной защите в Республике Казахстан государственной и частной собственности, а также сохранении режима государственной собственности на недра в интересах народа Казахстана, вряд ли можно согласиться.

Признание субъектом права собственности как вещного права одновременно и народа, и государства означало бы для Казахстана применение теории разделенной собственности, которая была характерна феодальному обществу⁹. А.В. Венедиктов в своем исследовании по праву государственной собственности, изданном в далеком 1948 г., отмечал такие особенности разделенной собственности как раздел власти и интереса между несколькими индивидами и коллективами либо между коллективом и индивидом не по «горизонтали», как это имеет место при общей собственности, а по «вертикали», т. е. когда за

каждым из носителей собственности признаётся не часть (определённая или неопределённая) одного и того же права собственности, а различные по своему характеру и объёму правомочия» [9, с. 65].

В отличие от режима государственной собственности на недра, законодательством РК в настоящее время не определено содержание права народа на недра. Из ст. 11 Кодекса о недрах, ст. 193 ГК РК, следует, что при принадлежности недр народу субъектом отношений собственности остается государство. На основании изложенного, можно полагать, что режим права государственной собственности в отношении недр, осуществляемый в интересах народа, является вещно-правовым. Вместе с тем, считаем, что принадлежность недр народу Казахстана предполагает наделение его непосредственными правами, которые не предоставляют каждому гражданину по отдельности или всем вместе вещных правомочий владения, пользования и распоряжения недрами, но могут удовлетворять интересы народа, в том числе на получение информации о пользовании недрами другими субъектами, на сохранение недр как природного ресурса не только в интересах нынешнего поколения, но и будущих поколений народа Казахстана, на получение в настоящем и в будущем имущественных выгод от использования недр и др. Принадлежность недр народу предполагает также возможность влияния народа на решение различных вопросов, связанных с установлением правового режима недропользования, возникновением, осуществлением и прекращением права недропользования и иных форм пользования недрами. Средства влияния народа на решение указанных вопросов могут быть самые разные, включая формирование и участие в представительных органах, непосредственное обращение в государственные органы, принимающие решения в сфере недропользования, закрепление права на получение информации по вопросам недропользования на основании отчетов государственных органов и других

⁹ Нестерова Е.В. История права государственной собственности. URL:

https://prg.kz/document/?doc_id=30059817 (дата обращения: 15.04.2026).

источников и др.

Необходимость внесения изменения в п. 3 ст. 6 Конституции РК обосновывал Ж.С. Елюбаев. Исходя из социального назначения права о недрах и недропользовании, он отмечает, что право государственной собственности на недра обязывает к тому, чтобы недропользование имело социальную направленность, а доходы, получаемые от разработки недр, должны приносить выгоду и гражданам страны. Из этого постулата автор делает вывод о том, что государство должно делиться с собственным народом частью дохода, получаемого от недропользователей¹⁰.

Право народов на природные ресурсы вытекает из традиций римского права о приоритетном праве народа на природные ресурсы и международных договоров, пактов и конвенций. Например, в Резолюции № 626 Генеральной Ассамблеи ООН «О праве свободной эксплуатации естественных богатств и ресурсов», которая была принята в декабре 1952 г. на VII сессии, предусмотрено, что право народов свободно распоряжаться своими естественными богатствами и ресурсами и свободно их эксплуатировать является их неотъемлемым суверенным правом и соответствует целям и принципам Устава ООН. Юридически рассматриваемое право народов впервые было закреплено в ч. 2 ст. 1 и ст. 25 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах (Нью-Йорк, 19 декабря 1966 г.), где указывалось на неотъемлемые права народа полностью и свободно обладать, пользоваться и распоряжаться своими естественными богатствами и ресурсами, а также на то, что ни один народ ни в коем случае не может быть лишен принадлежащих ему средств существования. Конкретизируя содержание права на владение, пользование и распоряжение природными ресурсами и природными богатствами, Хартия экономических прав и обязанностей государств (12 декабря 1974 г.) субъектом этого права называет государство. Таким

образом, основным «распорядителем» прав на природные ресурсы, в конечном счете, признается государство как легитимный представитель народа [10].

В экономической литературе вопросы права собственности на природные ресурсы также вызывают неподдельный интерес. Так, В.В. Соколенко отмечает общую тенденцию обоснованного укрупнения субъекта собственности для использования природного ресурса в максимальной степени в интересах общества в целом [11, с. 24]. О.А. Логвиненко и В.Е. Стровский рассматривают природные ресурсы с позиции национального богатства [12, с. 130].

Ряд исследователей экономических теорий собственности на природные ресурсы являются сторонниками общенародной (общественной) собственности на недра. Д.Г. Маслов отмечает, что как фиктивный собственник государство должно предоставлять всем гражданам – сосособственникам – одинаково справедливое право присваивать плоды эксплуатации природных объектов без каких-либо исключений путем введения платы за пользование или частичное присвоение. Но на практике государство выступает как реальный собственник всех природных благ, превращая часть из них в блага ограниченного доступа (частные, клубные, коллективные), исходя из субъективных представлений уполномоченных лиц об эффективности распределения прав между индивидами¹¹. В.Т. Рязанов, Н.Н. Осадин, указывая на принадлежность воздуха и воды, земли и природных ресурсов к национальному достоянию всего населения страны, отмечают, что общенациональная собственность появляется в том случае, если право распоряжения созданным прибавочным продуктом при использовании конкретного объекта принадлежит всему обществу. Это право реализуется прямо или косвенно, через механизм прямой демократии и непосредственно-общественное присвоение произведенного дохода, посредством

¹⁰ Елюбаев Ж.С. Конституция Республики Казахстан и некоторые вопросы права собственности на недра. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31508614 (дата обращения: 15.04.2026).

¹¹ Маслов Д.Г. Проблемы спецификации прав собственности на природные ресурсы. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-spetsifikatsii-prav-sobstvennosti-na-prirodnye-resursy> (дата обращения: 13.04.2026).

представительно-демократических институтов, избираемых народом¹². Одним из последовательных сторонников общественной (общенародной) собственности на недра является Г.И. Черкасов, который разрабатывая общую теорию собственности, указывает на такие особенности содержания общественной собственности как использование и реализация не изолированно друг от друга, а только совместно, не прямо, а опосредованно через избранные представительные органы и под контролем широких слоев населения. Но при этом, автор отмечает, что нельзя при этом не учитывать опосредованный характер присвоения общенародных благ конкретными личностями. Однако, при этом, ни у кого не может быть какого-либо пая (доли) в общенародном достоянии [13].

Режим национального достояния используется в отношении природных ресурсов в ряде зарубежных государств. В литературе исследователи определяют национальное достояние как «совокупность материальных и духовных ресурсов благ и ценностей, принадлежащих народу и составляющих основу его устойчивого существования и развития», «естественное богатство, ценность всенародного значения». При этом особенностями правового режима национального достояния отмечают презумпцию преобладания общественных интересов над частными, право неограниченного круга лиц пользоваться соответствующими благами, обязанность собственника обеспечить охрану данного имущества для будущих поколений [14].

В целом относительно режима национального достояния в литературе сложились разные позиции. Так, Г.А. Мисник отмечает на необходимость введения в Конституцию РФ положения об образовании особой формы собственности, называемой всенародным достоянием, объектами которого он признает также земли и другие природные ресурсы [15, с. 40]. А.В. Заршиков, напротив, считает, что законодательное

закрепление собственности на землю через юридическую конструкцию «народного достояния» было бы преждевременным и носило бы лишь декларативный характер, поскольку само общество (народ) не готово выступать в качестве полноценного субъекта права, да и сама юридическая возможность народа, как неопределенного количества людей, объединенных наличием гражданства (то есть юридической связью с государством) иметь согласованную волю весьма сомнительна [16, с. 95].

В отечественной литературе указывается на ряд вопросов, требующих решения в связи с внесением изменений в Конституцию РК о принадлежности недр народу. Ставятся вопросы о том, будет ли разработан специальный механизм исполнения конституционных постулатов; о критериях разделения собственности народа и собственности граждан; об отличиях государственной собственности от собственности народа через режим государственной собственности; будет ли собственность народа отнесена к категории общей собственности; будет ли государство распределять доходы от эксплуатации или реализации объектов права собственности, принадлежащего народу; каким образом будет осуществляться распоряжение недрами и др.¹³.

Поставленные вопросы справедливы и, безусловно, требуют реализации конституционной нормы в законодательстве в целях осуществления права народа на недра. Принадлежность недр народу, реализуемая через режим государственной собственности, должна оказать влияние на правовой режим иных вещных прав в сфере недропользования. Следует отметить, что по мнению М.К. Сулейменова собственник всегда должен быть персонифицирован, все остальные юридические формы не обеспечивают эффективной правовой защиты. Идею общенародной собственности на недра автор расценивает как возврат по сути к тому, что было в Советском союзе, поскольку

¹² Рязанов В.Т., Осадин Н.Н. Общественная собственность и ее роль в формировании рыночной модели экономики России. URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=929> (дата обращения: 13.04.2026).

¹³ Раисова Б. Правовое регулирование о природных ресурсах в Казахстане в свете конституционных изменений, принятых на всенародном референдуме. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39306654 (дата обращения: 14.04.2026).

общенародной собственностью тоже распоряжается государство¹⁴.

Одной из основных правовых форм пользования недрами в настоящее время является право недропользования, которое согласно п. 2 ст. 17 Кодекса о недрах прямо признается вещным неделимым правом. Субъектами указанного права являются граждане и юридические лица, осуществляющие операции по недропользованию в рамках предпринимательской деятельности.

Наряду с изложенным, возникает вопрос о том, является ли указанный перечень вещных прав достаточным. Формирование системы вещных прав, которые могут возникнуть в отношении недр и участков недр, зависит от ряда факторов. Вещные права удовлетворяют имущественные и иные потребности субъектов гражданских правоотношений, и, следовательно, их система определяется тем, какой набор вещных правомочий и для каких целей нужен субъекту. Например, если нужно проложить в недрах телекоммуникационный кабель, приобретения права недропользования не требуется. Другое дело, если нужно добывать полезные ископаемые. Для этого необходимо приобрести право недропользования. Содержание такого права дает возможность правообладателю осуществлять право пользования участком недр для целей добычи полезных ископаемых.

Одним из теоретических и практических вопросов является вопрос о возможности установления на участок недр права доверительного управления как вещного права. В соответствии с Кодексом о недрах и недропользовании передача участка недр в доверительное управление национальной компании является одним из последствий прекращения права недропользования (ст.ст. 107, 108 Кодекса). Право доверительного

управления в ст. 195 ГК РК не указано в перечне вещных прав. В научной литературе правовая природа права доверительного управления является весьма спорной¹⁵. Вместе с тем, из определения, данного в п. 1 ст. 883 ГК РК¹⁶, следует, что объект доверительного управления передается доверительному управляющему во владение, пользование и распоряжение, если иное не предусмотрено договором или законодательными актами, в интересах выгодоприобретателя. Таким образом, в отношении объекта доверительного управления возникают вещные правомочия, что дает основание для отнесения права доверительного управления к вещным правам. Таким образом, согласно Кодексу о недрах операции по недропользованию могут осуществляться в рамках права недропользования, а в установленном случае – права доверительного управления.

Одним из вещных прав в ст. 195 ГК признается сервитут. Кодекс о недрах и недропользовании не предусматривает сервитут на недра или участок недр. Согласно подп. 83) ст. 1 ранее действовавшего Закона РК № 291-IV от 24 июня 2010 г. «О недрах и недропользовании» (далее – Закон о недрах 2010 г.) сервитут мог быть установлен на часть участка недр, принадлежащего другому лицу¹⁷. Таким образом, объектом сервитута признавался только участок недр. Если же недра не сформированы в участки недр, то сервитут не мог быть установлен. Положения Закона о недрах 2010 г. о сервитутах утратили силу. В заключительных и переходных положениях Кодекса о недрах не определена судьба сервитутов, которые были установлены до его вступления в силу. В этой связи, полагаем, что действие таких сервитутов сохранено до наступления оснований для их прекращения (истечение срока, расторжение договора, отказ от

¹⁴ Сулейменов М.К. Поправки в Конституцию: революционные изменения или косметические улучшения? URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32402619 (дата обращения: 14.04.2026).

¹⁵ Карагусов Ф.С. Содержание права доверительного управления имуществом. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30061094 (дата обращения: 14.04.2026).; Конусова В.Т. Правовая природа доверительного управления имуществом в контексте Гражданского кодекса Республики Казахстан. URL:

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39822005 (дата обращения: 14.04.2026).

¹⁶ Кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409 Гражданский кодекс Республики Казахстан (особенная часть). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_ (дата обращения: 14.04.2026).

¹⁷ Закон Республики Казахстан от 24 июня 2010 года № 291-IV «О недрах и недропользовании». Утратил силу Кодексом Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000291_ (дата обращения: 14.04.2026).

сервитута и др.). Что касается возможности установления сервитута на участки недр после вступления в силу Кодекса о недрах, то вопрос является достаточно дискуссионным. М.К. Сулейменов критически оценивает отсутствие в Кодексе норм, регулирующих сервитуты на недра и участки недр. Вместе с тем, по его мнению, в случае возникновения сервитутных отношений в сфере недропользования будет применяться положение о сервитуте как ограниченном целевом пользовании чужой недвижимостью. Тот факт, что в ст. 48 Кодекса о недрах нет упоминания о сервитуте в качестве обременения права недропользования, по его мнению, не может служить препятствием для применения ГК, так как п. 3 ст. 1 ГК как раз и рассчитан на случаи, когда отношения не урегулированы Кодексом о недрах¹⁸. Полагаем, что изложенная позиция М.К. Сулейменова является вполне обоснованной и способствовала бы решению возникающих проблем. Однако, представляется, что отсутствие в Кодексе о недрах прямого регулирования сервитутных отношений может стать на практике препятствием в установлении сервитута, исходя из положений ст. 48 Кодекса о недрах, из которых следует, что обременения права недропользования могут возникнуть в порядке и на условиях, предусмотренных Кодексом. В связи с этим, для устранения неопределенности следует в Кодексе о недрах прямо предусмотреть нормы, определяющие понятие, объекты, цели и основания установления, изменения, прекращения сервитутов. Объектом сервитутного права целесообразно признать не только участки недр, но и нераспределенные недра, которые не предоставлены в недропользование. Целями установления сервитутов могут быть признаны, например, прокладка и эксплуатация ниже почвенного слоя линейных объектов (трубопроводов, кабелей). Основанием возникновения сервитута целесообразно признать договор об установлении сервитута, заключаемый с недропользователем, если объектом сервитута является участок недр, либо с государством в

лице местных исполнительных органов, если объектом сервитута является часть нераспределенных недр. Кроме того, целесообразно предусмотреть, что пользование недрами в рамках сервитута не требует получения разрешения (лицензии), представления отчетности и иных документов, являющихся обязательными для недропользователей.

Следует отметить, что не все формы пользования пространством, расположенным ниже почвенного слоя, Кодекс относит к праву недропользованию. Так, в ст. 22 Кодекса предусматривается такой вид пользования как использование пространства недр. Согласно ст. 249 Кодекса оно включает исключительное право пользоваться участком недр в целях проведения одного из следующих подвидов операций:

1) размещение и эксплуатация подземных хранилищ нефти и газа, газо- и нефтепродуктов на глубине ниже пяти метров от земной поверхности;

2) размещение и (или) эксплуатация подземных мест (сооружений) для хранения или захоронения твердых, жидких и радиоактивных отходов, вредных ядовитых веществ, сброса (закачки) сточных, промышленных и технических вод в недра;

3) закачка воды в недра для искусственного восполнения запасов подземных вод, в том числе строительство и (или) эксплуатация предназначенных для этих целей подземных сооружений;

4) размещение и (или) эксплуатация объектов размещения техногенных минеральных образований горнодобывающего и (или) горно-обогатительного производств.

Соответственно, размещение в пространстве ниже почвенного слоя иных, не перечисленных в ст. 249 Кодекса о недрах объектов (в том числе, трубопроводов, метрополитена, подземных гаражей, фундаментов домов и др.), не относится к использованию пространства недр. В связи с изложенным, существующая в Казахстане проблема определения правовой природы пользования недрами для размещения

¹⁸ Сулейменов М.К. Кодекс о недрах и недропользовании 2017 года: достоинства и недостатки. URL:

<https://zangerlf.com/ru/publications/281> (дата обращения: 15.04.2026).

объектов, на строительство которых не требуется приобретения права недропользования, Кодексом о недрах не разрешена. Это вносит неопределенность в соотношение прав на поверхность земли и на недра. В связи с этим, необходимо: 1) либо отказаться от геометрического подхода в определении понятия «недра» (п. 1 ст.10 Кодекса о недрах); 2) либо отнести все формы пользования пространством, расположенным ниже почвенного слоя, к пользованию недрами в рамках сервитута, права недропользования или иного установленного права, признав основаниями пользования недрами не только контракты и лицензии, но и другие факты (приобретение прав на земельные участки, общее разрешение собственника недр, данное в Кодексе о недрах, разрешения и др.).

Необходимо также отметить, что Кодекс о недрах не отнес к праву недропользования право на добычу ОПИ для непредпринимательских целей (п. 4 ст. 237). Ранее действовавшее законодательство разграничивало добычу ОПИ (коммерческую добычу) и добычу ОПИ для собственных нужд (некоммерческую добычу). При этом критерием разграничения было намерение последующего совершения сделок в отношении добытых ОПИ. Согласно же п. 1 ст. 237 Кодекса о недрах добычей ОПИ для целей, не связанных с предпринимательством, признается добыча ОПИ для удовлетворения личных, бытовых и иных хозяйственных нужд, не связанных с осуществлением предпринимательской деятельности. Однако, это достаточно неопределенный критерий. Так, например, не ясно, является ли предпринимательской добыча ОПИ недропользователем, осуществляющим добычу УВС, на земельном участке, предоставленном в связи с заключением контракта, если ОПИ используются для строительства дорог и иных объектов месторождения (а не для их реализации и получения дохода).

Таким образом, вопросы формирования системы вещных прав в сфере

недропользования, их содержания и соотношения имеют важное значение, поскольку связаны с правовыми формами удовлетворения потребностей участников гражданского оборота. Такая система в Казахстане стала формироваться с приобретением Республикой Казахстан государственной независимости. Подход законодателя РК к определению системы и содержания вещных прав в сфере недропользования менялся неоднократно. Так, например, ранее действовавшее законодательство в содержание права недропользования включало не только право на добычу полезных ископаемых для коммерческих нужд, но и добычу ОПИ для собственных нужд. С 1 сентября 1999 г. с вступлением в силу Закона РК от 11.08.1999 г. № 467-1 в законодательство РК были введены сервитуты на участки недр¹⁹. Хотя сфера применения такого права была ограничена только участками недр и не распространялась на нераспределенные недра, потребности участников гражданского оборота в проведении ниже почвенного слоя коммуникационных линий, трубопроводов и в использовании недр для других целей, не требующих приобретения права недропользования, могли быть удовлетворены путем установления сервитутов. Кодекс о недрах не предусматривает сервитутов, что может создать на практике проблемы при возникновении потребности в приобретении такого права на недра или участки недр. В систему вещных прав также не включено право собственников и землепользователей на добычу ОПИ на своих участках для собственных нужд. Такое право не входит в содержание права на земельный участок, является самостоятельным правом, хотя основанием его возникновения является приобретение земельного участка в собственность или в землепользование. Более того, геометрический подход в определении понятия «недра» создает неопределенность в правовых основаниях пользования недрами для целей, не требующих приобретения права недропользования (строительство

¹⁹ Закон Республики Казахстан от 11 августа 1999 года № 467-1 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам недропользования и проведения нефтяных операций в

Республике Казахстан». URL: https://prg.kz/document/?doc_id=1014277 (дата обращения: 15.04.2026).

метрополитена, фундаментов и других подземных сооружений).

Заключение

Проведенное исследование позволяет констатировать, что действующая система вещных прав в сфере недропользования Республики Казахстан характеризуется внутренней противоречивостью и не в полной мере отвечает современным потребностям гражданского оборота. Установлено, что конституционная норма о принадлежности недр народу (п. 3 ст. 6 Конституции РК), имея декларативный характер в текущей редакции отраслевого законодательства, требует безотлагательной имплементации посредством разработки специального механизма реализации прав народа, включая определение содержания права на получение информации, участие в принятии решений и распределение доходов от недропользования. При этом режим государственной собственности на недра должен быть приведен в соответствие с конституционной новеллой, что предполагает не отказ от государственного титула, а его содержательное наполнение публично-правовыми обязательствами перед обществом.

В системно-правовом аспекте обоснована необходимость восполнения пробелов в законодательстве. Аргументирована целесообразность закрепления в Кодексе о недрах института сервитута, распространяющего свое действие как на участки недр, переданные в пользование, так и на нераспределенные недра, в целях строительства и эксплуатации линейных объектов. Выявленная коллизия между геометрическим подходом к определению понятия «недра» и правовым режимом добычи общераспространенных

полезных ископаемых, а также пользования подземным пространством для целей, не требующих приобретения права недропользования (строительство метрополитена, фундаментов и иных сооружений), может быть разрешена двумя альтернативными способами: либо отказом от геометрического определения недр с переходом к функциональному подходу, либо четким нормативным разграничением прав на поверхностный слой и недра с установлением упрощенного порядка использования последних для непредпринимательских целей.

На основе изложенного предлагается следующая система вещных прав в сфере недропользования: во-первых, право государственной собственности на недра, реализуемое в интересах народа; во-вторых, на участки недр – право недропользования и, в установленных законом случаях, право доверительного управления; в-третьих, на часть недр в пределах земельного участка – право собственников и землепользователей на добычу общераспространенных полезных ископаемых для непредпринимательских целей. Данную систему предлагается дополнить сервитутом на недра и участки недр, а также специальным правом пользования недрами для размещения и эксплуатации подземных сооружений, возникновение которого не обусловлено приобретением лицензии или заключением контракта. Реализация указанных предложений позволит преодолеть правовую неопределенность, обеспечить полноту удовлетворения имущественных интересов субъектов гражданских правоотношений и создать основу для дальнейшего развития института вещных прав в соответствии с потребностями экономического оборота и эволюцией доктрины гражданского права Казахстана.

Список литературы

1 Косанов Ж.Х. Право собственности, право землепользования и иные права на землю: Монография. – Алматы: Данекер, 2002. – 176 с.; Вещные права в Республике Казахстан / Отв. ред. член-корреспондент Академии наук Республики Казахстан, доктор юридических наук М.К. Сулейменов. – Алматы: «Жеті жарғы», 1999. – С. 7-36; Хаджиев А.Х. Земельное право Республики Казахстан. – Алматы, 2002. – С. 106-159.

2 Вещные права в Республике Казахстан / Отв. ред. член-корреспондент Академии наук Республики Казахстан, доктор юридических наук М.К. Сулейменов. – Алматы: «Жеті жарғы», 1999. – С. 241-256; Ильясова К.М.,

Казиева Г.Т. Правовое регулирование недропользования в Республике Казахстан. – Алматы, 2019. – С. 79-86; Ильясова К.М., Казиева Г.Т., Осипов Е.Б. Вопросы формирования системы вещных прав в сфере недропользования // Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». 2023. – № 1(109). – С. 86-95.

3 Мухитдинов Н.Б., Мороз С.П. Горное право Республики Казахстан. Учебное пособие. – Алматы: Юрист, 2004. – С. 101-153; Елюбаев Ж.С. Избранные труды. – Том. 1. Проблемы правового регулирования недропользования: отечественный опыт и зарубежная практика. Монография. – Алматы, 2014. – С. 186-209; Культелеев С.Т. Избранное: Экологическое право. Земельное право. Аграрное право / Под ред. С.П. Мороз. - в 2-х ч. Часть 1: Экологическое право. – Алматы: Caspian University, 2025. – С. 170-173.

4 Щенникова Л.В. Проблемы вещного права. – Москва: Норма: ИНФРА-М., 2020. – С. 51-56; Суханов Е.А. Вещное право: научно-познавательный очерк. – М.: Статут, 2021. – С. 44-70.

5 Чубуков Г.В. Земельная недвижимость в системе российского права // Государство и право, 1995. – № 9. – С. 44.

6 Удинцев В.А. Пределы горной свободы / В.А. Удинцев // Известия Азербайджанского политехнического института. – Баку, 1927. Вып. 3. – С. 147.

7 Сыродоев Н.А. Правовой режим недр. – М.: Юрид. Лит., 1969. – С. 18-19; Заславская Л.А. О понятии объекта права государственной собственности на недра и пользование ими // Ученые записки ВНИИСЗЮ, 1969. Вып. 16. – С. 111-119; Ерофеев Б.В. Советское земельное право. – М.: Высшая школа, 1965. – С. 321.

8 Римское частное право: Учебник/ Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юриспруденция, 1999. – С. 149, 195.

9 Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – С. 106-114.

10 Бабайцева Е.А., Головаченко В.Е. Природные ресурсы в России: вопросы права собственности // Вестник Калмыцкого университета, 2012. – №1(3). – С. 131-132.

11 Соколенко В.В. Необходимость трансформации отношений собственности на природные ресурсы. Вопросы экономики // Вестник ДВГАЭУ, 2004. – № 2. – С. 24.

12 Логвиненко О.А., Стровский В.Е. Природные ресурсы с позиции учета в составе национального богатства // Известия УГГУ, 2019. – Вып. 2(54). – С. 130.

13 Черкасов Г.И. Общая теория собственности: Учеб. пособие для вузов. - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 263 с.

14 Коновалов А.И., Кенетова Л.А. Правовой режим национального достояния // Закон и право, 2020. – №10. – С. 18-21.

15 Мисник Г.А. Модернизация правового института собственности на природные объекты в свете проекта изменений Гражданского кодекса РФ // Северо-Кавказский Юридический Вестник. 2012. – №3. – С. 40.

16 Зарщиков А.В. Соотношение понятий «народное достояние» и «государственная собственность» на землю в Российской Федерации // Бизнес в законе, 2012. – №4. – С. 95.

References

1 Kosanov ZH.KH. Pravo sobstvennosti, pravo zemlepol'zovaniya i inyye prava na zemlyu: Monografiya. – Almaty: Daneker, 2002. – 176 s.; Veshchnyye prava v Respublike Kazakhstan / Otv. red. chlen-korrespondent Akademii nauk Respubliki Kazakhstan, doktor yuridicheskikh nauk M.K. Suleymenov. – Almaty: «Zheti zharǵy», 1999. – S. 7-36; Khadzhiyev A.KH. Zemel'noye pravo Respubliki Kazakhstan. – Almaty, 2002. – S. 106-159.

2 Veshchnyye prava v Respublike Kazakhstan / Otv. red. chlen-korrespondent Akademii nauk Respubliki Kazakhstan, doktor yuridicheskikh nauk M.K. Suleymenov. – Almaty: «Zheti zharǵy», 1999. – S. 241-256; Il'yasova K.M., Kaziyeva G.T. Pravovoye regulirovaniye nedropol'zovaniya v Respublike Kazakhstan. – Almaty, 2019. – S. 79-86; Il'yasova K.M., Kaziyeva G.T., Osipov Ye.B. Voprosy formirovaniya sistemy veshchnykh prav v sfere nedropol'zovaniya // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Pravo». 2023. – № 1(109). – S. 86-95.

3 Mukhitdinov N.B., Moroz S.P. Gornoye pravo Respubliki Kazakhstan. Uchebnoye posobiye. – Almaty: Yurist, 2004. – S. 101-153; Yelyubayev ZH.S. Izbrannyye trudy. – Tom. 1. Problemy pravovogo regulirovaniya nedropol'zovaniya: otechestvennyy opyt i zarubezhnaya praktika. Monografiya. – Almaty, 2014. – S. 186-209; Kul'teleev S.T. Izbrannoye: Ekologicheskoye pravo. Zemel'noye pravo. Agrarnoye pravo / Pod red. S.P. Moroz. - v 2-kh ch. Chast' 1: Ekologicheskoye pravo. – Almaty: Caspian University, 2025. – S. 170-173.

4 Shchennikova L.V. Problemy veshchnogo prava. – Moskva: Norma: INFRA-M., 2020. – S. 51-56; Sukhanov Ye.A. Veshchnoye pravo: nauchno-poznavatel'nyy ocherk. – M.: Statut, 2021. – S. 44-70.

5 Chubukov G.V. Zemel'naya nedvizhimost' v sisteme rossiyskogo prava // Gosudarstvo i pravo, 1995. – № 9. – S. 44.

6 Udintsev V.A. Predely gornoy svobody / V.A. Udintsev // Izvestiya Azerbaydzhanskogo politekhnicheskogo instituta. – Baku, 1927. Vyp. 3. – S. 147.

7 Syrodoyev N.A. Pravovoy rezhim neдр. – M.: Yurid. Lit., 1969. – S. 18-19; Zaslavskaya L.A. O ponyatii ob'yekta prava gosudarstvennoy sobstvennosti na nedra i pol'zovaniye imi // Uchenyye zapiski VNIISZYU, 1969. Vyp. 16. – S. 111-119; Yerofeyev B.V. Sovetskoye zemel'noye pravo. – M.: Vysshaya shkola, 1965. – S. 321.

- 8 Rimskoye chastnoye pravo: Uchebnik/ Pod red. prof. I.B. Novitskogo i prof. I.S. Pereterskogo. – M.: Yurisprudentsiya, 1999. – S. 149, 195.
- 9 Venediktov A.V. Gosudarstvennaya sotsialisticheskaya sobstvennost'. – M.-L.: Izd-vo AN SSSR, 1948. – S. 106-114.
- 10 Babaytseva Ye.A., Golovchenko V.Ye. Prirodnyye resursy v Rossii: voprosy prava sobstvennosti // Vestnik Kalmytskogo universiteta, 2012. – №1(3). – S. 131-132.
- 11 Sokolenko V.V. Neobkhodimost' transformatsii otnosheniy sobstvennosti na prirodnyye resursy. Voprosy ekonomiki // Vestnik DVGAU, 2004. – № 2. – S. 24.
- 12 Logvinenko O.A., Strovskiy V.Ye. Prirodnyye resursy s pozitsii ucheta v sostave natsional'nogo bogatstva // Izvestiya UGGU, 2019. – Vyp. 2(54). – S. 130.
- 13 Cherkasov G.I. Obshchaya teoriya sobstvennosti: Ucheb. posobiye dlya vuzov. - 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: YUNITI-DANA, 2003. – 263 s.
- 14 Konovalov A.I., Kenetova L.A. Pravovoy rezhim natsional'nogo dostoyaniya // Zakon i pravo, 2020. – №10. – S. 18-21.
- 15 Misnik G.A. Modernizatsiya pravovogo instituta sobstvennosti na prirodnyye ob'yekty v svete proyekta izmeneniy Grazhdanskogo kodeksa RF // Severo-Kavkazskiy Yuridicheskiy Vestnik. 2012. – №3. – S. 40.
- 16 Zarshchikov A.V. Sootnosheniye ponyatiy «narodnoye dostoyaniye» i «gosudarstvennaya sobstvennost'» na zemlyu v Rossiyskoy Federatsii // Biznes v zakone, 2012. – №4. – S. 95.

К.М. Ильясова¹, Г.Т. Казиева²

¹ з.ғ.д., профессор, Қазақстан халықаралық арбитражының арбитрі, Қазақстан Республикасы Ұлттық кәсіпкерлер палатасы «Атамекен» Арбитраж орталығының арбитрі, Қазақстан Республикасы Конституциялық Соты жанындағы ғылыми-кеңесші кеңестің мүшесі (Алматы қ., Қазақстан)
ORCID ID: 0000-0001-7293-8952; e-mail: servitut2005@mail.ru

² з.ғ.к, Каспий қоғамдық университетінің Жеке құқық ғылыми-зерттеу институтының аға ғылыми қызметкері (Алматы қ., Қазақстан)
ORCID ID: 0000-0001-5398-4128; e-mail: gkaz@mail.ru

**ЖЕР ҚОЙНАУЫНА ЖӘНЕ ЖЕР ҚОЙНАУЫ УЧАСКЕЛЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ
ЗАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАР ЖҮЙЕСІ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДРЫ**

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасындағы жер қойнауын пайдалану саласындағы заттық құқықтар жүйесі жер қойнауының халыққа тиесілігі туралы конституциялық жаңашылдық контекстінде талданады. Жер қойнауын пайдалану құқығының құқықтық табиғаты, сондай-ақ жер қойнауына және жер қойнауы учаскелеріне қатысты өзге де мүлктік құқықтар, оның ішінде сенімгерлік басқару құқығы қарастырылды. Зерттеудің әдіснамалық негізін диалектикалық, формальды-заңдық және салыстырмалы-құқықтық әдістер құрайды, бұл қолданыстағы заңнаманы және доктриналық тәсілдерді кешенді түрде бағалауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижесінде бірқатар жүйелік олқылықтар анықталды: бөлінбеген жер қойнауы учаскелеріне сервитуттарды құқықтық реттеудің болмауы, метрополитен, құбыржолдар және өзге де инфрақұрылымдық объектілерді салу мақсатында жерасты кеңістігін пайдалану құқықтық режимінің айқын еместігі, сондай-ақ жер қойнауын геометриялық тұрғыдан айқындау мен жалпы таралған пайдалы қазбаларды кәсіпкерлік емес мақсаттар үшін өндірудің құқықтық режимі арасындағы коллизия. Жер қойнауын айқындаудың геометриялық тәсілін түзету немесе жер беті мен жер қойнауына құқықтарды нақты шектеуді белгілеу қажеттілігі негізделді. Зерттеуде заттық құқықтар жүйесін сервитуттармен және лицензия алуды талап етпейтін мақсаттар үшін жер қойнауын пайдаланудың арнайы құқығымен толықтыру ұсынылады. Жұмыстың практикалық маңыздылығы Қазақстан Республикасының «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» кодексін жетілдіруге бағытталған нақты ұсынымдарды әзірлеуден көрінеді, олар құқықтық айқынсыздықты жоюға және жер қойнауын пайдалану саласында жария және жеке мүдделердің теңгерімін қамтамасыз етуге бағытталған.

Түйін сөздер: заттық құқықтар, жер қойнауын пайдалану, жер қойнауы, жер қойнауы учаскелері, меншік құқығы, сервитут, Қазақстан Республикасының заңнамасы, құқықтық реттеу.

K.M. Ilyassova ^{1*}, G.T. Kazieva ²

¹ D.I.s., Professor, Arbitrator of the Kazakhstan International Arbitration, Arbitrator of the Arbitration Center of the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan “Atameken”, Member of the Scientific Advisory Council under the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan (Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0000-0001-7293-8952; e-mail: servitut2005@mail.ru

² C.I.s., Senior Research Fellow at the Research Institute of Private Law of the Caspian Public University (Almaty, Kazakhstan)

ORCID ID: 0000-0001-5398-4128; e-mail: gkaz@mail.ru

THE SYSTEM OF PROPERTY RIGHTS TO SUBSOIL AND SUBSOIL PLOTS: PROBLEMS OF LEGAL REGULATION AND WAYS OF IMPROVEMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. *This article analyzes the system of property rights in the field of subsoil use in the Republic of Kazakhstan in the context of the constitutional novelty establishing that subsoil belongs to the people. The legal nature of subsoil use rights, as well as other proprietary rights to subsoil and subsoil plots, including trust management rights and state ownership exercised in the interests of the people, is examined. The methodological framework of the study is based on dialectical, formal-legal, and comparative legal methods, which made it possible to comprehensively assess the current legislation and doctrinal approaches. The study reveals a number of systemic gaps, including the absence of legal regulation of servitudes over unallocated subsoil plots, the uncertainty of the legal regime governing the use of underground space for the construction of metro systems, pipelines, and other infrastructure facilities, as well as a conflict between the geometric definition of subsoil and the legal regime governing the extraction of commonly occurring minerals for non-commercial purposes. The necessity of adjusting the geometric approach to defining subsoil or establishing a clear delimitation between surface and subsoil rights is substantiated. The study proposes supplementing the system of property rights with servitudes and introducing a special right of subsoil use for purposes not requiring a license. The practical significance of the research lies in the development of specific recommendations for improving the Code of the Republic of Kazakhstan “On Subsoil and Subsoil Use,” aimed at eliminating legal uncertainty and ensuring a balance between public and private interests in the field of subsoil use.*

Keywords: *property rights, subsoil use, subsoil, subsoil plots, ownership right, servitude, legislation of the Republic of Kazakhstan, legal regulation.*

III – бөлім

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТАНУ

Раздел III

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ

Section III

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LEGAL STUDIES

G.A. Pakerman ¹

¹ PhD in Law, Associate Professor in MGIMO University (Moscow, Russia)
ORCID: 0000-0003-3957-213X; e-mail: galina.pakerman@gmail.com

LEGAL MECHANISMS FOR ATTRACTING INVESTMENT IN “GREEN” INFRASTRUCTURE UNDER THE BELT AND ROAD INITIATIVE: RUSSIAN EXPERIENCE AND INTERNATIONAL APPROACHES

Abstract. This article examines legal mechanisms for attracting private capital to green infrastructure projects associated with the Belt and Road Initiative (BRI). It investigates the conflict between the long investment cycle of infrastructure projects and the evolving character of environmental requirements. The purpose of the study is to identify a legal framework that preserves the State's regulatory powers while making the consequences of regulatory change predictable for investors. The methodological framework combines formal legal analysis, comparative legal analysis, and the case-study method. The research is grounded in the analysis of Russian national legislation on public-private partnerships, concessions, and special investment contracts, as well as an examination of international investment arbitration practice, in order to identify both the potential and the limitations of current legal instruments. Russian experience is examined through the rules on public-private partnerships and concessions, special investment contracts, and the national taxonomy of sustainable-development projects. Investment arbitration practice is assessed through the cases of *Vattenfall v. Germany* and *Rockhopper v. Italy*, taking account of the procedural status of those proceedings. The paper's contribution lies in developing an Adaptive Investment Platform, comprising dynamic regulatory clauses, ESG-linked residual-risk insurance, and multi-tiered dispute settlement. These components are proposed as the basis for a dedicated multilateral agreement on sustainable investment for BRI participants.

Keywords: Belt and Road Initiative; green infrastructure; sustainable finance; public-private partnership; concession; Special Investment Contract (SPIC); investment arbitration.

Introduction

The Belt and Road Initiative (BRI) brings together cross-border projects in transport, energy, municipal, and digital infrastructure. For such projects, differences among national regimes governing environmental regulation, disclosure, and risk allocation are especially material. The “green” status of infrastructure should therefore be understood not only as a technical attribute of an asset, but also as a legal characteristic of the project: it depends on eligibility criteria, financing terms, procedures for confirming compliance, and mechanisms for accounting for the effects of changes in mandatory requirements [1, pp. 6-7].

At the level of BRI financial institutions, voluntary benchmarks have already emerged. The Green Investment Principles are addressed primarily to financial institutions and call for the consideration of environmental, social, and

governance risks, the development of green-finance instruments, and stress testing. Yet a voluntary standard of financial practice replaces neither legislation nor a project implementation agreement; by itself, it neither allocates costs caused by a new environmental requirement nor creates investment protection under international law [1, pp. 142-143].

The research question is how to reconcile the predictability needed to attract capital to infrastructure with long payback periods and the regulatory flexibility required to achieve climate and environmental objectives. UNCTAD documents describe this issue as the need to balance the stability of the investment environment with the State's ability to pursue sustainable-development policies [2, pp. 32-33.].

Within the doctrine of international investment law, the State's right to regulate is understood not as an exception to the investment-

protection regime, but as a necessary element in its interpretation and design. Accordingly, the practically relevant issue is not an artificial “freezing” of regulation, but a clear identification of changes that fall within ordinary commercial risk, those that trigger contractual adjustment, and those that require project termination [3, pp. 6-9].

Materials and Methods

The methodological foundation of this study is built upon a combination of general scientific and special legal methods, enabling a comprehensive analysis of the legal mechanisms for attracting investment to green infrastructure.

The research materials comprise a wide range of sources. The normative legal basis includes Russian federal laws governing investment and infrastructure activities, specifically Federal Law No. 224-FZ “On Public-Private Partnerships”, Federal Law No. 115-FZ “On Concession Agreements”, and Federal Law No. 488-FZ “On Industrial Policy”. The study also analyzes the Criteria for Sustainable Development Projects approved by Government Resolution No. 1587. International legal sources are represented by investment treaties, with a particular focus on the Energy Charter Treaty, as well as doctrinal documents from the UN Conference on Trade and Development (UNCTAD). The empirical basis for the case-study method includes arbitral awards and procedural orders from the International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID) in the cases of *Vattenfall v. Germany* and *Rockhopper v. Italy*, along with scholarly commentary on these proceedings.

The formal legal method is employed to interpret the content of legal norms, identify the essential terms of contractual structures (PPP, concession, SPIC), and define the legal consequences arising from legislative changes. Comparative legal analysis is used to juxtapose the Russian legal approach to infrastructure project regulation and risk allocation with international practice, as reflected in the doctrinal positions of the World Bank and UNCTAD, and to highlight opportunities and limitations for the transplantation of legal constructs. The case-study method is applied to the analysis of investment arbitration practice. This method allows for a thorough examination of specific dispute

resolution examples to identify not only the substantive reasoning of tribunals concerning public regulation but also the procedural status of the rulings. This approach is critical for distinguishing between operative awards, negotiated settlements, and annulled decisions, which is essential for a realistic assessment of legal risks in the context of regulatory change.

Results and Discussion

1. The investment dilemma of green infrastructure

Green infrastructure depends on public regulation throughout its life cycle. During design and operation, permitted emission levels, waste-management requirements, technical connection rules, parameters of environmental impact assessment, and tariff-regulation rules may change. For investors, this creates a risk that the financial model will need to be revised; for States, it creates a duty not to forego environmentally justified increases in standards merely because of the threat of a compensation claim.

From a legal perspective, at least three types of regulatory change should be distinguished. First, an ordinary adjustment of technical requirements which, where reasonably foreseeable, forms part of commercial risk. Second, a material change that makes project performance economically disproportionate to the original parameters. Third, a regulatory or technological disruption that renders the continued operation of the asset unacceptable on environmental, health, or international-obligation grounds. Each case calls for a pre-agreed legal response: risk retention by the investor, adjustment of economic terms, or an orderly decommissioning of the asset.

This is why a universal stabilization clause excluding the application of future environmental requirements is inconsistent with the public nature of the relevant relationship. A more defensible approach is a procedure for assessing the impact of regulatory change by reference to verifiable parameters: the costs of bringing the asset into compliance, the effect on tariffs or the volume of accessible public services, the payback period, the environmental outcome, and income already earned by the investor.

2. Russian instruments: opportunities and limits of transplantation

2.1. PPPs and the concession logic of risk allocation

Under Part 1 of Article 1 of Federal Law No. 224-FZ of 13 July 2015, the purpose of Russian PPP legislation is to create legal conditions for attracting investment and improving the quality of goods, works, and services whose provision falls within the competence of public authorities. Part 2 of Article 12 of that Law requires PPP agreements to stipulate their essential terms, including the agreement's components, the parties' obligations, performance indicators, characteristics of the project asset, and financing terms. The Law thus provides a basis for specifying environmental indicators and regulatory risks in the text of the project agreement, rather than through a later arbitrary revision of its terms ¹.

As Russian scholarship notes, the contractual form of PPP combines a public-interest objective with detailed specification of the parties' reciprocal obligations; the content of the agreement is therefore decisive for risk allocation [4, pp. 18-19.]. In a green project, the essential terms should expressly include the baseline environmental standard, the methodology for measuring indicators, an independent verification procedure, notice arrangements for regulatory change, and the outer limits of possible economic adjustment.

Russian law permits the adjustment of terms not only as an abstract contractual construct. Part 3 of Article 13 of the PPP Law requires the public partner to consider private-partner proposals to amend essential terms where there is force majeure, a material change of circumstances, or impossibility of performance established by a final court decision or an antimonopoly authority decision resulting from action by public authorities. For concession agreements, Article 20 of Federal Law No. 115-FZ of 21 July 2005 provides guarantees of concessionaire rights in the event of adverse legislative change. These provisions do not eliminate the need to agree specifically on a mechanism for responding to

environmental regulation, but they show that Russian law is already familiar with the logic of controlled adaptation of a long-term infrastructure contract ².

International PPP practice confirms that, in long-term agreements, the decisive factor is not the absence of a review procedure but its predictability: a procedure open to both parties and based on clear grounds reduces the risk of opportunistic renegotiation. For BRI projects, this means that project documentation should include a regulatory-risk matrix, a procedure for verifying costs, and an exhaustive list of measures for restoring economic equilibrium [5, pp. 76-83.].

2.2. Special Investment Contracts: stabilization of conditions without a presumption of ESG status

A Special Investment Contract (SPIC) should be used as an example of legal techniques for long-term commitments, not as a self-contained green-investment regime. Under Part 1 of Article 18.1 of Federal Law No. 488-FZ of 31 December 2014, an investor under a SPIC undertakes to implement a project for the introduction, or the development and introduction, of technology for the purpose of establishing serial production of industrial goods; the public party undertakes to ensure the stability of business conditions and apply the agreed incentives. Article 18.4 of the same Law defines the limits of that stability and provides for compensation of actual loss where it is not ensured; lost profits are not compensable ³.

Accordingly, it would be incorrect to conclude that SPIC 2.0 contains a universal mandatory ESG filter. The Industrial Policy Law does not formulate ESG as an autonomous condition for concluding a Special Investment Contract. Environmental indicators may become legally binding where they are included in a specific SPIC, arise from applicable sectoral regulation, or condition the grant of a separate support measure. This qualification is especially important for comparative analysis: the value of SPICs for the BRI lies in the design of stability-

¹ Federal Law No. 224-FZ of 13 July 2015 "On Public-Private Partnership, Municipal-Private Partnership in the Russian Federation and Amendments to Certain Legislative Acts of the Russian Federation" (Part I), Art. 4350. (In Russian.). URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_182660/ (accessed: 09.05.2026).

² Federal Law No. 115-FZ of 21 July 2005 "On Concession Agreements" (Part II), Art. 3126. (In Russian.). URL:

https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_54572/ (accessed: 09.05.2026).

³ Federal Law No. 488-FZ of 31 December 2014 "On Industrial Policy in the Russian Federation". (Part I), Art. 41. (In Russian.). URL:

https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_173119/ (accessed: 10.05.2026).

of-conditions mechanisms and liability rules, not in the existence of a general “green” status for the contract.

2.3. Taxonomy and Verification in Sustainable Finance

The regulatory basis for Russia’s green filter is formed by the Criteria for Sustainable (Including Green) Development Projects, approved by Government Resolution No. 1587 of 21 September 2021. Under paragraphs 1 and 2 of the Criteria, they establish whether projects correspond to the principal directions of sustainable development and include taxonomies of green, transition, and social projects. Section I of the Criteria sets out the categories and conditions for classification as green projects, including in waste management, energy, transport, and other infrastructure sectors ⁴.

In scholarship, a taxonomy is rightly viewed not as a promotional label but as an element of the legal infrastructure of sustainable finance: it creates a common language for issuers, investors, lenders, verifiers, and public authorities. In the BRI context, this means that the compatibility of national classifications and verification procedures becomes a tool for reducing information asymmetry and preventing regulatory arbitrage [6, pp. 7-15].

However, the Russian taxonomy should not be mechanically transplanted into a cross-border project. In a multilateral framework, it is advisable to identify a minimum common core of criteria, provide for mutual recognition of verifiers subject to independence and disclosure requirements, and retain more stringent national or regional requirements as a permissible elevation of the standard.

3. Lessons from investment arbitration: accuracy of legal characterization and procedural status

For investment agreements, it is essential to distinguish substantive protection from the assessment of the lawfulness of public regulation.

Article 10 of the Energy Charter Treaty contains requirements concerning the promotion, protection, and treatment of investments; Article 13 governs expropriation; and Article 26 provides a mechanism for the settlement of investor-State disputes. The existence of these provisions alone does not automatically entail a State obligation to compensate for the consequences of every environmental measure: the analysis depends on the treaty text, the factual circumstances of the investment, the nature of the measure, causation, the quantification of loss, and the procedural conditions of the particular proceedings ⁵.

3.1. Vattenfall v. Germany

In Vattenfall v. Germany, the proceedings concerning German nuclear-energy policy were discontinued after the claimants requested discontinuance on the basis of the parties’ agreement of 25 March 2021. The ICSID order records that each party bears its own costs and that the arbitration costs are shared equally. It is therefore inaccurate to describe this case as an operative arbitral award granting the investor a fixed amount of compensation. Its practical lesson lies in the independent value of negotiated arrangements and procedural settlement mechanisms when a public-interest energy or environmental measure is implemented ⁶.

3.2. Rockhopper v. Italy: an Annulled Award and its continuing analytical value

In its Final Award of 23 August 2022, the tribunal in Rockhopper v. Italy awarded EUR 184 million in principal compensation and EUR 6,675,391 in decommissioning costs, plus interest. That result cannot, however, be treated as an account of Italy’s current legal obligation: on 2 June 2025, the ad hoc committee annulled the award in its entirety. Consequently, an analysis of legal risk must consider not only the amount awarded and the substantive reasoning, but also the procedural integrity of the tribunal and compliance with fundamental rules of procedure ⁷.

⁴ Government Resolution No. 1587 of 21 September 2021 “On the Approval of the Criteria for Sustainable (Including Green) Development Projects in the Russian Federation and the Requirements for the System for Verifying Sustainable Finance Instruments in the Russian Federation”. (In Russian.). URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_396203/ (accessed: 10.05.2026).

⁵ Energy Charter Treaty (Lisbon, 17 December 1994). Official text: Energy Charter Secretariat. URL: https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/1994_ECT.pdf (accessed: 10.05.2026).

⁶ Vattenfall AB and others v. Federal Republic of Germany, ICSID Case No. ARB/12/12, Order Taking Note of the Discontinuance, 9 November 2021, paras. 312–315, pp. 62–64. URL: <https://icsid.worldbank.org/news-and-events/news-releases/vattenfall-ab-and-others-v-federal-republic-germany-icsid-case-no-0> (accessed: 10.05.2026).

⁷ Rockhopper Italia S.p.A., Rockhopper Mediterranean Ltd and Rockhopper Exploration Plc v. Italian Republic, ICSID Case No. ARB/17/14, Final Award, 23 August 2022, para. 319, p. 113. URL: <https://icsid.worldbank.org/cases/case-database/case-detail?CaseNo=ARB/17/14> (accessed: 10.05.2026).

The police-powers doctrine and the related assessment of the good faith of a public measure do not grant States unconditional immunity. Their purpose is to determine whether a measure pursues a legitimate public purpose, is applied in a non-discriminatory and proportionate manner, and does not serve as a pretext for bad-faith interference with investors' rights. For the drafting of BRI agreements, the inference is straightforward: the right to regulate should be expressly recognized, but the consequences of its exercise must be procedurally defined and capable of verification [7, pp. 323-343.].

4. The Adaptive Investment Platform: an original *de lege ferenda* model

The proposed Adaptive Investment Platform (AIP) does not describe an existing international institution; rather, it is an original model for a project agreement and, where appropriate, an inter-State treaty. Its purpose is to transform unstructured regulatory risk into a sequence of legal procedures. The AIP gives investors no veto over environmental regulation and does not displace mandatory rules of law; it specifies how the effects of good-faith changes in requirements are to be verified and which measures may be used to preserve project viability.

4.1. Dynamic regulatory clause

The first AIP element is not absolute stabilization, but a dynamic regulatory clause. The agreement should provide for review points, for example every five years or when a pre-agreed threshold of change in an environmental indicator is reached. For each review point, the baseline and new requirements, the independent verifier, documented compliance costs, the effect on tariffs and the accessibility of public services, and the permissible adjustment measures should be specified.

The sequence of measures must be agreed in advance. Non-monetary remedies are preferable: extension of the agreement term, tariff adjustment within agreed limits, adjustment of service volume, the grant of additional support, or refinancing. Monetary compensation should be available only where these measures do not restore the agreed economic balance and the costs are substantiated. This approach is consistent with the contemporary approach to PPP renegotiation: an agreement should not contain merely a general duty to "review terms in good faith," but a

procedure, timetable, evidential requirements, and limits on discretion [8, pp. 76-83].

4.2. ESG-Linked insurance for regulatory risk

The second element is insurance against loss caused by a qualifying change in environmental regulation. This proposal is *de lege ferenda*. It differs from ordinary political-risk insurance in that the deductible, premium, or coverage limit should depend on investor conduct: verified environmental performance, completeness of disclosure, timely modernization, and compliance with agreed indicators. This creates a financial incentive to improve environmental performance before a regulatory requirement is tightened.

4.3. Multi-Tiered dispute resolution

The third element is multi-tiered dispute resolution: independent technical expertise, negotiations or mediation to adjust the project parameters, and only then expedited arbitration. Experts in environmental technology and project finance should not replace arbitrators; however, their opinions may form an evidentiary basis for determining a proportionate adjustment. The subject of the proceedings should not be limited to the binary question of breach but should include an assessment of which contractually provided mechanism can preserve the project without depriving the State of its regulatory competence.

5. A Multilateral agreement on sustainable investment for the BRI

The AIP may be used at the level of an individual project agreement, but its effect will be greater if common requirements are enshrined in a dedicated multilateral agreement on sustainable investment for the BRI (the Green Investment Treaty, or GIT). Such an agreement should not duplicate every provision of bilateral investment treaties. Its subject matter could include the conditions for a green project to qualify for special protection, minimum stress-testing requirements, and adaptation procedures in response to good-faith changes in environmental requirements.

First, the GIT should expressly recognize the State's right to regulate for the protection of the environment, the climate, and public health. That right should be matched by procedural duties: prior notice to the affected investor, disclosure of the measure's rationale, an

assessment of its project-specific impact, and negotiations within a specified period. This formulation does not exclude investment protection; rather, it moves the dispute from the realm of abstract expectations to the realm of verifiable consequences.

Second, access to special protection should be linked to an ESG stress test conducted before financial close. The baseline scenario reflects current requirements; the moderate scenario assumes a realistic tightening; and the aggressive scenario assumes a technological or regulatory disruption. A project that is not viable even under a moderate adjustment should not transfer the entire risk to the host State. For technologies that become objectively unacceptable as a result of new scientific knowledge or international obligations, a sunset clause is needed, setting out the termination of protection, accounting for profits already received, and a fair decommissioning of the asset.

Third, the GIT should combine mutual recognition of taxonomies with a minimum common core of criteria. The joint document of the China Development Bank and UNDP links the harmonization of BRI standards with respect for national conditions and, at the same time, with the development of common approaches to sustainable finance. For Russia, this creates an opportunity to use the experience of the national taxonomy and verification system without wrongly assuming that the Russian classification system is automatically applicable in all

jurisdictions.

Conclusion

The challenge of attracting investment to BRI green infrastructure is primarily legal rather than merely financial. Investors require a predictable model for the consequences of regulatory change, while States must retain the capacity to increase the level of environmental protection. Russian PPP, concession, SPIC, and sustainable-finance taxonomy regimes are useful in different ways: PPPs and concessions provide techniques for risk allocation and the adjustment of terms; SPICs demonstrate a structure for long-term stability in industrial policy; and the taxonomy and verification regime establish the criteria for access to sustainable finance.

The proposed Adaptive Investment Platform replaces the false alternative of “stability or regulation” with a system of sequential procedures: pre-investment stress testing, dynamic contractual adaptation, residual-risk insurance, and specialized dispute settlement. In a multilateral GIT format, this model can simultaneously strengthen the project’s environmental integrity, reduce uncertainty for investors, and preserve the State’s sovereign right to change regulation.

Funding and conflict of interest. This research received no external funding. The author declares no conflict of interest.

References

- 1 China Development Bank; United Nations Development Programme. Harmonizing Investment and Financing Standards towards Sustainable Development along the Belt and Road. Beijing, 2019. – 276 pp.
- 2 UNCTAD. Investment Policy Framework for Sustainable Development. New York and Geneva: United Nations, 2015. – 157 pp.
- 3 Titi C. The Right to Regulate in International Investment Law. Baden-Baden: Nomos; Hart; C.H. Beck, 2014. – 376 p.
- 4 Gromova E. A. Public-Private Partnership and Its Legal Forms: A Study Guide. – Moscow: Yustitsinform, 2019. pp. 18–19.
- 5 World Bank. “Managing Public-Private Partnership (PPP) Renegotiation: Opportunities and Risks of Using PPPs to Finance Public Infrastructure”. In Enhancing Government Effectiveness and Transparency: The Fight Against Corruption. – Washington, DC: World Bank, 2020.
- 6 Ruchkina G. F. “Legal Regulation of Green Finance for Sustainable Development in the Russian Federation”. Banking Law, 2023. – No. 4. – pp. 7-15. DOI: 10.18572/1812-3945-2023-4-7-15
- 7 Titi C. “Police Powers Doctrine and International Investment Law”. In General Principles of Law and International Investment Arbitration. – Leiden and Boston: Brill Nijhoff, 2018. – pp. 323-343.
- 8 World Bank. “Managing Public-Private Partnership (PPP) Renegotiation: Opportunities and Risks of Using PPPs to Finance Public Infrastructure”. In Enhancing Government Effectiveness and Transparency: The Fight Against Corruption. – Washington, DC: World Bank, 2020. – pp. 76–83.

Г.А. Пакерман ¹

¹ құқық саласындағы PhD, ММХКИ университетінің
қауымдастырылған профессоры (Мәскеу қ., Ресей)
ORCID: 0000-0003-3957-213X; e-mail: galina.pakerman@gmail.com

«БІР БЕЛДЕУ, БІР ЖОЛ» БАСТАМАСЫ ШЕҢБЕРІНДЕ «ЖАСЫЛ» ИНФРАҚҰРЫЛЫМҒА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ТАРТУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ: РЕСЕЙ ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

Аңдатпа. Мақала «Бір белдеу, бір жол» бастамасымен байланысты «жасыл» инфрақұрылым жобаларына жеке капитал тартудың құқықтық тетіктерін зерттеуге арналған. Зерттеуде инфрақұрылымдық жобалардың ұзақ инвестициялық циклі мен экологиялық талаптардың өзгермелі сипаты арасындағы қайшылық қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – мемлекеттің реттеушілік өкілеттіктерін сақтай отырып, реттеушілік өзгерістердің салдарын инвесторлар үшін болжамды ететін құқықтық негізді айқындау. Жұмыстың әдіснамалық негізі формальды-құқықтық талдауды, салыстырмалы-құқықтық талдауды және кейс-стади әдісін қамтиды. Зерттеу Ресей Федерациясының мемлекеттік-жеке әріптестік, концессиялар және арнайы инвестициялық келісімшарттар саласындағы ұлттық заңнамасын талдауға, сондай-ақ қолданыстағы құқықтық құралдардың мүмкіндіктері мен шектеулерін анықтау мақсатында халықаралық инвестициялық арбитраж тәжірибесін зерттеуге негізделген. Ресей тәжірибесі мемлекеттік-жеке әріптестік пен концессиялар ережелері, арнайы инвестициялық келісімшарттар және тұрақты даму жобаларының ұлттық таксономиясы арқылы қарастырылады. Инвестициялық арбитраж тәжірибесі Ваттенфол Германияға қарсы және Роконпер Италияға қарсы істері негізінде, олардың іс жүргізу мәртебесін ескере отырып талданады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы динамикалық реттеуші ережелерді, ESG қағидаттарына байланысты қалдық тәуекелдерді сақтандыруды және дауларды шешудің көпдеңгейлі жүйесін қамтитын Бейімделмелі инвестициялық платформаны (Adaptive Investment Platform) әзірлеуде көрінеді. Аталған элементтер БББЖ қатысушылары үшін тұрақты инвестициялар бойынша арнайы көпжақты келісімнің негізі ретінде ұсынылады.

Түйін сөздер: «Бір белдеу, бір жол» бастамасы; жасыл инфрақұрылым; тұрақты қаржыландыру; мемлекеттік-жеке иелік әріптестік; концессия; арнайы инвестициялық келісімшарт (SPIC); инвестициялық арбитраж.

Г.А. Пакерман ¹

¹ PhD в области права, доцент МГИМО (г. Москва, Россия)
ORCID: 0000-0003-3957-213X; e-mail: galina.pakerman@gmail.com

ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В «ЗЕЛЁНУЮ» ИНФРАСТРУКТУРУ В РАМКАХ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН ПОЯС – ОДИН ПУТЬ»: РОССИЙСКИЙ ОПЫТ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПОДХОДЫ

Аннотация. В статье исследуются правовые механизмы привлечения частного капитала в проекты «зелёной» инфраструктуры, связанные с инициативой «Один пояс – один путь» (BRI). Рассматривается конфликт между длительным инвестиционным циклом инфраструктурных проектов и динамичным характером экологических требований. Цель исследования заключается в выявлении правовой модели, обеспечивающей сохранение регуляторных полномочий государства при одновременном обеспечении предсказуемости последствий регуляторных изменений для инвесторов. Методологическая основа включает формально-юридический метод, сравнительно-правовой анализ и метод кейс-стади. Исследование базируется на анализе российского законодательства в области государственно-частного партнёрства, концессионных соглашений и специальных инвестиционных контрактов, а также на изучении практики международного инвестиционного арбитража с целью выявления как потенциала, так и ограничений действующих правовых инструментов. Российский опыт рассматривается через призму правового регулирования ГЧП и концессий, специальных инвестиционных контрактов, а также национальной таксономии проектов устойчивого развития.

Практика инвестиционного арбитража анализируется на примере дел Vattenfall против Германии и Rockhopper против Италии с учётом их процессуального статуса. Научная новизна работы заключается в разработке концепции адаптивной инвестиционной платформы (Adaptive Investment Platform), включающей динамические регуляторные оговорки, страхование остаточных рисков, связанных с ESG-факторами, а также многоуровневую систему разрешения споров. Указанные элементы предлагаются в качестве основы специализированного многостороннего соглашения о устойчивых инвестициях для участников BRI.

Ключевые слова: инициатива «Один пояс – один путь»; зелёная инфраструктура; устойчивое финансирование; государственно-частное партнёрство; концессия; специальный инвестиционный контракт (СПИК); инвестиционный арбитраж.

В.В. Тен ¹¹ PhD, ассоциированный профессор Каспийского общественного университета
(г. Алматы, Казахстан)

ORCID ID: 0009-0003-7433-2243; e-mail: Tenvv.phd@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ ИГОРНОМ БИЗНЕСЕ В СИНГАПУРЕ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ С РЕСПУБЛИКОЙ КАЗАХСТАН

Аннотация. Целью исследования было провести сравнительно-правовой анализ законодательных моделей регулирования игорного бизнеса в Республике Казахстан и Сингапуре. Определить ключевые различия в подходах, принципах и механизмах контроля. Методология включает сравнительно-правовой, системный и формально-юридический анализ содержания базовых законов исследуемых стран. Проанализированы цели правового регулирования, полномочия уполномоченных органов и механизмы государственного контроля в сфере игорного бизнеса. Законодательство Республики Казахстана основывается на модели территориальных ограничений и детальной регламентации разрешенных видов деятельности, запрещая при этом интернет-казино и деятельность иностранных операторов без лицензии. В отличие от этого, сингапурская модель регулирования ориентирована на создание единого регулирующего органа с широкими надзорными функциями и четкой задачей по минимизации социального вреда от азартных игр. Особое внимание уделено вопросам лицензирования, профилактики игровой зависимости и ограничения доступа отдельных категорий лиц к участию в азартных играх. Выявлены существенные различия в принципах регулирования: в Казахстане преобладает принцип территориального ограничения игровой деятельности, в Сингапуре – принцип ответственной организации игр под строгим надзором единого регулятора. Сингапурская модель характеризуется более комплексным подходом к обеспечению баланса между экономическими интересами государства и защитой общественных интересов.

Ключевые слова: игорный бизнес, азартные игры, сравнительно-правовой анализ, законодательство Сингапура, игровая зависимость, минимизация вреда.

Введение

Опыт Сингапура выбран в качестве объекта сравнительно-правового анализа в связи с тем, что данное государство сформировало одну из наиболее эффективных и сбалансированных моделей государственного контроля в сфере игорного бизнеса. Особый интерес представляет закрепленный на законодательном уровне принцип минимизации вреда от азартных игр, который рассматривается как одна из ключевых целей государственного регулирования данной сферы. Проведение сравнительно-правовых исследований позволяет не только выявить различия между двумя моделями контроля, но и определить

наиболее эффективные механизмы правового регулирования, возможно заслуживающие адаптации в национальном законодательстве. Как справедливо отмечает Н.Р. Максатов, сравнение национальных правовых систем позволяет не только углубить понимание особенностей их функционирования, но и выявить возможности совершенствования законодательства посредством изучения зарубежного опыта [1]. В рассматриваемом случае анализ сингапурской модели регулирования игорного бизнеса позволяет сформулировать ряд предложений по дальнейшему развитию казахстанского законодательства. Сингапур характеризуется высоким уровнем правового регулирования, жесткой системой лицензирования, эффективными механизмами финансового

мониторинга, профилактики игровой зависимости и противодействия незаконному игорному бизнесу. Дополнительную научную значимость представляет то обстоятельство, что сингапурская модель сочетает экономическую допустимость игорного бизнеса с приоритетом общественной безопасности, социальной стабильности и государственного контроля, что делает опыт Сингапура особенно актуальным для изучения в контексте совершенствования законодательства Республики Казахстан.

Азартные игры объективно связаны с риском возникновения негативных социальных последствий, что требует максимально эффективного механизма регулирования со стороны государства. Такой механизм должен обеспечивать баланс между экономическими интересами и защитой общества от возможного социального вреда. Развитие цифровых технологий расширяет доступность азартных игр, ставя новые вызовы перед системой правового регулирования.

Актуальность темы обусловлена необходимостью поиска оптимальной модели правового регулирования, способной обеспечить эффективный контроль и минимизацию негативных социальных последствий. Республика Казахстан, избравшая путь создания специальных игорных зон ¹, и Сингапур, перешедший к модели централизованного надзора через единый регулирующий орган ², представляют собой две различные, но интересные для анализа законодательные системы. Целью настоящего исследования является проведение сравнительно-правового анализа законодательства об игорном бизнесе Республики Казахстан и Сингапура, направленного на выявление структурных, институциональных и принципиальных различий в подходах к регулированию данной сферы. В рамках исследования последовательно проанализированы законы двух стран, определены их основные принципы и задачи, исследована компетенция

регулирующих органов, а также выявлены ключевые ограничительные и разрешительные механизмы. Научная новизна исследования заключается в проведении комплексного сравнительно-правового анализа современного законодательства Республики Казахстан и Сингапура в сфере игорного бизнеса, который позволил сформулировать вывод о том, что различие между исследуемыми моделями регулирования заключается не только в территориальной организации игровой деятельности, но и в различии целевых ориентиров государственного регулирования: ограничении доступности азартных игр в Казахстане и минимизации социального вреда от азартных игр в Сингапуре.

Методы и материалы

Методологическую основу исследования составили общенаучные методы анализа, синтеза и обобщения, а также специальные юридические методы: сравнительно-правовой, формально-юридический и системный анализ. Метод анализа применялся при изучении норм законодательства Казахстана и Сингапура в сфере азартных игр, синтез и обобщение – для выявления общих закономерностей и особенностей правового регулирования. Сравнительно-правовой метод использовался для сопоставления подходов двух государств к регулированию игорного бизнеса, формально-юридический – для исследования содержания правовых норм, а системный анализ – для рассмотрения законодательства как единого механизма государственного регулирования и контроля. Материальную базу исследования составили: Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219-III «Об игорном бизнесе» ³ и Закон Сингапура «О Регулирующем органе по азартным играм Сингапура» (Gambling Regulatory Authority of Singapore Act 2022) от

¹ Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219 «Об игорном бизнесе». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000219_ (дата обращения: 13.04.2026).

² Gambling Regulatory Authority Republic of Singapore Act 2022, №14. URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/GRASA2022> (accessed: 13.04.2026).

³ Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219 «Об игорном бизнесе».

11 марта 2022 года № 11/2022 ⁴, Закон Сингапура «О регулировании азартных игр» (Gambling Control Act 2022) ⁵, а также Закон Сингапура «О контроле казино» (Casino Control Act 2006) ⁶.

Результаты и обсуждение

В ходе исследования установлены особенности законодательного регулирования игорного бизнеса в Казахстане и Сингапуре. В Казахстане законодательство определяет игровой бизнес через перечень разрешенных видов деятельности (казино, зал игровых автоматов, букмекерская контора, тотализатор) и широкий перечень запрещенных видов, включая электронные и интернет-казино ⁷. В Сингапуре законодательство не содержит исчерпывающего перечня видов азартных игр, а концентрируется на создании универсального регулирующего органа.

В Казахстане действует принцип территориального ограничения: размещение игорных заведений разрешено только в специальных игорных зонах ⁸. В Сингапуре закон не устанавливает подобных географических зон, акцент сделан на интеграции казино в курортные комплексы ⁹.

Законодательство Казахстана направлено на регулирование общественных отношений в интересах граждан, общества и государства ¹⁰. Одной из ключевых функций сингапурского регулирующего органа прямо закреплена задача «способствовать ответственной игре и минимизировать вред от азартных игр» ¹¹.

Регулирование игровой индустрии в Казахстане осуществляют Правительство Республики Казахстан, уполномоченный орган и иные государственные органы в

пределах своей компетенции ¹². В Сингапуре эти функции осуществляет специализированный независимый орган – Управление по регулированию азартных игр Сингапура, на которое возложен широкий круг полномочий, включая лицензирование, надзор, проведение расследований и взаимодействие с правоохранительными органами ¹³.

В Казахстане подробно регламентированы технические и организационные требования к игорным заведениям, включая количество столов и игровых автоматов, а также требования к размеру процента выигрыша ¹⁴. В отличие от казахстанской модели, сингапурская модель регулирования устанавливает общие стандарты подотчетности и честности в организации игорного бизнеса ¹⁵.

Казахстанский законодатель активно противодействует деятельности иностранных онлайн-операторов азартных игр, формируя перечень лиц, чья деятельность является незаконной, и обязывая поставщиков платежных услуг блокировать платежи и денежные переводы в их пользу ¹⁶. В тексте сингапурского закона подобные механизмы прямого запрета деятельности иностранных онлайн-платформ не предусмотрены.

Проведенный сравнительно-правовой анализ законодательных актов Республики Казахстан и Сингапура позволяет раскрыть различные концептуальные подходы и механизмы регулирования игорного бизнеса, заложенные в национальных правовых системах исследуемых стран. Ключевым вопросом сравнительного анализа, является сопоставление двух различных подходов между жесткой территориальной локализацией игровой активности, с одной стороны, и созданием гибкой надзорной

⁴ Gambling Regulatory Authority of Republic of Singapore Act 2022, №14.

⁵ Gambling Control Act Republic of Singapore 2022, №15. URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/GCA2022> (accessed: 13.04.2026).

⁶ Casino Control Act Republic of Singapore 2006. URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/GCA2006> (accessed: 13.04.2026).

⁷ Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219 «Об игорном бизнесе».

⁸ Указанная работа 7.

⁹ Gambling Regulatory Authority Republic of Singapore Act 2022, №14.

¹⁰ Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219 «Об игорном бизнесе».

¹¹ Gambling Regulatory Authority Republic of Singapore Act 2022, №14.

¹² Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219 «Об игорном бизнесе».

¹³ Gambling Regulatory Authority Republic of Singapore Act 2022, №14.

¹⁴ Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219 «Об игорном бизнесе».

¹⁵ Gambling Regulatory Authority Republic of Singapore Act 2022, №14.

¹⁶ Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219 «Об игорном бизнесе».

системы, ориентированной на управление рисками и снижение социальных издержек, с другой стороны.

Законодательство Республики Казахстан, основанное на Законе «Об игорном бизнесе», демонстрирует модель, которую можно охарактеризовать как «ограничительно-разрешительную». Ее суть заключается в четком разграничении дозволенного и недозволенного через механизм исчерпывающих перечней. Статья 6 Закон Республики Казахстан «Об игорном бизнесе» (далее – Закон об игорном бизнесе) не только фиксирует четыре разрешенных вида деятельности (казино, зал игровых автоматов, букмекерская контора, тотализатор), но и устанавливает детализированный перечень запрещенных видов деятельности¹⁷. Особое значение имеет прямой и безусловный запрет на деятельность электронного казино и интернет-казино (п. 2 ст. 6), а также на интернет-ресурсы иностранных букмекерских контор и тотализаторов, не имеющих казахстанской лицензии (п. 2-1 ст. 6)¹⁸. Этот подход свидетельствует о стремлении законодателя максимально сузить поле легального игорного бизнеса, локализовав его в физически контролируемом пространстве и отсекая трансграничные онлайн-угрозы. Данная стратегия получает логическое развитие в принципе территориального зонирования, закрепленном в статье 11 Закона об игорном бизнесе, где размещение игорных заведений разрешается исключительно на специально определенных территориях – на побережьях Капшагайского водохранилища, Каспийского моря, озера Алаколь, Бурабайском, Панфиловском, Талгарском, Зайсанском районе и районе Марқакөл¹⁹. Таким образом, правовое регулирование в Казахстане строится по принципу создания «заповедников» для азартных игр, изолированных от основной территории страны. Такая модель направлена на физическое ограничение доступности азартных игр для населения, что направлено на ограничение доступности азартных игр для населения и связанных с ней социальных

проблем. Однако она порождает иные проблемы, такие как недоступность легальных услуг для жителей других регионов, что может подпитывать рынок нелегальных онлайн-операторов, а также концентрирует все социальные риски в конкретных локациях. Регуляторные функции в данной модели распределены между несколькими государственными органами: Правительством Республики Казахстан, определяющим политику игровой индустрии, уполномоченным органом, осуществляющим лицензирование, ведение реестров и контроль²⁰. Законодательство детально регламентирует технические параметры деятельности: минимальное количество игровых столов (30) и автоматов (60), процент выигрыша в автоматах (не ниже 95%), требования к оснащению касс и системам видеонаблюдения²¹. Такой подход ориентирован на стандартизацию и формальный контроль за материальной составляющей бизнеса.

Напротив, законодательство Сингапура, представленное Законом «О Регулирующем органе по азартным играм Сингапура» (Gambling Regulatory Authority of Singapore Act 2022) от 11 марта 2022 года (далее — Закон о регуляторе азартных игр Сингапура), воплощает модель «централизованного надзора и управления рисками». Одним из ключевых принципов регулирования азартных игр в Сингапуре является презумпция запрета: любая игорная деятельность считается незаконной, если она прямо не разрешена законодательством. В соответствии с данной моделью проведение азартных игр допускается только при наличии соответствующей лицензии, либо в иных случаях, предусмотренных законом, включая деятельность, осуществляемую на основании специальных класс-лицензий (Class Licence). Таким образом, сингапурская система регулирования построена на строгом разрешительном подходе, при котором государство сохраняет полный контроль над организацией и проведением азартных игр, допуская лишь те формы деятельности, которые соответствуют установленным

¹⁷ Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219 «Об игорном бизнесе».

¹⁸ Указанная работа 17.

¹⁹ Указанная работа 17.

²⁰ Указанная работа 17.

²¹ Указанная работа 17.

требованиям законодательства. После этого целесообразно перейти к характеристике Закона о регуляторе азартных игр Сингапура как единого регулятора отрасли²².

Данный нормативный акт не содержит перечней разрешенных или запрещенных видов азартных игр. Вместо этого он фокусируется на институциональном строительстве, создавая единый специализированный регулятор для всего сектора – Управление по регулированию азартных игр Сингапура (далее - Управление) является правопреемником органа, ранее регулировавшего только казино²³. Ключевой особенностью данной модели является законодательно закрепленная цель деятельности уполномоченного органа. Наряду с традиционными функциями лицензирования и установления стандартов, в подпункте (е) пункта (1) раздела 5 Закона о регуляторе азартных игр Сингапура особо выделена функция «поощрять ответственное отношение к азартным играм и минимизировать вред от азартных игр»²⁴. Более того, в подпункте (а) пункта (2) раздела 5 Закона о регуляторе азартных игр Сингапура подчеркивается, что при выполнении своих функций Управление должно учитывать «необходимость минимизировать вред, причиняемый азартными играми, в частности неблагоприятные социальные последствия законных азартных игр»²⁵. Это свидетельствует о принципиально ином целевом ориентире регуляторной политики: не изоляция и запрет, а управление легально существующей деятельностью для снижения ее негативных внешних эффектов. Данный подход находит отражение в норме, согласно которой казино должно функционировать как составная часть интегрированного курорта. Это свидетельствует о стремлении законодателя интегрировать игорный бизнес в более широкий сектор туризма и развлечений, а не изолировать его как самостоятельный вид

деятельности²⁶. Компетенция, закрепленная Законом о регуляторе азартных игр Сингапура, также свидетельствует о комплексном характере надзорной деятельности. Уполномоченный орган осуществляет не только регулирование деятельности операторов, но и взаимодействует с правоохранительными органами²⁷. Это создает основу для тесного взаимодействия регулятора с правоохранительной системой в целях противодействия отмыванию денег, организованной преступности и другим рискам, сопутствующим игорному бизнесу. Закон о регуляторе азартных игр Сингапура также содержит развитые положения об ответственности юридических лиц и их руководства. Согласно данным нормам, юридическое лицо совершает правонарушение, если его совершил ее сотрудник в рамках своих полномочий, а руководитель знал или должен был знать о правонарушении и не принял разумных мер для его предотвращения²⁸. Такой подход смещает акцент государственного контроля с формальной проверки соблюдения технических требований на оценку эффективности внутренних механизмов комплаенса. Особого внимания заслуживает установленный запрет на участие в азартных играх через посредников. Данная мера направлена на предотвращение обхода механизмов идентификации игроков, установленных ограничений и процедур контроля доступа к игорной деятельности. Запрет участия через третьих лиц способствует повышению прозрачности игорного рынка, обеспечивает персонализацию ответственности участников азартных игр и снижает риски использования игорной сферы в противоправных целях, включая отмывание доходов и обход мер социального контроля²⁹.

Сравнительный анализ показал, что в

²² Ho M., Gallagher S., Tan W.E. Gambling Regulations in Singapore – a Recap for the Lunar New Year // Dentons. 22 January 2024. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/Gambling%20regulations%20in%20Singapore%20-%20a%20recap%20for%20the%20Lunar%20New%20Year.pdf> (accessed: 04.04.2026).

²³ Gambling Regulatory Authority Republic of Singapore Act 2022, №14.

²⁴ Ibid. 23.

²⁵ Ibid. 23.

²⁶ Ibid. 23.

²⁷ Ibid. 23.

²⁸ Ibid. 23.

²⁹ Cheong P. When Fortune Does Not Favour the Gambler: Commentary on Singapore's Gambling Regulation Bill and Gambling Control Bill // Singapore Law Gazette, April, 2022.

основе казахстанской модели лежит принцип ограничения доступности через пространственный контроль. Таким образом, законодатель стремится сделать азартные игры географически труднодоступными для большинства граждан. Сингапурская модель базируется на принципе контролируемой доступности под надзором единого регулятора, где игра может быть более доступна физически (в рамках интегрированных курортов), но при этом ее организация и продвижение подвергаются комплексному государственному регулированию с точки зрения минимизации вреда и обеспечения прозрачности. Первая модель делает акцент на защите общества путем его физического отделения от источника риска. Вторая модель признает существование риска и фокусируется на его активном управлении через регулирование поведения операторов и продвижение ответственной игры.

Важным аспектом для обсуждения является противодействие с нелегальным игорным онлайн-сектором. Казахский законодатель избрал путь прямого запрета и создания административных барьеров: ведение перечня незаконных иностранных организаторов и возложение обязанностей на платежные системы³⁰. Данная мера носит реактивный характер и направлена на пресечение уже выявленных угроз. В сингапурском законодательстве указанные специальные механизмы не получили детальной регламентации, так как регулирование азартных игр осуществляется по дифференцированной модели, предполагающей различные требования и ограничения в зависимости от вида азартных игр и категории оператора. Казино регулируются отдельно в рамках Закона Сингапура «О контроле казино», тогда как букмекерская деятельность, лотереи и дистанционные (онлайн) формы азартных игр подпадают под действие Закона Сингапура «О регулировании азартных игр». Несмотря на консолидацию законодательства, правовой режим онлайн-азартных игр и букмекерской деятельности в Сингапуре сохраняет

самостоятельное регулирование посредством специальных лицензий и разрешительных механизмов. Вместе с тем Регулятор азартных игр Сингапура осуществляет надзор за всеми формами игровой деятельности, что обеспечивает более гибкий механизм регулирования по сравнению с моделью прямого запрета.

Сравнение регуляторных органов также демонстрирует существенные различия в подходах к государственному управлению игровой деятельностью. Казахский уполномоченный орган действует в рамках традиционной системы государственного управления, его задачи сформулированы широко: формирование политики, контроль, лицензирование, ведение реестров и так далее. В свою очередь Регулятор азартных игр Сингапура представляет собой независимый орган с четкой задачей по минимизации вреда, что придает его деятельности не только административный, но и социально-ориентированный характер. Его полномочия по обмену информацией с правоохранительными органами для предотвращения преступлений интегрируют регулятор в систему национальной безопасности.

Законодательство Сингапура представляет собой более комплексную модель регулирования, которая смещает акцент с ограничения доступности азартных игр (через изоляцию) на управление процессами и рисками. Сингапурская модель признает, что полное искоренение азартных игр невозможно, и фокусируется на том, чтобы сделать легальный сектор максимально прозрачным, ответственным и подконтрольным, одновременно активно противодействуя криминальным проявлениям. Казахская модель, с ее жесткими территориальными и видовыми ограничениями, может быть эффективна для сдерживания роста легального сектора и концентрации контроля, однако она может быть менее адаптивной к вызовам цифровой трансформации и создавать почву для развития теневого онлайн-рынка азартных игр.

URL: <https://lawgazette.com.sg/feature/when-destiny-does-not-favour-the-gambler/> (accessed: 05.04.2026).

³⁰ Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219 «Об игорном бизнесе».

Закключение

Проведенный сравнительно-правовой анализ законодательства Республики Казахстан и Сингапура в сфере игорного бизнеса позволил сформулировать следующие выводы.

Во-первых, казахстанская и сингапурская модели регулирования основаны на различных концептуальных подходах. Казахстан использует механизм территориального ограничения игровой деятельности посредством специальных игорных зон и детальной регламентации разрешенных видов деятельности. Сингапур, напротив, реализует модель централизованного государственного надзора, основанную на деятельности единого специализированного регулятора.

Во-вторых, существенным отличием сингапурского законодательства является нормативное закрепление цели минимизации социального вреда от азартных игр. В казахстанском законодательстве аналогичный принцип в качестве самостоятельной цели регулирования прямо не сформулирован.

В-третьих, сингапурская модель характеризуется высокой степенью институциональной интеграции регуляторных функций, включающих лицензирование, надзор, профилактику негативных социальных последствий азартных игр и взаимодействие с правоохранительными органами.

В-четвертых, сравнительный анализ показал, что казахстанская модель ориентирована преимущественно на ограничение доступности азартных игр, тогда как сингапурская модель направлена на управление связанными с ними рисками посредством комплексного государственного регулирования.

Практическая значимость результатов исследования состоит в возможности использования отдельных элементов сингапурского опыта при дальнейшем совершенствовании законодательства Республики Казахстан, включая нормативное закрепление принципа минимизации вреда, усиление координационной роли регулятора и развитие механизмов ответственной игры.

Список литературы

1 Максатов Н.Р. Особенности гражданского судопроизводства в Китайской Народной Республике: сравнительный анализ с Республикой Казахстан // Научные труды «Әділет», 2024. – № 1. – С. 11–18.

References

1 Maksatov N.R. Osobennosti grazhdanskogo sudoproizvodstva v Kitaiskoi Narodnoi Respublike: sravnitel'nyi analiz s Respublikoi Kazakhstan // Nauchnye trudy «Adilet», 2024. – № 1. – S. 11–18.

В.В. Тен¹

¹ PhD, Каспий қоғамдық университетінің қауымдастырылған профессоры
(Алматы қ., Қазақстан)

ORCID ID: 0009-0003-7433-2243; e-mail: Tenvv.phd@mail.ru

СИНГАПУРДАҒЫ ОЙЫН БИЗНЕСІ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫМЕН САЛЫСТЫРМАЛЫ- ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасы мен Сингапурдағы ойын бизнесін құқықтық реттеудің заңнамалық модельдеріне салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізу және олардың тәсілдері, қағидаттары мен бақылау тетіктеріндегі негізгі айырмашылықтарды айқындау болды. Зерттеу әдіснамасы зерттелетін елдердің негізгі заңдарының мазмұнына салыстырмалы-құқықтық, жүйелік және формальды-заңдық талдау жүргізуді қамтиды. Ойын бизнесі саласындағы құқықтық реттеудің мақсаттары, уәкілетті органдардың өкілеттіктері және мемлекеттік бақылау тетіктері талданды. Қазақстан Республикасының заңнамасы аумақтық шектеулер моделіне және рұқсат етілген қызмет түрлерін егжей-тегжейлі реттеуге негізделген, сонымен

қатар интернет-казинолардың қызметіне және лицензиясыз шетелдік операторлардың қызметіне тыйым салады. Бұған қарағанда, Сингапурдың реттеу моделі кең қадағалау өкілеттіктеріне ие бірыңғай реттеуші орган құруға және құмар ойындардың әлеуметтік зиянын барынша азайту міндетіне бағдарланған. Лицензиялау мәселелеріне, ойынға тәуелділіктің алдын алуға және жекелеген санаттағы адамдардың құмар ойындарға қатысуына шектеу қоюға ерекше назар аударылған. Реттеу қағидаттарындағы елеулі айырмашылықтар анықталды: Қазақстанда ойын қызметін аумақтық шектеу қағидаты басым болса, Сингапурда бірыңғай реттеушінің қатаң бақылауымен ойындарды жауапты ұйымдастыру қағидаты басым. Сингапур моделі мемлекеттің экономикалық мүдделері мен қоғамдық мүдделерді қорғау арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етудің неғұрлым кешенді тәсілімен сипатталады.

Түйін сөздер: ойын бизнесі, құмар ойындар, салыстырмалы-құқықтық талдау, Сингапур заңнамасы, ойынға тәуелділік, зиянды азайту.

V.V. Ten ¹

¹ PhD, Associate Professor of Caspian Public University (Almaty, Kazakhstan)
ORCID ID: 0009-0003-7433-2243; e-mail: Tenvv.phd@mail.ru

FEATURES OF GAMBLING LEGISLATION IN SINGAPORE: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS WITH THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The purpose of this study was to conduct a comparative legal analysis of the legislative models governing the gambling industry in the Republic of Kazakhstan and Singapore and to identify the key differences in regulatory approaches, principles, and control mechanisms. The methodology includes comparative legal, systemic, and formal legal analysis of the core legislative acts of the countries under study. The research examines the objectives of legal regulation, the powers of authorized regulatory bodies, and state control mechanisms in the gambling sector. The legislation of the Republic of Kazakhstan is based on a model of territorial restrictions and detailed regulation of permitted gambling activities, while prohibiting online casinos and the operation of foreign operators without a license. In contrast, the Singaporean regulatory model is focused on establishing a single regulatory authority with broad supervisory powers and a clear mandate to minimize the social harm associated with gambling. Particular attention is paid to licensing procedures, gambling addiction prevention measures, and restrictions on access to gambling activities for certain categories of individuals. The study reveals significant differences in regulatory principles: Kazakhstan primarily relies on the principle of territorial limitation of gambling activities, whereas Singapore follows the principle of responsible gambling under the strict supervision of a unified regulator. The Singaporean model is characterized by a more comprehensive approach to balancing the state's economic interests with the protection of public interests. The scientific novelty of the study lies in identifying the fundamental differences between the gambling regulatory models implemented in Kazakhstan and Singapore.

Keywords: gambling industry, gambling, comparative legal analysis, Singapore legislation, gambling addiction, harm minimization.

IV – бөлім

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС.
АҚПАРАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК**

Раздел IV

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС.
ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ**

Section IV

**CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE. INFORMATION LAW
AND SECURITY**

Ю.В. Козубенко ¹

¹ д.ю.н., профессор кафедры судебной деятельности и уголовного процесса имени П.М. Давыдова, начальник управления международного сотрудничества, Уральский государственный юридический университет имени В.Ф. Яковлева (Екатеринбург, Россия)
ORCID ID: 0000-0002-1725-124X; e-mail: yuri.kozubenko@usla.ru

СООТНОШЕНИЕ И ВЗАИМОСВЯЗЬ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ТЕОРИИ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Аннотация. Статья посвящена исследованию соотношения и взаимосвязи уголовной ответственности и уголовного преследования как уголовно-правового и уголовно-процессуального правоотношений. Цель работы – на основе анализа общей теории правоотношений определить моменты возникновения и прекращения исследуемых правовых институтов. Методологическая основа исследования включает диалектико-материалистический подход, общенаучные методы (анализ, синтез, системно-структурный, логический) и частно-научные методы (формально-юридический, сравнительно-правовой, историко-правовой). Авторы критически переосмысливают учение о правоотношении, подвергая сомнению допустимость двойного толкования его структуры, предложенную С.С. Алексеевым, и обосновывают необходимость разграничения правоотношения как средства правового регулирования и фактического отношения, составляющего его предмет. На основе конституционного принципа презумпции невиновности и анализа норм УК РФ и УПК РФ делается вывод, что уголовная ответственность как правоотношение возникает исключительно с момента вступления в законную силу обвинительного приговора суда, а не с момента совершения преступления или привлечения лица в качестве обвиняемого. Уголовное преследование, напротив, возникает на более ранних стадиях процесса, а меры процессуального принуждения входят в его структуру, но не являются формой реализации уголовной ответственности. Результаты работы имеют значение для правильного понимания соотношения уголовно-правовых и уголовно-процессуальных институтов, а также для практического применения норм о давности, судимости и зачете предварительного заключения.

Ключевые слова: правоотношение, средство правового регулирования, обвинительный приговор, уголовная ответственность, уголовное преследование.

Введение

Переходя к рассмотрению вопроса о соотношении и взаимосвязи уголовной ответственности и уголовного преследования как уголовно-правового и уголовно-процессуального правоотношений, следует прежде всего отметить, что связь уголовно-правовых отношений с уголовно-процессуальными, как и соотношение между ними, определяются главным образом некоторыми особенностями норм материального уголовного права. Эти особенности выражаются в том, что для своей реализации, для своего применения они, как

правило, нуждаются в процессуальных нормах. Без этих последних, без их применения нормы уголовного права не реализуются, не действуют. В свое время довольно оригинально высказался по этому поводу А.Д. Прошляков: «Уголовное, уголовно-процессуальное и уголовно-исполнительное право – это тело, душа и воля. Тело без души мертво, душа без тела призрак, а отсутствие воли может привести живой организм к параличу» [1, с. 34].

Однако когда речь идет о нормах других отраслей материального права, например, гражданского, то они для своего применения, для своей реализации не нуждаются в нормах

процессуального права. Такая необходимость возникает лишь тогда, когда указанные нормы нарушаются, когда возникает необходимость в судебной защите нарушенного права.

Поскольку нормы уголовного права в большинстве случаев нуждаются для своего применения в нормах процессуального права, постольку правоотношения, возникающие при применении норм материального уголовного права, также нуждаются в уголовно-процессуальных отношениях. Думается, именно в этом следует искать разрешение вопроса о связи, о соотношении между уголовно-процессуальными и уголовно-правовыми отношениями. Эта связь, как верно заметил А.Л. Ривлин, «выражается в том, что уголовно-правовые отношения реализуются обычно через уголовно-процессуальные, а эти последние возникают и получают свое развитие лишь в связи с уголовно-правовыми отношениями» [2, с. 111].

Методы и материалы

Методологическую основу исследования составляет диалектико-материалистический подход к познанию социально-правовых явлений, предполагающий рассмотрение уголовной ответственности и уголовного преследования в их взаимосвязи, развитии и противоречивости. В работе использованы общенаучные методы: анализ и синтез – при изучении доктринальных подходов к природе правоотношения; системно-структурный метод – для определения места уголовно-правовых и уголовно-процессуальных отношений в механизме правового регулирования; логический метод – при выявлении временных границ возникновения и прекращения исследуемых правоотношений.

Частно-научные методы включают формально-юридический – для толкования норм Конституции РФ, Уголовного кодекса РФ (ст. 3, 72) и Уголовно-процессуального кодекса РФ (ст. 97, 108, 308); сравнительно-правовой – при сопоставлении позиций различных авторов по вопросам момента возникновения ответственности и преследования; историко-правовой – для анализа эволюции взглядов на теорию правоотношений в советский и постсоветский периоды.

Эмпирическую базу составили материалы судебной практики (Бюллетень Верховного Суда РСФСР 1973 г., отдельные примеры из следственной практики). Теоретической основой послужили труды ведущих ученых в области общей теории права (С.С. Алексеев, Ю.К. Толстой), уголовного права (Я.М. Брайнин, Н.А. Огурцов, А.В. Наумов, В.С. Прохоров и др.) и уголовного процесса (М.С. Строгович, А.Л. Ривлин, З.Д. Еникеев). Использование комплекса указанных методов позволило провести всесторонний критический анализ существующих концепций и обосновать авторскую позицию о моменте возникновения уголовной ответственности.

Результаты и обсуждение

Выше мы уже отметили, что и уголовная ответственность, и уголовное преследование проявляются как правоотношения, и поэтому возникновение, развитие, прекращение ответственности и преследования совпадают с теми же этапами правоотношения. Однако чтобы не смешать эти два типа (правовые и процессуальные) правоотношения, в научных и практических целях важно точно установить моменты начала и прекращения, во-первых, уголовной ответственности, во-вторых, уголовного преследования. Установление этих временных границ предопределяет конструкцию таких, например, уголовно-правовых и уголовно-процессуальных институтов, как давность уголовного преследования, снятие судимости, и имеет большое значение для решения таких уголовно-правовых и уголовно-процессуальных вопросов, как совокупность преступлений и совокупность приговоров, прекращение уголовного дела и прекращение уголовного преследования и т. д. Однако в литературе высказаны разные мнения о моменте возникновения преследования и ответственности. Думается, главный источник существования таких споров – различное понимание природы правоотношения, и в первую очередь, что мы имеем в виду, когда говорим о правоотношении как таковом.

Представляется истинным положение, согласно которому уголовно-правовые и уголовно-процессуальные правоотношения «не только самостоятельны, но и не

соотносятся друг с другом как содержание и форма» [3, с. 21]. Однако, разделяя данный подход, следует обратить внимание на то, что нередко в юридической литературе под регулируемым уголовным правом отношениями понимается фактически само преступное деяние, хотя одними авторами оно обозначается как предмет, а другими – как некоторого рода антисоциальное отношение [4, с. 109].

Уже только одно то, что регулируемые материальным и процессуальным уголовным правом отношения воспринимаются столь оригинально с точки зрения их полезности для общества, дает основание судить об уровне теоретической разработанности проблемы. Но эта оригинальность может быть объяснена достаточно просто, если принять за отправной пункт тезис: «Преступление есть отношение лица к окружающим». Вполне логично допустить, что именно такого рода отношение (преступление) как раз и выступает юридическим фактом, обуславливающим возникновение какого-то иного отношения (государства к преступнику). Стало быть, не видя оснований для характеристики антисоциальных отношений в качестве не того, что составляет социальную суть самого преступления, а того, что оно порождает, нужно подчеркнуть: какой бы точке зрения на этот счет ни отдавалось предпочтение, она в любом случае подразумевает под предметом материального и процессуального уголовного права отношения, однако не те, которые порождают отношения, требующие правового регулирования, а те, которые непосредственно подвергаются такому регулированию. Подменить один вид отношения другим – значит не только называть общественно полезные отношения отношениями противоположного свойства (антисоциальными), но и создать неразрешимую проблему в понимании структуры, в данном случае, уголовно-правовых отношений. То, как вправе или обязан вести себя индивид по отношению к другим людям, – сфера регулирования всей системы социальных норм, в том числе норм права. Когда же лицом игнорируются требования социальных норм и совершается опасный для окружающих поступок, то возникает, если можно так выразиться,

ответное отношение (реакция) общества к самому виновному, и именно оно – ответное отношение – требует своей нормативной определенности как в основаниях возникновения, так и в содержании, целях и т. д. И то, что в теоретическом плане такая определенность больше похожа на свою противоположность, в некоторой степени может быть объяснено отождествлением уголовно-правового отношения не только с уголовно-процессуальным, но и антисоциальным преступным отношением.

Однако опять же повторимся, что в науке на этот счет существует множество мнений. К примеру, «если признать, что правоотношение вообще и уголовно-правовое отношение как его разновидность есть правовая связь между субъектами, характеризующаяся наличием соответствующих друг другу прав и обязанностей, то, естественно, моментом возникновения таких прав и обязанностей и будет момент возникновения правоотношения, и ничего иного для его возникновения не требуется. Если под правоотношением понимать несколько иное, скажем, рассматривать его в качестве особого идеологического отношения, возникающего как результат воздействия права на поведение людей, то столь же естественно исключается возможность связывать уголовно-правовое отношение с фактом совершения общественно опасного деяния, предусмотренного уголовным законом. При таком понимании правоотношения норма уголовного права и преступление – предпосылки возникновения уголовно-правового отношения. Они создают права и обязанности, но не само уголовно-правовое отношение... чтобы стать действительным правоотношением, оно, как и каждое общественное отношение, должно воплотиться в деятельности» [5, с. 98]. С данным суждением можно согласиться лишь в части, касающейся представлений об источнике, порождающем отсутствие в науке единства взглядов на момент возникновения уголовных правоотношений, но вряд ли следует согласиться с таким представлением о действительной природе правового отношения, а точнее, того общественного отношения, которое возникает вследствие совершения преступления. Конечно, эта

проблема не столько уголовно-правовая или уголовно-процессуальная, сколько общеправовая, и сам факт того, что представители отдельной отрасли права в своих воззрениях ориентируются на положения, сформулированные в общей теории, возражений вызывать не должен. Однако можно ли в настоящее время считать данную теорию безупречной? Думается, что нет. Более того, позволим себе заметить, что большинство положений общей теории правоотношений требует серьезного переосмысления.

В первую очередь это касается часто экстраполируемой в уголовно-правовую и уголовно-процессуальную область знаний идеи допустимости двойного толкования структуры правоотношения. В изложении ее сторонника С.С. Алексеева суть данной идеи такова: «Если рассматривать правоотношение только как идеологическую форму, то в этом случае ему свойственно чисто юридическое содержание, складывающееся лишь из субъективных прав и обязанностей. Ничего иного в правоотношении как особой идеологической форме нет и быть не может... По-иному характеризуется строение правоотношения, если оно понимается как единство фактического материального содержания и юридической формы. В этом случае в правоотношении наряду с субъективными юридическими правами и обязанностями (составляющими его юридическое содержание) могут быть выделены еще два основных элемента: субъекты права и его объекты. Кроме того, в данном случае обособляется материальное содержание правоотношения». Поясняя необходимость второго, широкого подхода и обозначая в этой связи основными элементами структуры правоотношения его «содержание» (материальное – поведение субъектов и юридическое – субъективные права и обязанности), «субъекты права» (т. е. участники правоотношения) и «объекты правоотношения», автор пишет, что стремление выйти за пределы юридической формы продиктовано не только практическими соображениями, задачами полного анализа субъективных юридических и обязанностей, но прежде всего диалектико-материалистической концепцией

правоотношения, неразрывной связью юридической формы в правоотношении с ее фактическим содержанием [6, С. 94-95]. Заметим также, что, по мнению С.С. Алексеева, понимаемый таким образом «состав правоотношения» в полной мере соответствует сложившимся в юриспруденции научным традициям и словоупотреблению («фактический состав», «состав правонарушения») и т. д. [7].

Думается, что для обоснования столь неоднозначного толкования структуры правоотношения приведенных автором аргументов явно недостаточно. Конечно, нужно считаться с научными традициями и принятым словоупотреблением, но только не как с доказательством истинности суждений. Можно также согласиться с актуальностью для правоведения задачи анализа субъективных прав и юридических обязанностей, но это не довод для выбора того или иного подхода в ее решении. Трудно возразить что-либо и против концептуального диалектико-материалистического положения о неразрывности взаимосвязи формы и содержания как таковых. Только не свидетельствует ли данное положение об обратном – о недопустимости рассмотрения структуры правоотношения одновременно как связи субъективных прав и обязанностей, и как единства фактического и юридического? О неразрывной взаимосвязи формы и содержания можно говорить лишь применительно к некоторого рода целому, а не к форме какого-то одного и содержанию другого целого, и стало быть, сначала нужно доказать, что юридическое и фактическое могут быть рассмотрены в качестве не только взаимообусловленного, но и целого. Во-вторых, с позиций философии, о какой взаимосвязи содержания и формы может идти речь, если в рамках одной концепции одного и того же автора правоотношение интерпретируется то как идеологическая форма, имеющая исключительно юридическое содержание, то как единство фактического материального содержания и юридической формы, то как юридическое и материальное, представляющее различные стороны и стадии (состояния) единого содержания, одна из которых выступает в виде возможности (юридическое содержание),

а другая в виде действительности (материальное содержание).

Можно, конечно, принять во внимание то, что в учении о правоотношении философские категории содержания и формы используются в ином, чем в юриспруденции, смысле. Однако то же самое имеет место и при анализе каждого элемента правоотношения [8]. Между тем скорее всего некорректное применение категорий диалектики не вопрос выбора терминологии, а свидетельство небесспорности самой теории, ее основных положений. Даже допустив возможность условного толкования содержания и формы, учение о правоотношениях не может претендовать на роль научной теории без уяснения их содержания и формы в философском понимании. Кроме того, остается не совсем ясным, почему нужно говорить об условности, а не наоборот, о безусловности положения о том, что правоотношение и отношение, которое регулируется нормами права и принадлежит к числу реальных, фактических, представляют собой различные явления [9]. В этом случае правоотношение – средство правового регулирования.

Это особенно важно иметь в виду при решении вопросов, касающихся момента возникновения отношений. Одно дело, когда, встав на точку зрения С.С. Алексеева, о единстве правовой формы и фактического содержания правоотношений, мы утверждаем, что они первоначально возникают без определенного фактического материального содержания, а затем, при совершении положительных действий, юридическая форма обретает это содержание, и тем самым достигается цель правового регулирования – складывается в полном объеме фактическое отношение, которого раньше не было [7, с. 97]. Думается, что при таком подходе к решению вопроса ни о какой неразрывной связи формы и содержания правоотношения не приходится говорить. И совсем другое – когда о связи содержания и формы речь идет применительно к разным понятиям, отдельно к фактическому отношению, составляющему предмет регулирования, и к правоотношению как средству регулирования. Естественно, обособить одно понятие от другого нужно не только для того, чтобы исключить

существование формы без содержания, или, напротив, неоформленного содержания, но и для того, чтобы иметь возможность рассматривать основные – общеправовые и отраслевые – проблемы юриспруденции в ракурсе взаимодействия фактического и юридического, сущего и должного.

Один из вопросов, возникающий при осмыслении такого взаимодействия, – вопрос о соответствии «строения» фактического отношения и правоотношения. Поскольку в обоих случаях мы имеем дело с некоторого рода отношениями, то вполне логично предположить, что его онтологический и гносеологический «составы» должны быть сходными. Определяя права и обязанности участников, законодатель создает конструкцию, признаки которой в наиболее существенном виде не могут не воспроизводить состав и структуру регулируемого отношения, ибо в противном случае адресат не сможет соотнести юридическую конструкцию с описываемой ею реальностью. Важно, что при этом о сходстве «строения» допустимо говорить только тогда, когда фактическое отношение сравнивается с правоотношением, а не с правовой связью как таковой. Отношение, в котором его сторонами мыслятся участники, и связь субъективных прав и обязанностей отнюдь не одно и то же. Проблема как раз в том и состоит, что связь прав и обязанностей есть именно правовая связь, но никак не правоотношение. Споры нет, никакая отрасль юридических знаний не может не проявлять к ней интереса. Но, думается, для этого нет необходимости отождествлять отношение (правоотношение) и связь (правовую связь), ибо такого рода анализ вполне укладывается в рамки представлений о правоотношениях как отношениях, сторонами которых выступают участники, а не что-либо иное. Во всяком случае из двух подходов к «составу» правоотношения один – тот, при котором понятие правоотношения толкуется как идеологическая форма, складывающаяся исключительно из субъективных юридических прав и обязанностей, – вообще не может быть использован при уяснении правоотношения, уголовно-правового в частности, ибо предмет правового регулирования предполагает не правовые

связи, а фактически складывающиеся в обществе отношения. Что же касается второго, более пространного, широкого толкования «состава» правоотношения, то оно, думается, может и, наконец, должно служить основой для уяснения «строения» реально возникающих в обществе отношений, вопрос лишь в том, что положения общей теории права на этот счет во многом небесспорны. Так, к примеру, одной из главных связей, определяющих природу конкретных видов общественных отношений, является связь общественной деятельности и общественных отношений. Данные категории относятся к парным социологическим категориям: общественные отношения есть результат и форма деятельности людей. Единство и соотносимость этих категорий не только позволяет утверждать, что научное объяснение каждой из них с необходимостью предполагает анализ другой, но и требует определять их друг через друга. Логика учит, что предельно широкие категории не могут быть выведены через какие-то не зависящие друг от друга и не связанные взаимно определения путем подведения под еще более широкие категории. Деятельность и общественные отношения в определенном аспекте также можно рассматривать как предельно широкие категории, которые «не только взаимосвязаны и предполагают друг друга... но и при определенных условиях могут переходить одна в другую. Так, деятельность в сфере производства, политики, науки, взятая в аспекте связей, сотрудничества между людьми, выступает как их определенные отношения, а сами экономические, политические и другие отношения, взятые с точки зрения их воздействия на тот или другой объект, - как определенная деятельность» [10]. Именно поэтому в философской литературе справедливо указывается, что основанием дифференциации общественных отношений на виды являются объективно существующие сферы жизнедеятельности людей.

Определение момента возникновения правоотношений

Некритическое восприятие вышеприведенных положений не могло не сказаться на решении вопроса о моменте возникновения уголовно-правовых и

уголовно-процессуальных отношений. В немалой степени именно этим объясняется широкая распространенность мнения о возникновении уголовной ответственности как правоотношения в момент совершения преступления [11]. В подтверждение этой точки зрения ссылаются на то, что совершение общественно опасного деяния есть юридический факт, являющийся основанием возникновения уголовно-правового отношения, что общественно опасное деяние морально оценивается лицом, совершившим его, осознается им как нарушение правовой нормы, что лицо испытывает отрицательную оценку своего поведения, выраженную в правовой норме [12]. И именно с этого момента у данного лица возникает особая обязанность, возлагаемая правовой нормой, нести ответственность за ее нарушение.

Однако такая позиция вызывает, по меньшей мере, ряд сомнений. Во-первых, лицо, совершившее общественно опасное деяние, не во всех случаях может сознавать, что им совершено именно преступное деяние, да еще к тому же и общественно опасное. Навряд ли водитель грузовика (у которого среднее техническое, пусть даже высшее неюридическое образование), сбивший пешехода, представляет себе, что такое общественная опасность. (Ведь эта категория разработана юристами, и поэтому понятна исключительно только им) [13]. Далее, не всегда лицо, даже сознающее, что им совершено преступное деяние, дает правильную оценку своему поведению. И, наконец, главное – уголовно-правовые отношения возникают независимо от субъективного отношения лица, совершившего преступление, к самому факту – нарушению уголовно-правовой нормы. Правоотношение нельзя признавать реально существующим, если не установлены, не персонифицированы конкретные его участники, не определено конкретное содержание этого правоотношения.

Если признать, что уголовная ответственность возникает с момента совершения преступления, то тогда следует признать, что ее одинаково несут или понесли и лицо, привлеченное в качестве обвиняемого, дело о котором впоследствии оказалось прекращенным, и лицо, в отношении которого

вынесен и исполняется или исполнен обвинительный приговор. На самом деле, характер правоотношений в указанных случаях не равнозначен, не однороден.

Так, М.С. Строгович, касаясь вопроса о соотношении уголовного процесса и уголовного права, утверждает, что «производство по уголовному делу возбуждается и ведется для того, чтобы установить, имеется ли в данном случае действительное (курсив наш. – Ю. К.) уголовно-правовое отношение и какое именно, совершено ли преступление, кто его совершил и какую ответственность он должен нести. В начале производства по делу это уголовно-правовое отношение может быть, и обычно бывает, еще неясно: для того чтобы все это установить, необходимо провести предварительное следствие и судебное разбирательство дела. В ходе расследования и разбирательства дела возникают и развиваются различные уголовно-процессуальные правоотношения; центральное звено среди них занимают уголовно-процессуальные отношения, в которых участвует обвиняемый. По мере возникновения и развития уголовно-процессуальных отношений все более и более проявляется и делается определенным уголовно-правовое отношение, так как устанавливаются все обстоятельства совершенного преступления. Таким образом, уголовно-процессуальные отношения как бы вливаются в русло уголовно-правового отношения и конкретизируют его. Если же в ходе расследования и разбирательства уголовного дела выясняется, что преступление не было совершено, обвиняемый не виновен, тем самым устанавливается отсутствие уголовно-правового отношения, наличие которого ранее предполагалось (курсив наш. – Ю. К.). При вынесении судом обвинительного приговора и вступления этого приговора в законную силу окончательно устанавливается и делается вполне определенным уголовно-правовое отношение. При вынесении же судом и вступлении в законную силу оправдательного приговора окончательно устанавливается и делается вполне определенным отсутствие уголовно-правового отношения (этот же результат наступает и при прекращении дела

следователем, прокурором или судом)» [14, с. 49].

Опять же с суждением автора можно согласиться лишь в части того, что по мере развития уголовно-процессуальных отношений устанавливаются все обстоятельства совершенного преступления и появляется вероятность возникновения уголовно-правового отношения. Однако неверным было бы считать, что уголовно-процессуальные и уголовно-правовые отношения возникают одновременно с момента совершения преступления и параллельно развиваются. Даже если согласиться с тем подходом, что уголовно-правовое отношение (уголовная ответственность) становится действительным в момент привлечения лица в качестве обвиняемого [15, с. 27], то и этот довод, на наш взгляд, неоснователен, более того, он не соответствует закону. Несмотря на существующие примеры из судебной практики [16, с. 10-11], лицо, привлеченное в качестве обвиняемого, в том числе и то, к которому применена мера пресечения, еще не несет уголовной ответственности. Здесь еще нет уголовно-правовых отношений, здесь только уголовно-процессуальные отношения.

Заключение

Никакие теоретические конструкции не могут поколебать принцип «каждый обвиняемый в совершении преступления считается невиновным, пока его виновность не будет доказана в предусмотренном федеральным законом порядке и установлена вступившим в законную силу приговором суда» (ч. 1 ст. 49 Конституции РФ).

Отступление от конституционного принципа ответственности только в судебном порядке, по приговору суда в любой теоретической концепции уголовной ответственности неизбежно переносит ее начало (или начало ее реализации) на ту или иную досудебную стадию уголовного процесса, что придает последнему совершенно несвойственную ему в правовом государстве функцию - выступать в качестве орудия карательного воздействия, а на органы дознания и следствия возлагает вместо функции уголовного преследования не

принадлежащую им функцию осуществления правосудия. Это действительно так, поскольку сторонники такого подхода видят, как правило, начало реализации уголовной ответственности в привлечении лица в качестве обвиняемого и в применении вслед за тем таких мер принуждения, как временное отстранение от должности, заключение под стражу и т. п.

Н.А. Огурцов, например, полагает, что уголовная ответственность начинается там, где начинается государственное принуждение как последствие совершенного преступления [17, с. 161]. По мнению В.А. Якушина, если бы «некоторые меры пресечения не входили в содержание уголовной ответственности, то уголовный закон не учитывал период их применения при исчислении сроков наказания - ч. 3 ст. 72 УК РФ» [18, с. 21] А.В. Наумов считает, что меры пресечения, применяемые к подозреваемому и обвиняемому (арест, подписка о невыезде и др.), хотя и носят процессуальный характер, «однако они могут стать составной частью уголовной ответственности в материально-правовом смысле», поскольку «когда вина обвиняемого будет подтверждена обвинительным приговором, применяемые к нему меры процессуального принуждения превращаются (курсив наш. - Ю. К.) в составную часть уголовной ответственности» [19, с. 247].

Однако, на наш взгляд, любые процессуальные действия, производимые следователем в ходе предварительного расследования: возбуждение уголовного дела, привлечение в качестве обвиняемого, избрание мер пресечения - все эти и другие процессуальные действия есть средство защиты прав и законных интересов лиц и организаций, потерпевших от преступлений, но никак не реализация уголовной ответственности.

Да, действительно, процессуальные меры пресечения существенным образом ограничивают права и свободы обвиняемого. Несомненно, и то, что содержание меры пресечения — заключение под стражу — связано с такими суровыми правоограничениями, которые не присущи многим мерам уголовно-правового воздействия. Следует согласиться и с тем, что

фактическое применение мер пресечения может привести к исправлению преступника.

Однако меры пресечения не могут считаться ни уголовной ответственностью, ни уголовной ответственностью в процессуальном смысле, потому что, во-первых, закон прямо указывает, что наказуемость деяния и иные уголовно-правовые последствия определяются только уголовным кодексом (ч. 1 ст. 3 УК РФ). В правовой действительности «уголовная ответственность в процессуальном смысле» не имеет права на существование. Меры процессуального принуждения, применяемые за нарушение уголовно-процессуальных норм, являются формой реализации уголовно-процессуальной ответственности, а не уголовно-правовой.

Во-вторых, применение мер уголовно-процессуального принуждения не основывается на осуждении лица, совершившего преступление. Последующее осуждение лица не превращает ранее примененные к нему меры пресечения в тот или иной вид наказания. В правовом государстве только в обвинительном приговоре суда лицо, совершившее преступление, порицается от имени государства, дается оценка его деянию и определяется конкретная мера ответственности за него.

В-третьих, у мер пресечения и уголовной ответственности разные не только нормативные, но и фактические основания, а также социальное предназначение. Уголовная ответственность — следствие совершения преступления, меры пресечения - средство, обеспечивающее эффективность уголовного процесса. Основания для избрания мер пресечения четко указаны в ст. 97 УПК РФ: «При наличии достаточных оснований полагать, что обвиняемый скроется от дознания, предварительного следствия или суда, или будет заниматься преступной деятельностью, или будет угрожать свидетелю, иным участникам уголовного судопроизводства, уничтожит доказательства либо иным путем воспрепятствует производству по уголовному делу, а также для обеспечения исполнения приговора, дознатель, следователь, прокурор и суд вправе в пределах предоставленных им

полномочий избрать в отношении обвиняемого одну из мер пресечения». Даже в том случае, когда уголовно-процессуальный закон (ч. 2 ст. 108 УПК РФ) позволяет применить меру пресечения - заключение под стражу «по мотивам одной лишь опасности преступления», такая мера, на наш взгляд, должна применяться не за преступление, а в связи с предполагаемым совершением преступления, для того чтобы обеспечить реализацию задач, сформулированных в ч. 1 ст. 97 УПК РФ. Именно поэтому во всех случаях применение меры пресечения - право, а не обязанность соответствующих органов. Неприменение мер пресечения означает отсутствие в данном конкретном случае оснований для применения мер пресечения, а не освобождение от них.

В-четвертых, в соответствии с ч. 3 ст. 72 УК РФ период применения мер пресечения не входит в содержание уголовной ответственности, а засчитывается в срок наказания, назначенного по приговору суда. Поэтому, например, лицо считается ранее не отбывавшим лишение свободы даже в том случае, если к нему применялась мера пресечения – заключение под стражу, хотя в соответствии с ч. 3 ст. 72 УК РФ «время содержания лица под стражей до вступления

приговора суда в законную силу засчитывается в сроки содержания в дисциплинарной воинской части из расчета один день за полтора дня, ограничения свободы, принудительных работ и ареста - один день за два дня, исправительных работ и ограничения по военной службе - один день за три дня, а в срок обязательных работ - из расчета один день содержания под стражей за восемь часов обязательных работ». В резолютивной части обвинительного приговора должно быть обязательно указано о зачете предварительного заключения (ч. 9 ст. 308 УПК РФ).

Следовательно, меры, применяемые в отношении обвиняемого для пресечения уклонения от дознания, следствия и суда или для лишения его возможности воспрепятствовать производству по уголовному делу (ст. 97 УПК РФ), не являются еще несением уголовной ответственности. Если бы это было несением уголовной ответственности, то не было бы необходимости оговаривать, как засчитывать срок предварительного заключения при вынесении обвинительного приговора. На самом деле, применение мер пресечения (с чем мы полностью согласны) входит в структуру уголовного преследования [20].

Список литературы

- 1 Прошляков А.Д. Взаимосвязь материального и процессуального уголовного права. дисс. на соискание уч. степени д.ю.н. – Екатеринбург, 1997. – 208 с.
- 2 Ривлин А.Л. Об уголовно-правовых и уголовно-процессуальных отношениях // Правоведение. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1959, № 2. - С. 105-112.
- 3 Ной И.С. Уголовное правоотношение – одна из важнейших юридических гарантий конституционных прав и свобод советских граждан // Личность преступника и уголовная ответственность. Межвузовский научный сборник. – Саратов, 1979. Вып. 1. – С. 3-28.
- 4 Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Харьков, 1988. – 198 с.
- 5 Прохоров В.С., Кропачев Н.М., Тарбагаев А.Н. Механизм уголовно-правового регулирования: норма, правоотношение, ответственность. Красноярск, 1989. – 208 с.
- 6 Черепяхин Б.Б. К вопросу о частном и публичном праве: избранное / Б. Б. Черепяхин; вступ. слово П. В. Крашенинникова. – Москва: Статут, 2024. – 372 с.
- 7 Алексеев С.С. Общая теория права. – М.: Юрид. лит. 1982. – Т. 2. – 360 с.
- 8 Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Новоселов Г.П. – М.: Норма, 2001. – 208 с.
- 9 Толстой Ю.К. К теории правоотношений. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – 88 с.
- 10 Общественные отношения. Вопросы общей теории / Под ред. П.А. Рачкова. – М., 1981. – 135 с.
- 11 Уголовное право. Общая часть: Учебник для вузов / Ковалев М.И., Козаченко И.Я., Кондрашова Т.В., Незнамова З.А., и др.; Отв. ред.: Козаченко И.Я., Незнамова З.А. – М.: Норма, Инфра-М, 1998. – 516 с.
- 12 Ткачевский Ю.М. Понятие уголовной ответственности, ее суть и цели // Вестн. Московского университета. Серия 11. Право, 2000. – № 6. – С. 3-19.
- 13 Никонов В.А. Эффективность общепредупредительного воздействия уголовного наказания. Теоретико-методологическое исследование. Автореф. дис. на соискание уч. степени к.ю.н. – Тюмень, 1994. – 35 с.

- 14 Курс советского уголовного процесса / Строгович М.С.; Отв. ред.: Полянский Н.Н. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 703 с.
- 15 Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Брайнин Я.М. – М.: Госюриздат, 1963. – 275 с.
- 16 Бюллетень Верховного Суда РСФСР 1973. – № 11. – С. 10 – 11.
- 17 Правоотношения и ответственность в советском уголовном праве. Учебное пособие / Огурцов Н.А. – Рязань: Изд-во РВШ МВД СССР, 1976. – 206 с.
- 18 Якушин В.А. Проблема субъективного вменения в уголовном праве. Автореф. дисс. на соискание уч. степени д.ю.н. – М., 1998. – 50 с.
- 19 Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций / Наумов А.В. – М.: БЕК, 1996. – 560 с.
- 20 Еникеев З.Д. Уголовное преследование. Учебное пособие. – Уфа: Изд-во БашГУ. 2000. – 131 с.

References

- 1 Proshlyakov A.D. Vzaimosvyaz' material'nogo i protsessual'nogo ugovnogo prava. diss. na soiskaniye uch. stepeni d.yu.n. – Yekaterinburg, 1997. – 208 s.
- 2 Rivlin A.L. Ob ugovno-pravovykh i ugovno-protsessual'nykh otnosheniyakh // Pravovedeniye. - L.: Izd-vo Leningr. un-ta, 1959, № 2. - S. 105-112.
- 3 Noy I.S. Ugolovnoye pravootnosheniye – odna iz vazhneyshikh yuridicheskikh garantiy konstitutsionnykh prav i svobod sovetskikh grazhdan // Lichnost' prestupnika i ugovnaya otvetstvennost'. Mezhdvuzovskiy nauchnyy sbornik. – Saratov, 1979. Vyp. 1. – S. 3-28.
- 4 Tatsiy V.YA. Ob'yekt i predmet prestupleniya v sovetskom ugovnom prave. – Khar'kov, 1988. – 198 s.
- 5 Prokhorov V.S., Kropachev N.M., Tarbagayev A.N. Mekhanizm ugovno-pravovogo regulirovaniya: norma, pravootnosheniye, otvetstvennost'. Krasnoyarsk, 1989. – 208 s.
- 6 Cherepakhin B.B. K voprosu o chastnom i publicnom prave: izbrannoye / B. B. Cherepakhin; vstup. slovo P. V. Krashennnikova. – Moskva: Statut, 2024. – 372 s.
- 7 Alekseyev S.S. Obshchaya teoriya prava. – M.: Yurid. lit. 1982. – T. 2. – 360 s.
- 8 Novoselov G.P. Ucheniye ob ob'yekte prestupleniya. Metodologicheskiye aspekty / Novoselov G.P. – M.: Norma, 2001. – 208 c.
- 9 Tolstoy YU.K. K teorii pravootnosheniy. – L.: Izd-vo Leningr. un-ta, 1959. – 88 s.
- 10 Obshchestvennyye otnosheniya. Voprosy obshchey teorii / Pod red. P.A. Rachkova. – M., 1981. – 135 s.
- 11 Ugolovnoye pravo. Obshchaya chast': Uchebnik dlya vuzov / Kovalev M.I., Kozachenko I.YA., Kondrashova T.V., Neznamova Z.A., i dr.; Otв. red.: Kozachenko I.YA., Neznamova Z.A. – M.: Norma, Infra-M, 1998. – 516 c.
- 12 Tkachevskiy YU.M. Ponyatiye ugovnoy otvetstvennosti, yeye sut' i tseli // Vestn. Moskovskogo universiteta. Seriya 11. Pravo, 2000. – № 6. – S. 3-19.
- 13 Nikonov V.A. Effektivnost' obshchepredupreditel'nogo vozdeystviya ugovnogo nakazaniya. Teoretiko-metodologicheskoye issledovaniye. Avtoref. dis. na soiskaniye uch. stepeni k.yu.n. – Tyumen', 1994. – 35 s.
- 14 Kurs sovetskogo ugovnogo protsessa / Strogovich M.S.; Otв. red.: Polyanskiy N.N. – M.: Izd-vo AN SSSR, 1958. – 703 c.
- 15 Ugolovnaya otvetstvennost' i yeye osnovaniye v sovetskom ugovnom prave / Braynin YA.M. – M.: Gosyurizdat, 1963. – 275 c.
- 16 Byulleten' Verkhovnoy Suda RSFSR 1973. – № 11. – S. 10 – 11.
- 17 Pravootnosheniya i otvetstvennost' v sovetskom ugovnom prave. Uchebnoye posobiye / Ogurtsov N.A. – Ryazan': Izd-vo RVSH MVD SSSR, 1976. – 206 c.
- 18 Yakushin V.A. Problema sub'yektivnogo vmeneniya v ugovnom prave. Avtoref. diss. na soiskaniye uch. stepeni d.yu.n. – M., 1998. – 50 s.
- 19 Rossiyskoye ugolovnoye pravo. Obshchaya chast': Kurs lektsiy / Naumov A.V. – M.: BEK, 1996. – 560 c.
- 20 Yenikeev Z.D. Ugolovnoye presledovaniye. Uchebnoye posobiye. – Ufa: Izd-vo BashGU. 2000. – 131 s.

Ю.В. Козубенко ¹

¹ з.ғ.д., П.М. Давыдов атындағы сот қызметі және қылмыстық процесс кафедрасының профессоры, халықаралық ынтымақтастық басқармасының басшысы, В.Ф. Яковлев атындағы Орал мемлекеттік заң университеті (Екатеринбург қ., Ресей)

ORCID ID: 0000-0002-1725-124X; e-mail: yuri.kozubenko@usla.ru

ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАР ТЕОРИЯСЫ ТҮРҒЫСЫНАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ ПЕН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚУДАЛАУДЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ МЕН ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Аңдатпа. Мақала қылмыстық құқықтық және қылмыстық іс жүргізу құқықтық қатынастары ретінде қылмыстық жауаптылық пен қылмыстық қудалаудың арақатынасы мен өзара байланысын

зерттеуге арналған. Жұмыстың мақсаты – құқықтық қатынастардың жалпы теориясын талдау негізінде зерттеліп отырған құқықтық институттардың пайда болу және тоқтатылу сәттерін айқындау. Зерттеудің әдіснамалық негізін диалектикалық-материалистік тәсіл, жалпы ғылыми әдістер (талдау, синтез, жүйелік-құрылымдық, логикалық) және жеке ғылыми әдістер (формальды-заңдық, салыстырмалы-құқықтық, тарихи-құқықтық) құрайды. Авторлар құқықтық қатынас туралы ілімді сыни тұрғыдан қайта пайымдап, С.С. Алексеев ұсынған оның құрылымын екіжақты түсіндірудің жол берілетіндігіне күмән келтіреді және құқықтық қатынасты құқықтық реттеу құралы ретінде, ал нақты қатынасты оның пәні ретінде ажырату қажеттігін негіздейді. Қазақстан Республикасы Конституциясындағы кінәсіздік презумпциясы қағидатына және Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексі мен Қылмыстық процесстік кодексі нормаларын талдауға сүйене отырып, қылмыстық жауаптылық құқықтық қатынас ретінде қылмыс жасалған сәттен немесе тұлғаны айыпталушы ретінде тарту сәтінен емес, соттың айыптау үкімі заңды күшіне енген сәттен бастап туындайды деген қорытынды жасалды. Қылмыстық қудалау, керісінше, процесстің ертерек кезеңдерінде туындайды, ал процесстік мәжбүрлеу шаралары оның құрылымына кіреді, бірақ қылмыстық жауаптылықты іске асыру нысаны болып табылмайды. Жұмыстың нәтижелері қылмыстық-құқықтық және қылмыстық іс жүргізу институттарының арақатынасын дұрыс түсіну үшін, сондай-ақ ескіру мерзімі, соттылық және алдын ала қамауда ұстау мерзімін есепке алу нормаларын тәжірибеде қолдану үшін маңызды.

Түйін сөздер: құқықтық қатынас, құқықтық реттеу құралы, айыптау үкімі, қылмыстық жауаптылық, қылмыстық қудалау.

Yu.V. Kozubenko¹

¹ D.I.s., Professor of the P.M. Davydov Department of Judicial Activity and Criminal Procedure, Head of the International Cooperation Department, V.F. Yakovlev Ural State Law University (Yekaterinburg, Russia)
ORCID ID: 0000-0002-1725-124X; e-mail: yuri.kozubenko@usla.ru

THE CORRELATION AND INTERRELATIONSHIP BETWEEN CRIMINAL LIABILITY AND CRIMINAL PROSECUTION FROM THE PERSPECTIVE OF THE THEORY OF LEGAL RELATIONS

Abstract. The article is devoted to the study of the correlation and interrelationship between criminal liability and criminal prosecution as criminal law and criminal procedural legal relations. The purpose of the study is to determine, based on the analysis of the general theory of legal relations, the moments of emergence and termination of the legal institutions under consideration. The methodological framework of the research includes the dialectical-materialist approach, general scientific methods (analysis, synthesis, system-structural, logical), and specific scientific methods (formal-legal, comparative-legal, and historical-legal). The authors critically reconsider the doctrine of legal relations, questioning the admissibility of a dual interpretation of its structure proposed by S.S. Alekseev, and substantiate the necessity of distinguishing between a legal relation as a means of legal regulation and a factual relation constituting its subject matter. Based on the constitutional principle of the presumption of innocence and an analysis of the norms of the Criminal Code of the Russian Federation and the Criminal Procedure Code of the Russian Federation, it is concluded that criminal liability as a legal relation arises exclusively from the moment a court's conviction enters into legal force, rather than from the moment a crime is committed or a person is charged as an accused. Criminal prosecution, on the contrary, arises at earlier stages of the process, and procedural coercive measures form part of its structure but do not constitute a form of the implementation of criminal liability. The findings of the study are significant for a proper understanding of the relationship between criminal law and criminal procedural institutions, as well as for the practical application of provisions on limitation periods, criminal record, and crediting of pre-trial detention.

Keywords: legal relation, means of legal regulation, conviction, criminal liability, criminal prosecution.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

Алиханова Гүлнара Алтынбекқызы – заң ғылымдарының докторы, профессор, Каспий қоғамдық университеті “Әділет» Жоғары заң мектебі

Амангалиева Айжан Зингаейқызы – заң ғылымдарының магистрі, докторант, Каспий қоғамдық университеті “Әділет» Жоғары заң мектебі

Илиясова Күләш Мұратқызы – заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан халықаралық арбитражы арбитрі, Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы «Атамекен» Арбитраж орталығының арбитрі, Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты жанындағы ғылыми-консультативтік кеңестің мүшесі

Қабулова Санобар – Өзбекстан Республикасы Әділет академиясы ізденушісі

Казиева Гүлжаухар Тұрсынханқызы – заң ғылымдарының кандидаты, аға ғылыми қызметкер, Каспий қоғамдық университеті Жеке құқық ғылыми-зерттеу институты

Козубенко Юрий Вячеславович – заң ғылымдарының докторы, профессор, П.М. Давыдов атындағы сот қызметі және қылмыстық процесс кафедрасының профессоры, халықаралық ынтымақтастық басқармасының бастығы, В.Ф. Яковлев атындағы Орал мемлекеттік заң университеті

Карагусов Фархад Сергеевич – заң ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз университеті Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің директоры

Нестерова Елена Викторовна – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Каспий қоғамдық университеті “Әділет» Жоғары заң мектебі

Отарбаева Айна Болатовна – PhD, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық құқық кафедрасы

Пакерман Галина Александровна – құқық саласы бойынша PhD, доцент, Мәскеу мемлекеттік халықаралық қатынастар институты (МГИМО)

Самарходжаев Батыр Билялович – заң ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Әділет академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі

Сүлейменов Майдан Күнтуарович – заң ғылымдарының докторы, профессор, Каспий қоғамдық университеті Жеке құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, Қазақстан халықаралық арбитражы төрағасы, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты жанындағы Халықаралық кеңестің мүшесі, Қазақстан Арбитраж палатасы басқарма төрағасы, Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты жанындағы ғылыми-консультативтік кеңестің мүшесі, Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы академигі

Тен Виталий Владимирович – PhD, қауымдастырылған профессор, Каспий қоғамдық университеті

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Алиханова Гульнара Алтынбековна – доктор юридических наук, профессор Высшей школы права Әділет Каспийского общественного университета

Амангалиева Айжан Зингалеевна – магистр юридических наук, докторант Высшей школы права Әділет Каспийского общественного университета

Ильясова Куляш Муратовна – доктор юридических наук, профессор, Арбитр Казахстанского международного арбитража, арбитр Арбитражного центра Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен», член научно- консультативного совета при Конституционном Суде Республики Казахстан

Кабулова Санобар – соискатель Академии правосудия Республики Узбекистан

Казиева Гульжаухар Турсунхановна – кандидат юридических наук, старший научный сотрудник Научно-исследовательского института частного права Каспийского общественного университета

Козубенко Юрий Вячеславович – доктор юридических наук, профессор кафедры судебной деятельности и уголовного процесса имени П.М. Давыдова, начальник управления международного сотрудничества, Уральский государственный юридический университет имени В.Ф. Яковлева

Карагузов Фархад Сергеевич – доктор юридических наук, профессор, директор Школы права и государственного управления университета «Нархоз»

Нестерова Елена Викторовна – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Высшей школы права «Әділет» Каспийского общественного университета

Отарбаева Айна Болатовна – PhD, старший преподаватель кафедры международного права КазНУ им. аль-Фараби

Пакерман Галина Александровна – PhD в области права, доцент Московского государственного института международных отношений

Самарходжаев Батыр Билялович – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой административно-правовых дисциплин Академии правосудия Республики Узбекистан

Сулейменов Майдан Кунтуарович – доктор юридических наук, профессор, директор Научно-исследовательского института частного права Каспийского общественного университета, председатель Казахстанского международного арбитража, Член Международного совета при Верховном Суде Республики Казахстан, Председатель правления Арбитражной палаты Казахстана, Член Научно-консультативного совета при Конституционном Суде Республики Казахстан, Академик Национальной Академии наук Республики Казахстан

Тен Виталий Владимирович – PhD, ассоциированный профессор Каспийского общественного университета

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Alikhanova Gulnara Altynbekovna – Doctor of Law, Professor, Adilet Higher School of Law, Caspian Public University

Amangaliyeva Aizhan Zingaleevna – Master of Laws, Doctoral Candidate, Adilet Higher School of Law, Caspian Public University

Ilyassova Kulyash Muratovna – Doctor of Law, Professor, Arbitrator at the Kazakhstan International Arbitration, Arbitrator at the Arbitration Center of the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan “Atameken”, Member of the Scientific Advisory Council under the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan

Kabulova Sanobar – Applicant, Academy of Justice of the Republic of Uzbekistan

Kaziyeva Gulzhaukhar Tursunkhanovna – Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher, Research Institute of Private Law, Caspian Public University

Kozubenko Yuriy Vyacheslavovich – Doctor of Law, Professor of the P.M. Davydov Department of Judicial Activity and Criminal Procedure, Head of the International Cooperation Department, Ural State Law University named after V.F. Yakovlev

Karagusov Farkhad Sergeevich – Doctor of Law, Professor, Director of the School of Law and Public Administration, Narxoz University

Nesterova Elena Viktorovna – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Adilet Higher School of Law, Caspian Public University

Otarbayeva Aina Bolatovna – PhD, Senior Lecturer, Department of International Law, Al-Farabi Kazakh National University

Pakerman Galina Alexandrovna – PhD in Law, Associate Professor, Moscow State Institute of International Relations (MGIMO University)

Samarkhodzhaev Botir Bilyalovich – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative and Legal Disciplines, Academy of Justice of the Republic of Uzbekistan

Suleimenov Maidan Kuntuarovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Research Institute of Private Law, Caspian Public University, Chairman of the Kazakhstan International Arbitration, Member of the International Council under the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, Chairman of the Board of the Arbitration Chamber of Kazakhstan, Member of the Scientific Advisory Council under the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan

Ten Vitaliy Vladimirovich – PhD, Associate Professor, Caspian Public University

АВТОРЛАР ҮШІН АҚПАРАТ

«Әділеттің» ғылыми еңбектері» ашық қолжетімді, рецензияланатын құқықтық журнал болып табылады және 1996 жылдан бері жарық көруде. Басылымның негізгі миссиясы – Қазақстандағы құқықтық ғылымды жүйелі дамыту, оның ішінде заңнама теориясы мен тәжірибесін зерттеу, мемлекеттің сыртқы саяси және сыртқы экономикалық қызметін құқықтық қамтамасыз ету, сондай-ақ Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделерін қорғау. Журнал теоретикалық және практикалық мәні бар фундаменталдық және қолданбалы зерттеулердің нәтижелерін жариялайды.

Журнал жылына төрт рет шығады, бір нөмірде орташа есеппен 10-30 мақала жарияланады. Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қабылданады және жарияланады. Басылымның негізгі тақырыптық бағыты – құқықтық ғылымның рөлін күшейтуге бағытталған зерттеулер, заңнамалық және нормативтік қызметтің тиімділігін арттыруға арналған.

Журналда келесі материалдар қамтылады:

- Құқықтық ғылымның әртүрлі салаларындағы зерттеулер нәтижелерін ашатын ғылыми мақалалар мен шолулар;
- Ұлттық және халықаралық заңнаманы талдау;
- Университет өткізген ғылыми-практикалық конференциялар мен дөңгелек үстел материалдары;
- Қазіргі заманғы құқықтанудың өзекті мәселелері.

Басылым Қазақстан аумағында, ТМД елдерінде және алыс шетелдерде кең таралуға бағытталған. Авторлардың географиялық әртүрлілігін қамтамасыз етуге, жарияланған материалдардың жоғары цитатталуына және мақалаларды ағылшын тілінде жариялауға ерекше көңіл бөлінеді.

Журнал рубрикаторы:

- Редакция бағаны
- Мемлекет және құқық теориясы. Конституциялық және әкімшілік құқық
- Азаматтық құқық және азаматтық процесс
- Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану
- Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс. Ақпараттық құқық және қауіпсіздік

«Әділеттің» ғылыми еңбектері» журналы ғалымдар, тәжірибелік құқыққорғаушылар және мемлекеттік органдар арасында жүйелі білім алмасуға арналған платформаны қамтамасыз етеді, құқықтық ғылым мен құқықтық мәдениетті ұлттық және халықаралық деңгейде дамытуға ықпал етеді.

Мақаланы рәсімдеуге қойылатын талаптар:

Материалдарды жіберу үшін автор журнал жүйесіне кіруі немесе тіркелуі қажет.

Жіберу процесі барысында авторлар материалдың келесі критерийлерге сәйкес келетіндігіне көз жеткізуі тиіс. Бұл талаптарға сай келмейтін мақалалар авторға өндеуге қайтарылуы мүмкін:

- 1.Мақала бұрын жарияланбаған және басқа журналдарға жіберілмеген (немесе автор «Редакторға арналған ескертулер» бөлімінде тиісті түсініктеме берген);
- 2.Қолжазба Microsoft Word форматында ұсынылған;
- 3.Барлық интернет-ресурстар (URL) толық көрсетілген (жұмыс атауы, сілтеме, қарау күні);

4.Мақала мәтінінің көлемі 10–30 мың таңба (бос орындарсыз), қаріп – Times New Roman, өлшемі – 14 pt, жоларалық қашықтық – бірлік, мәтін бойынша туралау, абзацтық кіріс – 1,25 см, барлық жақтан шегініс – 20 мм, бет нөмірлеуі – төменгі ортасында;

5.Мәтін Авторға арналған нұсқаулықта көрсетілген стильдік және библиографиялық талаптарға сәйкес;

6.Мақала толық форматта жүктеледі, авторлық көрсетілмеген материалмен және жариялау өтінішімен бірге. Ғылыми дәрежесі жоқ авторлар үшін ғылыми жетекші/кеңесші қол қойған және мекеме мөрімен расталған рецензияның скан-көшірмесі қажет;

7.Сканерленген құжаттардың көлемі 1 Мб-тан аспауы тиіс.

Авторларға арналған нұсқаулық

Жарияланатын материалдарға қойылатын жалпы талаптар:

1.Мақала өз алдына толық зерттеу болып, өзекті мәселені қарастырып, ішкі логикалық тұтастыққа ие болуы тиіс;

2.Материал бұрын жарияланбаған болуы қажет;

3.Зерттеу ғылыми жаңашылдыққа ие болуы;

4.Зерттеу мәселесінің қойылуы мен шешімін нақты тұжырымдауы;

5.Мақала зерттеудің негізгі нәтижелерін көрсетуі;

6.Мәтінді рәсімдеу және құрылым ережелерін сақтау міндетті.

Ғылыми мақала құрылымы:

– Мақала атауы;

– Аңдатпа (150-250 сөз) және түйін сөздер (5-8) сөз қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде;

– Кіріспе;

– Материалдар мен әдістер;

– Нәтижелер;

– Талқылау;

– Қорытынды;

– Қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса);

– Әдебиеттер тізімі.

Мақаланы рәсімдеу:

–Мәтін Microsoft Word форматында, көлемі 10–30 мың таңба, қаріп – Times New Roman 14 pt, жоларалық интервал – бірлік, туралау бойынша, абзац кірісі – 1,25 см, шегіністер – 20 мм, бет нөмірлеуі орталықта;

–ӨОЖ және FTAMP индексі міндетті;

–Авторлар туралы ақпарат қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде: толық аты-жөні, лауазымы, ғылыми дәрежесі, жұмыс орны, қала, ел, e-mail және ORCID/Scopus/Web of Science идентификаторлары;

–бір автордан көп болса, корреспонденция авторы жұлдызшамен көрсетіледі және сәйкес сілтеме беріледі; әрбір бірлескен автордың үлесі әдебиеттер тізімінен бұрын жеке абзацта көрсетіледі;

–Әдебиеттер тізімі мәтінде дәйексөз тәртібімен тік төртбұрышты жақшамен рәсімделеді; авторы жоқ электрондық ресурстар, статистикалық жинақтар және нормативтік актілер бет сілтемесінде көрсетіледі;

–Әдебиеттер тізімі роман алфавитінде рәсімделеді; өзіндік дәйексөз 20%-дан аспауы тиіс.

–Қосымша құжаттар:

–Автор қол қойған жариялау өтініші;

–Ғылыми дәрежесі жоқ авторлар үшін – ғылыми жетекшінің/кеңесшінің мөрімен расталған сканерленген нұсқасының болуы.

Авторлық құқықтар:

Авторлар жарияланатын материалдарға авторлық құқықтарын сақтайды және үшінші тұлғаларға Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) лицензиясы бойынша мақала мәтінін пайдалану құқығын береді.

Құпиялылық:

Авторлардың жеке деректері журналда көзделген мақсаттар үшін ғана қолданылады және үшінші тұлғаларға берілмейді.

Жариялау этикасы:

Редакция COPE стандарттарын басшылыққа алып, мәтіндердің түпнұсқалығын тексеру бағдарламаларын қолданады. Авторлар рукопистерді рецензиялау және жариялау барысында плагиатқа тексеруге келіседі.

Жасанды интеллектті (ЖИ) пайдалану:

Авторлар мәтін, сурет немесе деректерді дайындау үшін ЖИ технологияларын (тіл модельдері, чат-боттар, сурет генераторлары) қолданғанын көрсетуі тиіс. Қолданылған нақты технологиялар, қолдану тәсілдері және авторлық құқықтарды сақтау шаралары көрсетілуі қажет. ЖИ автор ретінде көрсетілмейді; материалдың дұрыстығы, сенімділігі және түпнұсқалығы жауапкершілігі авторға жүктеледі.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

«Научные труды «Әділет» представляют собой рецензируемый юридический журнал открытого доступа, издаваемый с 1996 года. Основная миссия издания заключается в систематическом развитии казахстанской юридической науки, включая вопросы теории и практики нормотворчества, правовое обеспечение внешнеполитической и внешнеэкономической деятельности государства, а также защиту национальных интересов Республики Казахстан. Журнал публикует результаты фундаментальных и прикладных исследований, обладающих как теоретической, так и практической значимостью.

Журнал выходит четыре раза в год, среднее количество публикаций в номере составляет 10-30. Материалы принимаются и публикуются на казахском, русском и английском языках. Основная тематическая направленность издания охватывает исследования, направленные на укрепление роли правовой науки в повышении эффективности законодательной и нормативной деятельности.

В журнале отражаются:

- научные статьи и обзоры, раскрывающие результаты исследований в различных областях юридической науки;
- анализ национального и международного законодательства;
- материалы научно-практических конференций и круглых столов, проводимых Университетом;
- актуальные проблемы современного правоведения.

Издание ориентировано на широкое распространение на территории Казахстана, стран СНГ и дальнего зарубежья. Особое внимание уделяется обеспечению географического разнообразия авторов, высокой цитируемости публикуемых материалов и публикации работ на английском языке.

Рубрикатор журнала:

- Колонка редакции
- Теория государства и права. Конституционное и административное право
- Гражданское право и гражданский процесс
- Уголовное право и уголовный процесс. Информационное право и безопасность
- Международное право и сравнительное правоведение

Журнал «Научные труды «Әділет» обеспечивает платформу для системного обмена знаниями между учеными, практикующими юристами и государственными органами, способствуя развитию юридической науки и правовой культуры на национальном и международном уровнях.

Требование для оформления статьи:

В рамках процесса отправки авторы обязаны убедиться в соответствии представляемого материала следующим критериям. Материалы, не отвечающие этим требованиям, могут быть возвращены автору для доработки:

1. Материал ранее не публиковался и не направлялся в другие журналы (или автор предоставил соответствующее объяснение в разделе «Комментарии для редактора»).
2. Рукопись представлена в формате Microsoft Word.
3. Все интернет-источники (URL) приведены в полном виде (наименование работы, ссылка, дата обращения).
4. Объем текста статьи составляет от 10 до 30 тыс. знаков без пробелов, шрифт – Times New Roman, размер – 14 пт., интервал – одинарный, выравнивание текста – по

ширине, абзацный отступ – 1,25 см, поля – 20 мм со всех сторон, нумерация страниц – внизу по центру.

5.Текст соответствует стилистическим и библиографическим требованиям, изложенным в Руководстве для автора.

6.Статья загружается в полном формате, вместе с материалом без указания авторства и заявкой на публикацию. Для авторов без ученой степени требуется сканированная копия рецензии, подписанной научным руководителем/консультантом и заверенной печатью учреждения.

7.Сканированные документы не должны превышать 1 Мб.

Руководство для авторов

Общие требования к публикуемым материалам:

1.Статья должна представлять собой самостоятельное, завершённое исследование актуальной проблемы, обладающее внутренним логическим единством.

2.Материал не должен быть ранее опубликован.

3.Исследование должно обладать научной новизной.

4.Необходимо четко формулировать постановку и решение исследовательской задачи.

5.Статья должна отражать основные результаты исследования.

6.Соблюдение правил оформления и структуры текста обязательно.

Структура научной статьи включает:

- название статьи;
- аннотации (от 150 до 250 слов) и ключевые слова (5-8 слов) на казахском, русском и английском языках;
- введение;
- материалы и методы;
- результаты;
- обсуждение;
- заключение;
- сведения о финансировании (при наличии);
- список литературы.

Оформление статьи:

–Текст в формате Microsoft Word, объем 10–30 тыс. знаков, шрифт Times New Roman 14 пт., одинарный межстрочный интервал, выравнивание по ширине, абзацный отступ 1,25 см, поля 20 мм, нумерация по центру.

–Индексы УДК и ГРНТИ обязательны.

–Сведения об авторах на казахском, русском и английском языках включают ФИО, должность, ученую степень, место работы, город, страну, e-mail и идентификаторы ORCID/Scopus/Web of Science.

–Если авторов несколько, автор для корреспонденции выделяется звёздочкой и сопровождается соответствующей ссылкой; вклад каждого соавтора приводится в отдельном абзаце перед списком литературы.

–Литературные источники оформляются в квадратных скобках по мере цитирования; электронные ресурсы без автора, статистические сборники и нормативные акты указываются в постраничных сносках. Повторное цитирование сохраняет исходный номер.

–Список литературы оформляются в романском алфавите. Допустимое самоцитирование – не более 20 %.

Сопроводительные документы:

- Заявка на опубликование, подписанная автором;
- Для авторов, не имеющих учёной степени, требуется наличие сканированной копии рецензии, заверенной печатью научного руководителя/консультанта.

Права авторов:

Авторы сохраняют авторские права на публикуемые материалы и предоставляют третьим лицам право использования текста статьи согласно лицензии Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Конфиденциальность:

Все личные данные авторов используются исключительно в целях, предусмотренных журналом, и не передаются третьим лицам.

Публикационная этика:

Редакция руководствуется стандартами COPE и применяет программное обеспечение для проверки оригинальности текстов. Авторы соглашаются на проверку рукописей на плагиат в процессе рецензирования и публикации.

Использование искусственного интеллекта (ИИ):

Авторы обязаны раскрывать использование технологий ИИ (языковые модели, чат-боты, генераторы изображений) для подготовки текста, изображений или данных. Необходимо указать конкретные технологии, способы их применения и меры по соблюдению авторских прав. ИИ не может выступать автором; ответственность за корректность, достоверность и оригинальность материала несет автор.

INFORMATION FOR AUTHORS

Scientific Works “Adilet” is a peer-reviewed open-access academic journal in the field of law, published since 1996. The primary mission of the journal is the systematic development of Kazakhstani legal scholarship, including issues related to the theory and practice of law-making, the legal support of the state’s foreign policy and foreign economic activities, and the protection of the national interests of the Republic of Kazakhstan. The journal publishes the results of both fundamental and applied research that possess theoretical as well as practical significance.

The journal is issued four times a year, with an average of 10-30 articles per issue. Manuscripts are accepted and published in Kazakh, Russian, and English. The main thematic focus of the journal covers research aimed at strengthening the role of legal science in enhancing the effectiveness of legislative and regulatory activities.

The journal features:

- scholarly articles and review papers presenting research results in various fields of legal science;
- analyses of national and international legislation;
- materials from scientific and practical conferences and round tables organized by the University;
- discussions of current issues in contemporary legal studies.

The journal is intended for wide dissemination across Kazakhstan, the CIS countries, and internationally. Particular attention is given to ensuring the geographical diversity of authors, increasing the citation impact of published materials, and expanding the publication of articles in English.

Journal Sections

- Editorial Column
- Theory of State and Law. Constitutional and Administrative Law
- Civil law and Civil Procedure
- International Law and Comparative Legal Studies
- Criminal Law and Criminal Procedure. Information Law and Security

The journal “Adilet” provides a platform for the systematic exchange of knowledge among scholars, practicing lawyers, and public authorities, thereby contributing to the development of legal science and the strengthening of legal culture at both the national and international levels.

Requirements for Article Submission:

During the submission procedure, authors must ensure that their manuscript complies with the following requirements. Manuscripts that do not meet these criteria may be returned to the author for revision:

1. The manuscript has not been previously published and is not under consideration by another journal (or the author has provided an appropriate explanation in the section “Comments for the Editor”).
2. The manuscript is submitted in Microsoft Word format.
3. All Internet sources (URLs) are provided in full form (title of the work, hyperlink, and date of access).
4. The length of the article must be 10,000–30,000 characters excluding spaces, formatted as follows: Font: Times New Roman, size 14 pt; Line spacing: single; Alignment:

justified; Paragraph indentation: 1.25 cm; Margins: 20 mm on all sides; Page numbering: centered at the bottom of the page.

5.The text complies with the stylistic and bibliographic requirements specified in the Author Guidelines.

6.The article must be uploaded in full, including: the manuscript file, a blinded version of the manuscript without author identification, and the publication application form. For authors without an academic degree, a scanned copy of the review signed by the academic supervisor or consultant and certified with the institutional seal is required.

7.Scanned documents must not exceed 1 MB in size.

Author Guidelines

General Requirements for Manuscripts

1.The article must represent an independent and completed study of a relevant research problem, characterized by internal logical coherence.

2.The manuscript must not have been previously published.

3.The study must demonstrate scientific novelty.

4.The research problem and its solution must be clearly formulated.

5.The article must present the main results of the research.

6.Compliance with the formatting and structural requirements is mandatory.

Structure of a Scientific Article

A manuscript should include the following elements:

– Title of the article

– Abstracts (150-250 words) and keywords (5-8 words) in Kazakh, Russian, and English

– Introduction

– Materials and Methods

– Results

– Discussion

– Conclusion

– Funding information (if applicable)

– References

Article Formatting

– Manuscripts must be prepared in Microsoft Word format. The recommended length is 10,000-30,000 characters (excluding spaces), font Times New Roman, 14 pt, single line spacing, justified alignment, paragraph indentation 1.25 cm, margins 20 mm, and page numbering centered at the bottom.

– UDC and IRSTI classification indices are mandatory.

– Author information must be provided in Kazakh, Russian, and English, including: full name, academic position, academic degree, affiliation, city, country, e-mail address, and identifiers ORCID / Scopus / Web of Science.

– If there are multiple authors, the corresponding author is indicated by an asterisk and accompanied by the appropriate reference; the contribution of each co-author is presented in a separate paragraph preceding the list of references.

– References in the text should be indicated in square brackets in the order of citation. Electronic sources without authors, statistical publications, and normative legal acts should be cited in page footnotes. Repeated citations retain the original numbering.

– The References list must be provided in the Roman alphabet. Permissible self-citation should not exceed 20%.

Accompanying Documents

The following documents must be submitted together with the manuscript:

- Application for publication, signed by the author;
- For authors without an academic degree – a scanned review from the academic supervisor, certified with the institutional seal.

Authors' Rights

Authors retain copyright for the published materials and grant third parties the right to use the text of the article under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Confidentiality

All personal data of authors are used exclusively for the purposes of the journal and are not transferred to third parties.

Publication Ethics

The editorial board adheres to the standards of the Committee on Publication Ethics (COPE) and applies plagiarism-detection software to verify the originality of submitted manuscripts. Authors agree that their manuscripts may be checked for plagiarism during the peer-review and publication process.

Use of Artificial Intelligence (AI)

Authors are required to disclose the use of artificial intelligence technologies (including language models, chatbots, and image generators) in the preparation of text, images, or data. Authors must specify the technologies used, the manner of their application, and the measures taken to ensure compliance with copyright regulations.

Artificial intelligence cannot be listed as an author. The human author bears full responsibility for the accuracy, reliability, and originality of the submitted material.

Авторлар үшін ақпарат

«Әділеттің» ғылыми еңбектері ашық қолжетімді рецензияланатын құқықтық ғылыми журнал болып табылады. Журналда материалдарды жариялау ақы төлеу арқылы немесе тегін негізде жүзеге асырылады.

Жариялауға қызығушылық танытқан авторларға алдын ала «Журнал туралы» бөлімін мұқият танысу ұсынылады. Бұл бөлімде бөлімдердің құрылымдық ережелері және Авторға арналған егжей-тегжейлі нұсқаулықтар көрсетілген. Қолжазбаны жібермес бұрын журнал жүйесінде тіркелу міндетті болып табылады. Тіркелген пайдаланушылар үшін материалды жіберу бес кезеңнен тұратын процедура бойынша жүзеге асырылады.

Құрметті авторлар мен оқырмандар!

Күнтізбелік жыл ішінде бір автор екі ғылыми мақаладан көп жариялай алмайды, оған бірлескен авторлық мақалалар да кіреді. Жариялау ақысының мөлшері мақаланың көлеміне байланысты және тиісті күнтізбелік жылдағы АЕК мәніне негізделеді:

1. Каспий қоғамдық университетінің қызметкерлері үшін, соның ішінде қосымша жұмыс атқаратындар – 5 АЕК. Егер бірлескен авторлық болса, төлем баспа таңбаларының санына (бос орындарсыз) сәйкес есептеледі;

2. 10–15 мың таңбалы мақалалар (бос орындарсыз) – 7,5 АЕК;

3. 15–20 мың таңбалы мақалалар – 10 АЕК;

4. 20–25 мың таңбалы мақалалар – 12,5 АЕК;

5. 25–30 мың таңбалы мақалалар – 15 АЕК. Шектен асқан жағдайда әр қосымша 1000 таңба үшін 1 АЕК қосымша төленеді;

6. Шетелдік авторлар үшін, соның ішінде қазақстандық зерттеушілермен бірлескен жарияланымдар – тегін;

7. Хирш индексі 5-тен асатын авторлар үшін – тегін;

8. Scopus және/немесе Web of Science жүйесінде жеке жарияланым саны бестен асатын авторлар үшін (жалпы сан бойынша) – тегін.

Сонымен қатар, редакция қосымша ақылы қызметтер ұсынады:

- Шұғыл жариялау – жариялау құнының 100%;
- Мәтінді түзету (редакциялық өңдеу) – жұмыстың күрделілігіне байланысты 4 АЕК бастап;
- Аңдатпаны ағылшын тіліне аудару – 2 АЕК;
- Мақаланы ағылшын тіліне аудару – 10 АЕК;
- Библиографиялық сілтемелерді рәсімдеу – 3 АЕК.

Төлем барлық рецензиялау кезеңдері аяқталғаннан кейін, соңғы кезеңде, Университет реквизиттері бойынша екінші деңгейлі банк бөлімшелерінде немесе банктің мобильдік қосымшасы арқылы жүзеге асырылады.

Редакция, әсіресе, мақаланың аңдатпасы мен мәтінін ағылшын тілінде сапалы рәсімдеудің маңыздылығын ерекше атап көрсетеді. Мәтінді тура көшіруге жол берілмейді; авторларға ғылыми мәтіндерді жазу және аудару барысында академиялық стандарттарды қатаң сақтау ұсынылады.

Информация для авторов

Научные труды «Әділет» представляют собой рецензируемый юридический научный журнал открытого доступа. Публикация материалов в журнале осуществляется на платной и бесплатной основе.

Авторам, заинтересованным в публикации, рекомендуется предварительно ознакомиться с разделом «О журнале», где представлены правила структурирования разделов, а также детальные Руководства для автора. Перед отправкой рукописей обязательна регистрация в системе журнала. Для зарегистрированных пользователей доступна процедура подачи материала, состоящая из пяти последовательных этапов.

Уважаемые авторы и читатели!

В течение календарного года один автор может публиковать не более двух научных статей, включая соавторские работы. Размер платы за публикацию определяется объёмом статьи и привязан к действующему на соответствующий календарный год значению МРП:

1. Для сотрудников Каспийского университета, включая совместителей – 5 МРП. В случае соавторства с внешним автором оплата рассчитывается исходя из количества печатных знаков (без пробелов).

2. Статьи объёмом 10-15 тыс. знаков (без пробелов) – 7,5 МРП;

3. Статьи объёмом 15-20 тыс. знаков – 10 МРП;

4. Статьи объёмом 20-25 тыс. знаков – 12,5 МРП;

5. Статьи объёмом 25-30 тыс. знаков – 15 МРП. Превышение лимита облагается дополнительной платой 1 МРП за каждую 1000 знаков;

6. Для иностранных авторов, включая совместные публикации с казахстанскими исследователями – бесплатно;

7. Для авторов с индексом Хирша более 5 – бесплатно;

8. Для авторов с более чем пятью единоличными публикациями в Scopus и/или Web of Science (суммарно) – бесплатно.

Дополнительно редакция предоставляет платные сервисы:

Срочная публикация – 100% от стоимости публикации;

Корректурa текста (редакционная правка) – от 4 МРП, в зависимости от сложности работы;

Перевод аннотаций на английский язык – 2 МРП;

Перевод статьи на английский язык – 10 МРП;

Оформление библиографических ссылок – 3 МРП.

Оплата осуществляется на заключительном этапе, после завершения всех этапов рецензирования, по реквизитам Университета в любом банке второго уровня либо через мобильное приложение банка.

Редакция особенно подчёркивает необходимость качественного оформления аннотации и текста статьи на английском языке. Не допускается прямое буквальное копирование текста; авторам рекомендуется строго соблюдать академические стандарты написания и перевода научных текстов.

Information for Authors

The scientific journal Scientific Works “Adilet” is a peer-reviewed open-access academic journal in the field of law. Publication of manuscripts in the journal may be carried out on both a paid and a free basis.

Authors interested in publishing their research are advised to familiarize themselves in advance with the section “About the Journal”, which provides detailed information on the structure of manuscripts as well as comprehensive Author Guidelines. Prior registration in the journal’s electronic submission system is mandatory before submitting a manuscript. Registered users are granted access to the submission procedure, which consists of five consecutive stages.

Dear Authors and Readers!

Within one calendar year, a single author may publish no more than two scientific articles, including co-authored works. The publication fee depends on the length of the article and is calculated in accordance with the Monthly Calculation Index (MCI) established for the respective calendar year.

1. Employees of Caspian University, including part-time staff – 5 MCI. In the case of co-authorship with an external author, the fee is calculated based on the number of printed characters (excluding spaces).

2. Articles of 10,000–15,000 characters (excluding spaces) – 7.5 MCI.

3. Articles of 15,000–20,000 characters – 10 MCI.

4. Articles of 20,000–25,000 characters – 12.5 MCI.

5. Articles of 25,000–30,000 characters – 15 MCI. Exceeding this limit incurs an additional charge of 1 MCI for each additional 1,000 characters.

6. Foreign authors, including joint publications with Kazakhstani researchers – free of charge.

7. Authors with an h-index above 5 – free of charge.

8. Authors with more than five single-authored publications in Scopus and/or Web of Science (combined) – free of charge.

In addition, the editorial office provides several paid editorial services:

- Express publication – 100% of the publication fee;
- Text editing (editorial proofreading) – from 4 MCI, depending on the complexity of the work;
- Translation of abstracts into English – 2 MCI;
- Translation of the full article into English – 10 MCI;
- Formatting of bibliographic references – 3 MCI.

Payment is made at the final stage of the publication process, after completion of all stages of peer review, using the University’s bank details through any second-tier bank or via a mobile banking application.

The Editorial Board particularly emphasizes the importance of high-quality preparation of the abstract and the English-language version of the manuscript. Direct literal translation or copying of text is not acceptable. Authors are strongly encouraged to adhere strictly to international academic standards of scholarly writing and translation when preparing their manuscripts.

ҚҰРМЕТТІ ЖАЗЫЛУШЫЛАР!

Біздің индекс: 75779
Негізін қалаушы: Каспий қоғамдық университеті
Алматы қ., Достық даңғылы, 85А.
Тел: +7 (727) 323 10 09
E-mail: aina.bolatovna@gmail.com, akalimbekova@mail.ru
Сайт: <https://ojs.adlet-nt.kz>

УВАЖАЕМЫЕ ПОДПИСЧИКИ!

Наш индекс: 75779
Учредитель: Каспийский общественный университет
г. Алматы, проспект Достык , 85А.
Тел.: +7 (727) 323 10 09
E-mail: aina.bolatovna@gmail.com, akalimbekova@mail.ru
Сайт: <https://ojs.adlet-nt.kz>

DEAR READERS!

Our index: 75779
Founder: Caspian Public University
85 A Dostyk ave., Almaty
Tel: +7 (727) 323 10 09
E-mail: aina.bolatovna@gmail.com, akalimbekova@mail.ru
Website: <https://ojs.adlet-nt.kz>

«Әділет» ғылыми еңбектері, № 2 (104), 2026 ж.

Журнал 1996 жылдан бері жылына 4 рет шығарылады.

Журнал Қазақстан Республикасының Баспа және бұқаралық ақпарат істері жөніндегі ұлттық агенттігінде тіркелген.

Тіркеу куәлігі № 9774-Ж, 2008 жылғы 19 желтоқсан.

Жазылу индексі: 75779

Құрылтайшы: «Каспий қоғамдық университеті» білім беру мекемесі

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасын әрдайым білдіре бермейді.

Басылымдардағы деректер мен мәліметтердің дұрыстығына авторлар жауапты.

Материалдарды пайдаланған жағдайда «Әділет» ғылыми еңбектері журналына міндетті түрде сілтеме жасалуы тиіс. Қолжазбалар кері қайтарылмайды.

Таралымы: 500 дана. Басуға 27.03.2026 ж. қол қойылды.

Форматы: 60×84/8. Баспа: офсеттік.

«Delta Print» офсеттік баспаханасы

050004, Абылай хан даңғылы, 60, 613-кеңсе.

Научные труды «Әділет» № 2 (104), 2026.

Журнал издается с 1996 года периодичность издания 4 номер в год

Журнал зарегистрирован национальным агентством по делам печати и массовой информации РК

Регистрационное свидетельство No 9774-Ж от 19.12.2008 г.

Подписной индекс 75779

Учредитель: учреждение образования «Каспийский общественный университет»

Опубликованные материалы не всегда отражают точку зрения редакции.

Ответственность за достоверность фактов и сведений в публикациях несут авторы. при использовании материалов ссылка на журнал «научные труды «Әділет»» обязательна.

рукописи не возвращаются.

Тираж 500 экз. подписано в печать 27.03.2026 г.

Формат 60x84/8 печать

Офсетная типография «Delta Print» 050004, пр. Абылай хана, 60, офис 613.

Scientific Works “Adilet”, No. 2 (104), 2026

The journal has been published since 1996.

Publication frequency: four issues per year.

The journal is registered with the National Agency of the Republic of Kazakhstan for Press and Mass Media.

Registration Certificate No. 9774-Ж dated 19 December 2008.

Subscription index: 75779

Founder: Educational Institution “Caspian Public University”

Address: Office 210, 85A Dostyk Avenue, Almaty 050021, Republic of Kazakhstan

The views expressed in published materials do not necessarily reflect those of the editorial board. The authors bear full responsibility for the accuracy of the facts and data presented in their publications. When using materials, a reference to the journal Scientific Works “Adilet” is mandatory. Manuscripts are not returned.

Print run: 500 copies. Signed for publication on 27 March 2026.

Format: 60×84/8. Printing: offset.

Printing house: “Delta Print” Offset Printing House

Office 613, 60 Abylai Khan Avenue, Almaty 050004.

Educational Institution "Caspian University"
85A, Dostyk ave., Almaty, Republic of Kazakhstan
+7 (727) 250 69 34
+7 (727) 250 69 35

cu@cu.edu.kz
cu.edu.kz

ISSN 2077-9860

9 772077 986259

